

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Bahar / Spring / Весна 2012 • Yıl / Year / Год 3 • Sayı / Number / Число 6

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/9 Bakanlıklar-ANKARA

Sorumlu Yazı İşleri Md. / Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör / Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör / Redacteur / Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Naciye YILDIZ • Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN • Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Dr. Yaşar KALAFAT

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Baskı Tarihi / Press Date

22 Haziran 2012

Kapak Resmi

16. Yüzyıl Alevi Ozanı Sivaslı Pîr Sultan Abdal

Baskı / Pres / Типография

BRC BASIM

Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA

Tel: 0090.312.384 44 54

Temsilcilikler / Representative / Представители

.

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

.

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.com Tel: 00994506737860

.

KKTC

Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Tel: 00905394132608 – 00905428803008

.

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

.

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

.

UKRAYNA

Doç. Dr. Iryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 003806796103301

.

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

.

TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com Tel: 0090546.491 24 15

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале Научный Меридиан следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Nahçıvan Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
Prof. Dr. Maria CİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Università 'Ca' Foscari Di Venezia / İTALYA)
Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)
Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LİN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Lefke Avrupa Üniversitesi / KKTC)
Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)

Not : Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

•
Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.
•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine
•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Uluslararası VI. Türk Kültürü Kongresi'nin Türkolojiye Önemli Hizmetleri Important Services Of International VI. Turkish Culture Congress For Turcology Значение И Вклад В Тюркологию VІ Международного Конгресса Тюркской Культуры Prof. Dr. Taciser ONUK	9
Climate And Road Accidents (Case Study Of Qazvin - Rasht Road) İklim ve Trafik Kazaları (Gazvin – Reşt Karayolu ile İlgili Vaka Çalışması) Климат И Дорожные Происшествия (Социологическое Исследование Казвина - Дорога Решта) Elham HOBBI-Dr.Gita EINOLLAHI-Dr.Mir Mahmood HOSSEINI	14
Erzurumlu Âşık Emrah'in Şiirlerinde Tasavvuf Religion In Poems Erzurumian Ashuq Emrah Религия В Стихах Ерзурумских Ашук Емрах Doç. Dr. Avtandil AGBABA	20
Ein Portrait In Rampenlicht Der Zeit Asrın Dikkat Merkezinde Olan Portre The Portrait In The Center Of Attention Портрет В Центре Внимания Века Samire PATZER İSMAİLOVA	27
The Studying Of Justice Penal In Islamic International Rights Uluslararası İslamî Haklarında Cezai Adaletin Araştırılması Исследовать Уголовного Правосудия, В Исламских Международных Правах Shahla ZAREİ	36
Инновациялық Экономиканың Теориялық Негіздері Yenilik Ekonomisinin Teorik Temeli Theoretical Bases Of The Innovative Economy Kulpas Talasbaykızı DUYSENBAEVA-Baktilili Talasbaykızı DUYSENBAEVA	42
Türk Halk İnanışlarında Ekmeğin Yeri ve Karay Ekmeği Significance Of Bread In Turkish Folkloric Beliefs And Karay Bread Хлеб В Народных Поверьях И Хлеб Карай Dr. Yaşar KALAFAT	47
A Short Introduction To Head-Driven Phrase Structure Grammar (Hpsg) Dilbilgisi Cümle Yapılarının Özellikleri Hakkında Kısa Tanıtım (Hpsg) Краткое Введение Об Особенности Фраз В Структурах Грамматики (Hpsg) Karim Nazari BAGHA	62

The Influence Of Tax Policy On Economic Growth Of The Country

Ülkenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Vergi Politikasının Etkisi

Влияние Налоговой Политики На Экономический Рост Страны

Aizhan Serikovna SALİMZHANOVA - Amangeldi SALİMZHANOV 71

Classical Iranian Poetry In English Literature Study

Klasik İran Şiiri Örnekleri İngiliz Ədəbiyyatşünaslığında

Классическая Иранская Поэзия В Английском Литературоведении

Espandi Nargiz ESMAİL 75

Gurddağ Новое Поселение Крепостного Типа

Gurddağ Kale Tipli Yeni Yerleşmedir

Gurddağ New Settlement Of Fortress Type

Doç. Dr. Resul BAĞIROV 83

Azərbaycan Musiqisinin Lad Modelləri

Azərbaycan Müziğinin Makam Modelleri

Harmony Models Of Azerbaijan Music

Ладовые Модели Азербайджанской Музыки

Doç. Aytaj Elxanqızı RƏHİMOVA 86

Xayyam Mirzazadenin Senfoni Yaradıcılığı

Xayyam Mirzazadenin Senfonik Eserleri

Xayyam Mirzazade'S Symphonic Creative

Симфоническое Творчество Хаяма Мирзаде

Doç. Dr. Kəmalə Veyisqızı ƏLƏSGƏRLİ 92

**Tek Parti Dönemi Kaza Kongreleri Dileklerinde Vezirköprü'nün Sorunları
ve Çözüm Önerileri**

Wishes In County Congress In Single Party Administration Period For Vezirköprü

Problems And Proposals For Solution Tek Parti

Проблемы Везиркопрю И Пути Выхода Из Них В Пожеланиях Районных Конгрессов
В Период Единовластия

Hayrettin İVGİN 99

Considering The Relationship Between Family Traits And Students'

Academic Achievement Motivation

Aile Özelliklerine Göre Lise Öğrencilerinin Akademik Başarılarının

Motivasyonlarına Etkisinin İncelenmesi

Рассмотрение Отношений Между Семейными Чертами И

Академическим Побуждением Достижения Студентов

Behnaz PAKHDEL 107

О Герменевтике Взаимосвязи Особенности Личности И Индивидуальных Черт Стиля Композитора

Bestekârların Ferdi Kişilik Çizgilerinin ve Üslubunun Karşılıklı İlişkilerinin Hermenevtikası Hakkında

Bəstəkarın Fərdi Şəxsiyyət Cizgilərinin və Üslubunun Qarşılıqlı Əlaqələrinin Hermenevtikası Haqqında

On The Hermeneutics Of Relationship Of Personality Characteristics And Individual Traits Of Composer's Style

Rena SAFARALİBEKOVA 115

М. Әуезовтің «Абай Жолы» Роман-Эпопеясындағы Сан Есімді

Құрама Баяндауышты Есімді Сөйлемдер

Muhtar Auevov'un "Abay Yolu" Romanındaki Yüklemlerin Bileşik Sayılarla İfade Edilen İsim Cümleleri

Complex Nominal Sentences With Predicates Expressed By Compound Numerals In The Epic Novel «The Path Of Abai» By M. Auevov

Doç. Dr. Boribaeva Safura BOLATOVNA 122

Öğrencileri Uzman Ressam–Öğretmen Adayları Olarak Profesyonel Açıdan

Okullara Hazırlama

The Professional Training Of Students As Future Artists-Teachers For The Secondary School

Профессиональная Подготовка Студентов Как Будущих Художников-Педагогов Для Средней Общеобразовательной Школы

Doç. Dr.Şolpan Abilgazıkızı AKBAYEVA 129

Mehmet Akif Ersoy'un Şiiri ile Macar Şiirinin Motif Benzerliklerine Dair

Similarities Of Mehmet Akif Ersoy's Poetry And Motives Of Hungarian Poetry

К Общности Мотивов В Стихотворениях Мехмета Эрсоя И Венгерской Поэзии

Edit TASNÁDI 134

Investigating The Comparison Of Divine Or Spiritual Love With Virtual

One And The Results Of This Figurative

İlahi Aşk ile Mümkün Olabilir Sanal Aşkın Mukayeseli Araştırması

Исследование Сравнения Божественной Или Духовной Любви С

Действительный И Результаты Этого Фигуративного

İran SOLEİMANİ 147

Pazara Bir Bakış

A Look To The Market

Один Взгляд На Рынок

Heydər Zeynalabidinoğlu PƏŞMİ 160

Управленческая Культура Руководителя Школы

Okul Müdürünün Yönetim Kültürü

School Headmaster's Management Culture

Prof. Dr. Tursinbek Moldahanuli BAYMOLDAYEV 167

**Жоғары Оқу Орындарында Жастарға Ұлттық Құндылықтарды
Қалыптастыруда Оқу-Тәрбие Үрдісінің Орны**

Üniversite Gençlerinin Milli Değerleri Benimsemeye Üniversitedeki Öğretim ve Eğitim Sürecinin Rolü

The Formation Of National Culture Of Young Generation Within Universities' Educational Process

Doç. Dr. Saltanat TAJİBAYEVA..... 173

“III. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinin “Azerbaycan –Yurdum Benim” Bölümünün “Yeraltı ve Yerüstü Servetlerimiz” Konusunun Öğretiminin Diyarşünaslik (Yurtşünaslik) Olanakları”

“The Possibilities Of Ethnographic To Teaching Of The Theme “Our Underground And Surface Reserves” In The Section “Azerbaijan Is My Country” In The Subject “Həyat Bilgisi” For Students In Third Class”

«Краеведческие Возможности В Изложении Темы «Подземные И Наземные Богатства» Из Раздела «Азербайджан –Мой Край Родной» По Предмету «Знание О Жизни» За 3-Й КЛАСС.

Mehbube Asgerqızı ASGEROVA 185

ULUSLARARASI VI. TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ’NİN TÜRKOLOJİYE ÖNEMLİ HİZMETLERİ

IMPORTANT SERVICES OF INTERNATIONAL VI. TURKISH CULTURE CONGRESS FOR TURCOLOGY

ЗНАЧЕНИЕ И ВКЛАД В ТЮРКОЛОГИЮ VI МЕЖДУНАРОДНОГО КОНГРЕССА ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Prof. Dr. Taciser ONUK*

Özet

Türk kültürü üzerindeki Arap, Fars, Avrupa ve komşu ulusların etkileri çok incelenmiş, ciltler dolusu kitap, makale yazılmıştır. Türklerin dünya kültürüne etki ve katkıları alanındaki araştırmalar ise yeterli düzeyde ve yaygınlıkta yapılmamıştır.

Bu sebeple, Başbakanlık AKDITYK Atatürk Kültür Merkezinin 2005 yılında düzenlediği Uluslararası VI. Türk Kültürü Kongresi’nin konusu “Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etki ve Katkıları” olarak belirlenmiştir. 46 ülkeden 353 bilim adamı ve uzmanın katıldığı kongrede, Türk kültürünün başka kültürlerle etkileri ve Türklerin dünya kültür mirasına katkıları ortaya konulmuştur.

Kongre sonunda hazırlanan ve katılımcıların onayladığı “Sonuç Bildirgesi”nde Türklerin edebiyat, sanat, bilim alanındaki hizmetleri, buluşları özet olarak yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, dünya kültürü, bilim, sanat

Abstract

Effects of Arabian, Persian, European and neighboring countries have been researched at a high rate and a great number of books and articles have been written. But researches of effects and contributions of Turks on the global culture have not been made sufficiently and extensively enough.

Therefore, subject of the International VI. Turkish Culture Congress organized by Prime Ministry AKDITYK Atatürk Cultural Center in 2005, was set as “Effects and Contributions of Turkish Culture on the Global Culture”. In this Congress, participated by 353 scientists and experts from 46 countries, effects of Turkish culture on other cultures and contributions of Turks on the cultural inheritance worldwide were expressed.

* Başbakanlık AKDITYK AKM Başkanı (E)./Ankara/TÜRKİYE

In the “Conclusive Declaration” prepared at the end of the Congress and approved by the participants, services and innovations of Turks in literature, art and science were summarized.

Key Words: Turkish culture, global culture, science, art

Başbakanlık Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının dört yılda bir düzenlediği Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nin altıncısı dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer'in yüksek himayelerinde 21-26 Kasım 2005 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Beşinci ve altıncı kongrelerin AKM Başkanlığım sırasında düzenlenmiş olması, hayatımın en önemli olaylarıdır diyebilirim.

Kongrenin ana konusu düzenleme kurulunca; AB müzakere süreci çerçevesinde, Cumhuriyetimizin kurucusu Yüce Atatürk'ün “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür.” Düşüncesinden ve “Türk kültürünün dünyadaki varlığını araştırınız” vasiyetinden yola çıkılarak, “Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etki ve Katkıları” olarak belirlenmişti. Türkler, genellikle dünyaya bilim ve kültürde yaratıcılık yönünden zayıf, taklitçi bir kimlikle tanıtılmış, dünya bilim ve kültürüne hizmetleri çok defa gözardı edilmiştir. Bu nedenle de kongre söz konusu yanlış anlayışı düzeltmek amacıyla anılan konuda düzenlenmişti. 46 ülkeden 353 katılımcının programda yer alması Türkiye, Türk ve Dünya kültür tarihi açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Birleşmiş Milletler Temsilcisi Sayın Tapio Kanninen ile UNESCO temsilcisi Sayın Dr. Hans d'Orville'in kongreye katılarak uygarlıklar arası diyalog çerçevesinde birer konuşma yapmaları çok yararlı olmuştur. Her iki konuşmacı da Türk kültürünün dünya kültürü içinde özgün ve çok zengin bir sentez oluşturduğunu, üç kıtada birçok ülkenin kültürünü etkilediğini ve dünyanın ortak kültürel mirasına önemli katkılarda bulunduğunu söylemişlerdir. Sayın Kanninen, Türkiye'de düzenlenen bu toplantının diğer ülkelerce örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Tarihin ilk dönemlerden beri yeryüzünde var olan ve zengin Türk uygarlığını yaratan ulusumuz, iki yüzü aşkın devlet kurduğu Çin'den Avrupa ortalarına, Hindistan'dan Sibiryaya, Arap Yarımadası'ndan Kuzey Afrika'ya, Fas'a kadar uzanan topraklarda kültürünü yaydığı gibi, komşu uluslarla da kültürel alışverişte bulunmuştur. Bu alışveriş sonucu Türk uygarlığı, zengin Türk kültürü ortaya çıkmıştır. Ulusumuzun kabul ettiği dinler de uygarlığımızın manevi yönünü oluşturmıştır. Türk kültürünün başka ulusların kültürlerinden ve Batı uygarlığından etkilendiği gibi, Batı uygarlığı ve komşu ulusların hatta komşu olmayan ulusların kültürlerini etkilediğini ve insanlığın ortak kültürel mirasına önemli katkılarda bulunduğunu hiçbir kuşkuyla kapılmadan kongrenin bir sonucu olarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde Türk kültürüne yabancı kültürlerin etkisi çok incelenmiştir. Türk kültürünün dünya kültürlerine etki ve katkıları ise Cumhuriyet döneminde ilk kez derinliğine ve genişliğine bu kongrede ele alınmıştır.

Dört gün boyunca beş ayrı salonda sunulan bildirilerde ileri sürülen görüşler, yapılan tartışmalar çerçevesinde AKM Uzmanları ve Düzenleme Kurulundan Nail Tan'ın katkısıyla bir sonuç bildirgesi hazırlanmış, kapanış töreninde okunarak katılımcılar tarafından da onaylanmıştır. Kapanış töreninde tarafımdan okunan bu bildirgeyi, Kongre kitabında yer almadığı için yayımlamakta büyük yarar görüyoruz.

Uluslararası VI. Türk Kültürü Kongresi Sonuç Bildirgesi

46 ülkeden 353 bilim adamının bizzat katıldığı kongrede, sunulan bildiriler ve yapılan tartışmalar sonucunda aşağıdaki hususların kamuoyuna duyurulması kararlaştırılmıştır:

Türkçe, bugün dünyada en yaygın altıncı dil durumundadır. Her türlü edebî ürünü vermeye, bilimsel çalışmalar yapmaya elverişli çok zengin bir dildir. Bugün dünya uluslarının dillerinde yaklaşık 12.000 Türkçe kelime kullanılmaktadır. Bu kelimelerin sözlüğü TDK tarafından hazırlanmaktadır (Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın hazırladığı bu sözlük yayımlanmamıştır).

Türk şairleri, yazarları, dünya edebiyatına önemli sayıda sanat değeri yüksek eser üretmişlerdir. Ahmet Yesevî, Ali Şir Nevaî, Fuzulî, Nesimî, Nizamî, Mevlânâ, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Hatayî gibi birçok yazarımız dünya edebiyatını etkilemiştir. Nasrettin Hoca, dünya fıkra tiplerinin başında gelmektedir. Günümüzde Türk şair, yazar, romancı ve hikâyecilerinin kitapları yaklaşık kırk dile çevrildiği gibi, Almanca, İngilizce dillerinde edebî eser veren yazarlarımız yetişmiştir.

Türk tarihçilerinin Türk tarihi ile ilgili araştırmaları, birçok ulusun tarihini aydınlatmaya yaramıştır. XIX ve XX. yy'da Osmanlı İmparatorluğu topraklarında otuz civarında yeni devlet kurulmuştur. Bu devletlerle tarihî ve kültürel münasebetlerimiz daha fazladır. Türk tarihçileri, dünya tarihini aydınlatıcı çok önemli eserler vermişlerdir, vermektedirler.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan Türk İstiklal Savaşı ve yaptığı devrimler, sömürge imparatorlukları bünyesindeki birçok ulusun özellikle Doğu uluslarının uyanmasını, bağımsızlığını kazanmasını sağlamıştır. Atatürk, Avrupa dışında Cumhuriyet kuran tek liderdir. Fransız Devrimi'nin iyi bir takipçisidir. İslam dünyasında laik, demokratik devlet düzenlerinin kurulmasında Atatürk ve Türk Cumhuriyeti iyi bir örnek teşkil etmiştir. Bugün de İslam devletlerine model olarak Türkiye'yi örnek almaları önerilmektedir.

Türk gölge oyunu Karagöz, özellikle Balkanlarda ve Kuzey Afrika'da derin izler bırakmış, Avrupa gölge tiyatrosunu da etkilemiştir. Karagöz; XX. yüzyılda Cezayir, Tunus ve Suriye'de sömürgeci devletlere karşı halkı mücadeleye davet eden bir sanat olarak da kullanılmıştır.

Çinliler kâğıt yapmayı Türklerden öğrendiklerini belirtmişlerdir. Çin dilinde, müziğinde, mimarisinde, mutfağında, halk oyunlarında, tıbbında kültürümüzün büyük etkisi olmuştur.

Tıp biliminde ilk organ naklini Türk hekimleri yapmışlardır.

Orta Çağ'da Farabî, İbnî Sina, Birunî, Harezmi, Uluğ Bey'le başlayan, Arap dünyasını ve Avrupa'yı etkileyen bilim ve fen çalışmaları, XV-XIX. yy. arasında bir duraklama dönemi geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde Atatürk tarafından "bilim, hayatta en gerçek yol gösterici" durumuna getirilmiş, Türk bilim adamları matematik, fizik, tıp, bitki bilimi, hayvan bilimi alanlarında önemli buluşlar yapmışlar, yabancı bilim kitaplarına bu buluşları almışlardır.

Avrupalıların İslam bütünlüğünde görüp algıladıkları Türk mimarisi, Avrupa mimarisine önemli bir katkı yapmış ve yeni bir üslûbun doğmasına neden olmuştur. Romanesk Mimarî dönemi sona ermiş, Gotik Mimarî üslûp doğmuştur. Bu Orta Çağ Avrupa mimarlığına önemli bir katkıdır.

Orta Asya Türk devletleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Asya, Avrupa ve Afrika birbirinden güzel mimarî eserlerle donatılmıştır. Bu eserler; Arap, Fars, Avrupa mimarisini etkilemiştir. Taç Mahal ve Mimar Sinan'ın eserleri bugün görenleri büyülemektedir. Kuş evleri, özgün mimarisi ve hayvan sevgisini simgeleştirmesi dolayısıyla büyük ilgi görmek-

tedir. Yurt dışındaki birçok Türk mimarî eserinin yıkılıp ortadan kaldırılmasına karşın, Türkiye Cumhuriyeti, topraklarındaki bütün mimarî eserlere insanlığın ortak kültürel mirası görüşüyle bakmış, bu eserleri koruma altına almış, birçoğunun restorasyonunu yapmıştır.

Türk müziği, bütün dallarıyla dünya uluslarının ve bestecilerin ilgisini çekmiştir. Mehter Takımı, Avrupa orkestralarına, bandolarına örnek olmuş; zil, davul (timpani) gibi bazı çalgıların kullanılmasını sağlamıştır. Mehter müziği, makamsal müzik; Beethoven, Haydn, Mozart gibi bestecilere ilham kaynağı olmuştur. Türk destanlarından, masallarından hikâyelerinden, yola çıkılarak operalar, operetler, baleler yazılmış, senfonik eserler bestelenmiştir. Türk besteciler de; opera, bale, senfoni ve konçertolar besteleyerek dünya müzik mirasına katkıda bulunmuşlardır. Bugün dünya çapında ünlü solist sanatçılarımız baletlerimiz balerinlerimiz tiyatro ve opera sanatçılarımız yetişmiştir. Türk popüler müziği geniş bir coğrafyada dinlenmektedir.

Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"i ve İtrî'nin "Bayram Tekbiri" Türklerin İslam dünyasına en büyük edebiyat ve müzik armağanlarıdır.

Türk hat, tezhip, minyatür, ebru, çini, cam, işleme, oya, örme, maden, kuyumculuk ve sedef kakma sanatları Avrupa'da hayranlık uyandırmış; Avrupa ressamıların, dekoratif sanatçıların etkilemiştir. Dünya müzelerinde Türk eserleri mutlaka bulunmakta ve hayranlık uyandırmaktadır. Türk kırmızısı, turkuaz renkleri dünyaca tanınmıştır.

Türk halı, kilim ve motifleri, Amerika (Kızılderili) dokumaları Avrupa'yı ve komşu ulusların kültürlerini etkilemiş, üretilen ürünler ev, konak ve sarayları süslemiş, XIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı ressamıların tablolarında kullanılmıştır.

Türk giyim kuşamı özellikle Avrupa ve Balkanlarda derin izler bırakmıştır. 18. yy'da Avrupa giyim kuşamında Türk modası etkili olmuştur. Pantolonun icadında Türklerin katkısı büyüktür. Günümüzde de Türk modacıları dünyada önemli başarılarla imza atmaktadırlar.

Türk resim sanatı, minyatürle başlamış Avrupa resmim özellikle Barok resmini etkileyerek yeni bir boyut kazanmıştır. Oryantalist ressamıların, eserlerinde Türk dünyasını ve insanlarını işlemişlerdir. Avrupa gravür sanatının gelişmesinde Türklerin katkısı büyüktür. Bugün Türk ressamıların, karikatüristleri, heykeltıraşları Avrupalı meslektaşlarıyla rahatlıkla boy ölçüşebilecek seviyede eserler vermektedirler.

Türklerin dinî hoşgörüsü, konukseverliği, tuvalet-hamam kültürü, doğum-düğün-ölüm töreleri, Ahilik geleneği birçok ulusun kültürüne yansımıştır. Almanya esnaf yasaları çıkarılırken Ahilik kurumundan yararlanılmıştır.

Türk mutfacı, birçok mutfak uzmanına göre dünyanın üçüncü zengin mutfacıdır. Bu mutfak başta Türk devletlerinin egemenlik alanındaki uluslar ve komşu uluslar olmak üzere birçok ulusun yiyecek ve içeceklerini etkilemiştir. Yoğurt, Türk kahvesi, lokum Türklerin dünya mutfacısına en önemli armağanlarından sadece birkaçıdır.

Orta Çağ'da, Orta Asya'da medreselere dayalı çok gelişmiş bir eğitim sistemi varolmuştur. Medreselerde matematikten astronomiye kadar çeşitli dersler verilmiş, bu sistem Avrupa üniversitelerine örnek olmuştur. Yine aynı dönemde medreselerde öğrenciye ilk defa burs verilmiş, medreselere idarî ve malî özerklik tanınmıştır. Medreselerde kütüphanelere özen gösterilmiş sadece dönemin bilgin ve yazarları kütüphanelerde görevlendirilmiştir. Kütüphaneciliği önemli bir meslek kabul eden bu anlayış, daha sonra bütün dünyada benimsenmiştir.

Türk Vakıf Kurumu, Orta Çağ'dan itibaren toplumun hizmetinde olmuş, mimarî eserleri yaşattığı gibi hayvan ve insan sevgisini yücelten vakıflarıyla Avrupa'ya ve İslam ülkelerine örnek olmuştur.

Tarihî Türk sporlarından güreş, okçuluk, çevgen, binicilik, günümüz sporuna kaynaklık etmiştir. Polonun kaynağı Türklerin çevgen denilen atlı sporudur.

Kongre bildirileri AKM tarafından yayımlandığında (yayımlanmıştır) Türk kültürünün dünya kültürlerine etki ve katkıları konusunda yüzlerce örnek gözler önüne serilmiş olacaktır.

Ayrıca yetkili kurullarımız tarafından seçilecek bazı bildiriler kurumumuz adına UNESCO yayımları arasında yer alacak, İngilizce kitap üye ülkelere UNESCO tarafından ulaştırılacaktır. (Bu kitap, ne yazık ki gerçekleşmemiştir.)

Sonuç olarak dünyayı Türk kültüründe buluşturduğumuz bu kongrede; sevgi ve dostluğumuzu paylaştığınız Türk ve dünya kültür tarihine, dünya barışına büyük katkılar sağladığınız için hepinize teşekkürlerimizle saygı ve sevgiler sunarız. Tekrar görüşmek dileğiyle.

Bildirgedeki bilgilerin Türkolojiye önemli katkıda bulunacağına inanıyorum.

CLIMATE AND ROAD ACCIDENTS (CASE STUDY OF QAZVIN - RASHT ROAD)

İKLİM VE TRAFİK KAZALARI (GAZVİN – REŞT KARAYOLU İLE İLGİLİ VAKA ÇALIŞMASI)

КЛИМАТ И ДОРОЖНЫЕ ПРОИСШЕСТВИЯ (СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КАЗВИНА - ДОРОГА РЕШТА)

Elham HOBBI* -Dr.Gita EİNOLLAHI -Dr.Mir Mahmood HOSSEINI*****

Özet

Gazvin-Reşt karayolunun iklim koşulları (sıcaklık, yağış ve buzlanma) ve bunların nakliye sistemine etkisini incelemek, istatistik bir örnek olarak çalışma konusu oldu. İlk başta; Gazvin, Kuhin, Mencil, Reşt hava durumu, istasyonlar tarafından verilen hava verileri istatistiklerine dayanarak bu yoldaki unsurların , iklim fenomenlerinin ve kazaların ilişkisi incelendi. Bu araştırmada; Gazvin-Reşt karayolunun 175 kilometrelik uzunlukta bir alan üzerinde çalışmalar yapıldı. Böylece ele geçen neticelere dayanarak iklim fenomenleri arasından açık hava, yağmurlu hava ve buzlanmalar sırayla kazaların vukusunda genel rol oynadıkları ortaya çıktı. Ayrıca insan hataları da bu kazaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır

Anahtar Kelimeler: İklim parametreleri, yol olayları, taşınma sistemi, Gazvin, Raşt

Abstract

In order to “investigate the climatic conditions (temperature, precipitation, freezing) of Qazvin - Rasht road and its impact on the transportation system”, it

* Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, IRAN

** Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, IRAN

*** Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, IRAN

was studied as the sample of the study. At the beginning, according to statistics of weather condition of Qazvin, Kouhin, Manjil and Rasht meteorological stations, the relationship between climatic phenomena and elements and the accidents in this path were addressed. In the present study, an area with the length of 175 km in the Qazvin - Rasht axis was studied, that according to the results, among the climatic phenomena, the cloudless and rainy and freezing weather, have had respectively the major roles in the occurrence of the accidents, although human error has been largely involved in these accidents.

Key Words: climate parameters, road accidents, transportation system, Qazvin, Rasht

Introduction:

Since in the maintenance and repair system of roads, information and experience is required, so the research which are studying the logical relationships between the different climatic causes on accidents and transportation problems, are largely influential in the policy-making of the way of maintaining the roads and optimization of transportation system. Qazvin and Rasht linking road which is located at the western Alborz and at the east of Talesh heights, is of special importance from tourism aspects and the relationship between the northern regions of the country and southern ports of Iran. Political- geographical developments in the recent years, and formation of the newly independent countries and transit of goods from the countries of Caucasus and central Asia and northern Mountains of Iran have added the importance of this route. apart from the transit significance of this path, it seems that the tourism attractions in northern Iran are still the main factors in increasing the traffic rate in this route, especially in the proper seasons of the year. (Kazemi Imen Abadi, 1999). Therefore, considering the atmospheric factors effective in the road transportation, such as temperature, frost, rainfall, fog, wind and the other climatic phenomena is very important.

This study is an attempt to examine the relationship between climatic different factors and road safety based on gathering of data from different databases and their statistical analysis.

The area of study:

The Qazvin - Rasht axis, with 175 km length is the protective confine of the Qazvin and Gilan provinces' transportation department, whose type is transit and heavy-traffic and main roads of the country that links the northern areas of the country to Tehran, especially southern ports and free trade regions of Anzli port and Astara border town. The maximum height in the given axis is 1330 m altitude around Kouhin and the minimum one is 36 m in the Rasht region. (Topographic map 1:250000)

The frequency of the way of automobile crash at different conditions of Qazvin – Rasht road:

in unfavorable atmospheric conditions, cars are crashing due to the slippery roads or reduced visibility in different ways. According to the table 1 presented below, the way of automobile crash at different atmospheric conditions is shown. In a cloudless condition, the most crashes are from front to side due to the fact that in favorable weather, there is no atmospheric problem and most of the accidents are due to human errors. However, in foggy air the most crashes are from front to back and also from head-on (front to front), indicating the fact that in foggy air, due to the reduced visibility,

drivers crash to the cars passing from the front when overtaking, or due to the lack of adequate vision, drivers can not observe the stop and traffic of cars in longer distances, as a result, it leads to the back-to-front accidents. At the time of snowfall and frost, most of accidents are of front-to-side and front-to-back kind, that is considered to be due to the slippery road and the lack of car control by drivers and reduced visibility. In the rainy weather as well, the most type of crashes is of front-to-front, front-to-back, and front-to-side, which is similar to the reasons and factors involving in the accidents of snowy weather. (Habibi Nokhandan, 2004).

Table 1-the frequency distribution of accidents in the clash mode in Rasht-Qazvin route

The monthly frequency of accidents in relation with the atmospheric conditions in different conditions in Qazvin_Rasht road

The approved table 2 shows the monthly frequency of road accidents in the different atmospheric conditions; that most of accidents have occurred at cloudless

Other conditions	Side-side	Back-side	Front-side	Front-back	Front-front	Crash mode Atmospheric conditions
681	669	101	1220	986	514	Cloudless
3	1	2	8	20	11	Foggy
12	8	3	26	27	17	Snowfall
235	106	34	366	321	188	rainfall
1	2	1	4	2	0	Stormy
224	162	36	326	287	157	Cloudy

air of August and September. In foggy air, most of accidents are in December, since the increased relative humidity (RH) and approaching of cloud to the earth in this month may cause road accidents. Most of accidents have occurred at the time of snowfall and frost phenomena in February, the reason of which may be attributed

to the cold air in the winter and snowfall and the frost phenomena in the majority of country's point including the path under study, namely, Qazvin – Kouhin.

Snow and frost are accompanied with the slipperiness of the road and lead to accidents. Autumn precipitation of rain which initiates late in the September and different rainfall factors in transportation can bring about the accidents in the road in September. In cold months of the year, the Qazvin plain (Dasht-e-Qazvin) air is quickly reduced and makes a high pressure center, however, in these months, Caspian lake has a low-pressure center due to gradually losing its warm. Air moves from the high-pressure center of Qazvin plain, through Manjil channel toward the low-pressure center of Caspian lake. This air movement from the high-pressure center to the low-pressure center gives rise to Manjil wind, that the given wind causes the movement of clouds toward Manjil and Qazvin and increase the number of cloudy days in March. This wind transforms the road surface moisture, due to the precipitation of snow and rain, to ice layer and make the road slippery. And as a result, causes the road accidents of stormy and cloudy weather in March. The following table shows the frequency of accidents in different weathers.

Table 2 – Monthly frequency distribution of road accidents in the Qazvin-Rasht route

The frequency of road accidents during night and day in different atmospheric conditions in Qazvin – Rasht road:

according to Table 3 the frequency of accidents in day is high in all different

Month/Atmospheric condition	April	May	June	July	August	September	October	November	December	January	February	March
Cloudless	373	287	345	466	871	435	301	347	320	247	288	221
Foggy	3	2	1	1	0	5	3	3	8	4	12	2
Snowfall	4	3	0	0	0	1	1	0	1	11	57	15
Rainfall	130	70	43	77	100	186	84	109	173	92	92	121
Stormy	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2	22
Cloudy	13	54	67	63	102	115	68	87	135	92	93	180

atmospheric conditions, the reasons of which are high traffic and speed of cars in clear air, mountainous road, some drivers' lack of enough skill in mountainous roads, slippery road, slipping of vehicles during snowfall, frost phenomena and rain and cloudy weather and reduced driver's visibility and not equipping the vehicles with fog lights, lack of signs indicating the route, all contributing factors in crashes at day compared with night.

Table 3 – frequency distribution of road accidents during the day and night in Qazvin-to-Rasht road

The frequency of various types of road accidents in Qazvin – Rasht road

Atmospheric conditions	Clear	foggy	snowfall	rainfall	stormy	Cloudy
Day	3288	22	59	858	6	858
Night	896	18	30	408	3	331

Since the accidents which are occurring in different atmospheric conditions endanger the life thousands people, and the number of individuals who die or hurt due to these crashes, the study of various types of accidents at different atmospheric conditions is important. Accident resulting in damage and injury of passengers are more in different atmospheric conditions compared to the death-leading accidents, because, being mountainous and steep, the road reduces the speed of cars and as a result the severity of accidents lessens causing the lower casualty of passengers.

Just in rainy weather, due to the slippery road and high speed, the severity of accidents is high and as a result death-leading or deathful accidents are more than injuring ones.

The approved table below shows the frequency distribution of various accidents in this route.

Table 4 - Frequency distribution of Qazvin-Rasht road accidents

The accident type	deathful	Injuring	Damaging
Atmospheric conditions			
Cloudless	2734	1372	78
Foggy	28	13	2
Snowfall	75	17	1
Rainfall	823	21	28
Stormy	9	0	0
Cloudy	804	357	26

Suggestions

- 1 - Widening and separation of these axis' lanes
- 2 – Reducing the topography steep and removing gorges or passes along the way

3 - Installation of warning signs considering the climatic conditions in each season.

4 - Determination of the accident-rich sections and notifying drivers of high gradient and accident-rich sections along the route.

5 - Trying to inform and provide accurate information to drivers regarding the climatic conditions.

6 - Coordination and continuous relationship between meteorology and the highway patrol (road police) to enforce speed limits and control the safety equipments concerning the risk of frost and other climatic phenomena. (Habibi Nokhandan, 1999).

RESOURCES

1 - Hobbi, Elham, 2004. Investigating the climatic conditions (temperature, rainfall, freezing) of Qazvin-Rasht road and its impact on its transportation system, master thesis, Graduate School, Central Tehran Branch..

2- Habibi Nokhandan, Majid, 1999, studying the climatic phenomena affecting the traffic and mountainous roads accidents and providing administrative strategies appropriate for the case study of Haraz road.” Master thesis, Graduate School, Central Tehran Branch.

3- Habibi Nokhandan, Majid, 2004, “weather and Safety of Iran mountainous roads - a case study of the Haraz and Firouzkouh roads”. PHD thesis. Tehran University.

4 - The geographic organization of armed forces, topographic map, 1:250000

5 - Kazemi Imen Abadi, Ataollah, “An overview of the domain Geodynamics of Rasht – Qazvin route” Master thesis, Graduate School, Central Tehran Branch, 1999.

ERZURUMLU ÂŞIK EMRAH'IN ŞİİRLERİNDE TASAVVUF

RELIGION IN POEMS ERZURUMIAN ASHUQ EMRAH

РЕЛИГИЯ В СТИХАХ ЕРЗУРУМСКИХ АШУК ЕМРАХ

Doç. Dr. Avtandil AĞBABA*

Özet

Erzurumlu Âşık Emrahın yaratıcılığının mühim bir yönünü onun tasavvuf motifli şiirleri kapsamaktadır. Makalede âşığın sufi görüşlerini vurgulayan şiirleri tarikat şiirinin teorik esaslarına istinaden tahlil olunmuştur. Yazar sanatçının zengin şiirlerinde çok sık kullanılan sufi terimlerini, sembolik işaretleri anlatmış, bilimsel karşılaştırmalar yapmıştır. Bu amaçla o, F.Körpülü, Z.Bünyadov, F.Köçerli, İ.Pala və başka alimlerin eserlerinden faydalanmıştır.

Anahtar Kkelimeler: âşık, sufi, kırklar, tekke, derviş

Summary

The important direction of Erzurumian Ashuq Emrahs literary activity consist of religious poems. In the article the poems reflecting ashuqs sufi thoughts are analysed according to the theoretical basis of sect poetry. The author explained the sufi terms, symbolic signs used in poets poetry, did scientific comparisons. He used the works by F.Koprulu, Z.Bunyadov, F.Kocherly, I Pala.

Key Words: ashuq, sufi, kirkhlar, tekke, dervish

XIX. yüzünün “arı-duru türkçesinin ölümsüz ozanı” Erzurumlu Aşık Emrahın yaratıcılığında çeşitli tarikat terimlerinin sıklıkla kullanılması onun şahsi hayatından, yolcusu olduğu Nağşbendiyye tarikatının dini-urfani özelliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun şiirlerinde “süluk”, “çille”, “hanegah”, “kütbu-dövrän”, “kırklar” ve başka sufi deyimleri, sembolik işaretler Aşık Emrahın gerçek aşka ulaşmak için tasavvuf okulu geçtiğini anlatıyor. Prof. F.Körpülü Aşık Emrahla ilgili halk rivayetlerine ozanın kendi şiirlerine dayanarak “köyden-köye,

* Sumgayıt Devlet Üniversitesi/AZERBAIJAN

kasabadan-kasabaya giderek” bu ünlü sanatçının Nagsbendiyye tarikatına çalıştığını gösteriyor: “Onun-bu asrın, hatta XVIII. asrın hemen bütün aşıkları gibi-bir şeyhe intisap ettiği mühakkaktır. Halk rivayetleri daha Erzurum’da iken Nakşbendi tarikatına girdiğini kuvvetlendiriyor” (Köprülü, 1969: 709).

İlmi edebiyatta Aşık Emrahın tasavvuf şiirleri ile alakalı farklı düşünceler söylene de, ozanın bir sıra şiirlerinde dini-tasavvuf motifleri sufi sanatının felsefi muhteviyatını nakl ediyor. Bu felsefi muhteviyat sufiyane işaretler, tasavvuf sembolizmi ile kendini gösteriyor:

Lisanımız çar gevher-i mücella

Bahr-i seyr-i aşkın dür-efşanıyız

Makam-ı aşkımız olunmaz inşa

Hakikat ehlinin bu-nışanıyız. (Köprülü, 1969: 730)

Şiir tam olarak sufi sembolikasının karışık anlayışları üzerinde kurulmuştur. Dilinin “dört gövherden cilalandığını”, “aşk denizinden dür dağıldığını” anlatan satırlarda aşık kendinin gerçeklik yolcusu olduğunu tasdik ediyor.

“Çar gövher” (dört gövher) dediği zaman söz yok ki, gerçeye ulaşmanın, onun belirtisini taşımanın dört aşamasını dikkate alıyor. Sufilere göre Allaha kavuşmak için belirli aşamaları – şeriat, tarikat, marifet ve gerçeye ulaşanlar ilahi varlığın büyüklüğünü, kudretini anlaya bilir. Şiirin ikinci mısrasındaki “bahr-i seyr-i aşk” ifadesi de tasavvuf edebiyatında geniş yayılan bir anlamı gösteriyor. İster klasik, isterse de halk sanatında behr (deniz) sonsuzluk, genişlik, derinlik gibi anlamları ifade ediyor. Bu bakımdan “tasavvufi edebiyatta deniz vahdeti, damlalar ve dalğalar ise kasreti simgeler. Hakikat ehli, Allahı bir deniz, kainatı da dalğaları olarak görürler” (Pala, 1990: 126). Aşık Emrah da “bahri seyrde” bir dürr olduğunu, gerçeğin belirtisini taşıdığını söyleyerek tasavvuf edebiyatında önemli bir dini – felsefi düşünceni şiirselleştiriyor. Bu düşünceye göre, deniz (behr), vahdeti – yani tüm varlıkların mevcutluğunun Allahın varlığında olduğu anlamına geliyor. Dalğalar ve damlalar ne kadar fazla olsa ve göze görünse de yine denizin bir parçasıdır. Yani, dini-felsefi düşünce Aşık Emrahın yaratıcılığında şiirselleşerek onun sufi görüşlerini gerçekleştiriyor. “Biz de bu tekkenin dervişanıyız” – diye ünlü sanatçı bu derin felsefi muhteviyatın gerçek manasını anlamayanları töhmetlendiriyor. Aşığın lirik ben’i ilahi aşkın büyüklüğünü anlamayanlara yüzünü tutarak Tanrı yoluna hizmet ettiğini, aşk makamının bu biganeler tarafından görünmediğini bildiriyor. Tasavvufta gerçeye kavuşmanın kırk makamı vardır ki, tarikat yolcusunun tuttuğu makamı hiç bir zaman bu yoldan uzak olanlar göremezler. Bu makama yükselenler tarikat aşamalarını geçerek ilahi belirtiyi taşımağa, vahdete kavuşmağa yöneliyor.

Vahdette vahidiz ey çeşm-i ahü

Eskarımız Lailahe illa-hu

Bigane zannedip hor bakma yahu

Biz de bu tekkenin dervişanıyız. (Köprülü, 1965: 730)

Aşık Emrahın şiirlerinde sıkca rastladığımız “hu”, “tekke”, “dergah” ve başka sufi sembolleri sanatçının dini-ürfani görüşlerini yansıtmakla birge, hem de bu şiirlerin poetik etkisine yeni çarlarlar ilave ediyor. Bir sıra bu şekilde tasavvuf terimlerinin ozanın yaratıcılığında sık kullanılması, kendini “tekkelerin dervışı” adlandırması onun yukarıda kaydettiğimiz gibi nağşbendilik tarikatının sadık müridlerinden olduğunu bir daha gösteriyor. Aşık Emrah “Geçti” redifli goşmasında hakka doğru gittiğini, bir ürfani gibi mecazi aşka kavuşmak istediğini sanatsallaştırıyor:

Emrahı melumdur bu naz ehline

Saray-ı vahdette niyaz ehline

Yüzeller naz etsün meeaz ehline

Benim hakikat'ım mecaz'ı geçti. (Köprülü, 1965: 742)

Prof. F.Köprülü Aşık Emrahın tasavvuf yaratıcılığından konuşarken sufizmin çeşitli cereyanlarının etkisi altında şiirler yazmasını onun dünya görüşündeki zıtlıklarla alakalandırıyor. “Halidi dervışı olması bakımından bazan tamamiyle zahidane, ahlaki nasihatler yazmış, bazan bektaş dervişleri tarzında daha laubali, dahakalenderane nefesler, devriyeler söylemiştir” (Köprülü, 1965: 719). F.Köprülü ozanın sufıyane muhteviyat taşıyan eserlerini heca vezninde yazdığı diğer şiirlere oranla anlam ve sanat bakımından zayıf eserler hesap edilse de “Anadolu’nun bir çok yerlerini dolaşan bu derviş-şair” (Köprülü, 1965: 712) yaşadığı zamanın en büyük saz-söz ustası gibi ün kazandığını kaydetmeyi de unutmuyor. Türk-islam tasavvuf terimlerinin Aşık Emrahın şiirlerinin dilini belirli oranda ağırlaştırması, görünüyor ki, ünlü profesörü bu kanaate getirmiştir. Aslıdaysa fikrimizce Aşık Emrahın şahsiyetindeki eşsizlikler, dünyagörüşündeki zıtlıklar onun dini-ürfani şiirlerinin belirli kısmını oluşturuyor. Türk-müslüman tasavvuf edebiyatının sembol ve işaretleri ozanın yaratıcılığında klasik edebiyatın belirli elemanları gibi kendini göstermektedir. Bu cihet orta asırlarda tekke edebiyatının ve klasik yaratıcılığın aşık şiirinin teşekkülüne gösterdiği etkinin ayrıca bir yönünü oluşturuyor. Klasik edebiyata hakim olan ideoloji, çeşitli mefhum ve mecazlar XV asrın sonlarından başlayarak aşık yaratıcılığına daha çok giriyor. Bu ciheti öngören F.Köprülü yazıyor ki, “aşık tarzı’nın umumi tekamülünü gözönüne alırsak, bu unsurların gittikçe arttığını görürüz” (Köprülü, 1969: 189). Aşık Emrahın yaratıcılığının dini-ürfani hususiyetleri yukarıda belirtilen öğelerle sık bağlı olmuştur.

Aşık Emrahı halk arasında ünlü yapan hususiyetlerden biri de onun sazı özel tarzda kullanarak ekstaza girmesidir. Halk bilimcisi M.Hacıyeva İbrahim Aslanoğlunun düşüncelerine değinerek yazmıştır ki, Aşık Emrah saz çalarken bazen kendinden geçercesine sarsılır ve vücutu titriyormuş. Bu durum hayatının sonunadek devam etmiştir. XIX yüzyılda yaşayıp-yaratmış ünlü Azerbaycan şairi Ebülğasım Nebatının da ekstaz anında olağanüstü haller geçirdiği malumdur. F.Köçerli yazıyor: “Etikaftan çıkarken onun simasında değişik bir parlaklık ve nuriyet çilve edermiş; değişik bir duruma girermiş ve bazen şövgi zövg ile coşarak aşktan, mey ve muhabbetten dem vurarmış” (Köprülü, 1978: 471). Kaydetmek

gerekiyor ki, E.Nebati ile Aşık Emrah arasında benzerlikler çoktur. Her ikisinin aynı ve bir kaç dini tarikata yönelmeleri, hem klasik, hem de halk şiiri ülupunda yaratıcılıkları, ekstaz anında ruhi sarsıntılar geçirmeleri, aynı yüzyılda yaşayarak yaratmış bu ünlü sanatçıları birleştiren genel cihettir. Bütün bunlar ayrı bir araştırmanın konusudur. Bizim amacımız ise Aşık Emrahın hem şahsiyetindeki, hem de yaratıcılığındaki olağanüstülüklerin diğer söz sanatçılarında da olduğunu dikkate almaktır.

Aşık Emrahın bir sıra şiirleri hakka ulaşmanın yolunu gösteren ustadnamelerdir. Bu ustadnamelerde ünlü sanatçı tarikatın önemli şartlarını, tarikat yolcusunun önemli görevlerini ifade ediyor, insanı manevi yükselişe, kalbinden “kibrü-gururu” yok etmeye çağırıyor:

Süfi ister Cennet’le huri

Getirme kalbine kibr-ü gururi

Sakın cahil sanma ey gözüm nürü

Her fenne alimdir Emrah, efendi. (Köprülü, 1965: 752).

Ozanın “Bizimdir”, “Bilmezsen”, “Efendi”, “Ederler”, “Beyenmez” ve s. redifli goşmalarında bu cihet ön planda görünüyor. Tasavvuf şiirlerinin çoğunda olduğu gibi, Aşık Emrahın da goşmalarında sıklıkla sagi’ye müracaat olunuyor, hakkın yolunu, doğru mesleki gösteren şeyh-sagi lirik vasıta gibi ozanın sufi görüşlerinin taşıyıcısına dönüyor. “Sun, sagi, lelinden teşne dillere”, “Sagi, bir piyale sun kerem eyle”, “kerem gıl, ey sagi, yüz verme bana” ve s. mısralarda “piyale”, “lel” işaretleri “sagi” sembolünün çeşitli cihetlerini gösteriyor.

Aşık Emrahın goşmalarında tasavvuf sanatının karmaşık anlayışları mısraların sonunda ozanın dini-ürfani düşünce tarzının kamillik katını gösteren çizgiler gibi dikkati çekiyor:

Bir nükte yetmez mi arife kafi

Sırma mahrem olan eylemez lafi

Çık aradan süfi degilsen safi

Tekke-i aşık içre devran bizimdir. (Köprülü, 1965: 743)

Şiirin sufi anlamını açmadan önce tasavvuf şiirinin tarikatlarla ilgili bazı cihetlerine dikkat yetirmek gerekiyor. Bellidir ki, tarikatların esas gayesi “İnsanın vücut mülkünde ruhu hakim kılmak, nefsi ona esir etmektir” (Yılmaz H., 1997: 232). Bu maksada ulaşmanın bazı usul ve esasları vardır ki, bazı farklı cihetlerine göre tarikatlar iki yere ayrılır:

1. Ruhani tarikatlar

2. Nefsani tarikatlar.

“Ruhani tarikatlarda zikir “hafı”dır, tarikat silsileside genellikle Hz. Ebübekir (r.a) vasıtasıyla Hz. Peyğember’e ulaşır. Bu gün bu özelliği taşıyan tarikatların başında Nakbendiyye gelir” (Yılmaz H., 1997: 234). Aşık Emrah önceden kaydettiğimiz gibi daha Erzurumdayken Nagşbendiyye tarikatından olduğunu dikkate alsak, o zaman ozanın ruhani tarikatından olduğunu, şiirlerinde kullanılan

bir sıra sufi terimlerinin asıl anlamını bir daha yeniden anlamış oluruz. Bu zaman urfan ehli gibi Aşık Emrahın hakkın sırrını anlama arzusunun ne kadar derin dini-ürfani köklere bağlı olduğunu görürüz. Çünkü yalnız arifler noktanın sırrını anlaya bilirler. Bu sırrın semantik kurulumu nokta kadar küçük olduğu gibi, ifade ettiği anlam çok geniştir. “Batını tarikatlar göre kainatın sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı beomelede, besmelerin sırrı “ba” da, “ba”-nın sırrı ise altındaki noktadadır. Bu nokta ise Hz. Alidir” (Pala, 1990: 392). Arif olanlar noktanın sırrını anladıktan sonra “laf eylemez” – konuşmaz. Çünkü Allaha kavuşmanın dört önemli safhasının her biri yedi basamaktan oluşuyor: talep, aşk, marifet, istiğna (tevbe), tövhid, hayret ve fena. Hayret basamağı altıncı basamaktır ki, manevi tekamül yolu geçerek tanrıya kavuşmaya yönelen tarikat ehli bu basamakta – ilahi sırrı anladığı anda hayretleniyor ve susmadan başka bir çaresi kalmıyor. Bu andan sonra sufi yedinci basamağa ulaşır, fenaya kavuşarak Allahın varlığı içinde yok oluyor. Büyük Füzuli de “hayret, ey büt, suretin gördükte lal eyler beni” söylediği zaman bu anı – hayret basamağını anlatmaya çalışıyor. Bu basamağa ulaşan şairin lirik “ben”i de “lal oluyor”, konuşmuyor. Gördüğü gibi, örnek getirdiğimiz şiirde malumat hudutsuz ve dinamik karakter taşıyor.

Tasavvufun temel düşüncelerinden birini oluşturan bu basamak Aşık Emrahın yaratıcılığında saklı işaretler yoluyla dini-ürfani muhteviyatın gerçek anlamını obrazlı şekilde ifade ediyor. Aşık Emrah bulunduğu makamı sufi sembolikası ile işaretleyerek soyut düşünce ile real hayatın görüntülerini yaratıyor. Bu görüntülerde marifet basamağını geçerek “hakka yakın” kata yükselen sufi yolcusunun – Aşık Emrahın “ürfan sahibi” olduğu gerçek anlamını tasdik ediyor:

Emrah bu makamda olandır veli

Hakk’a yakın, halka görünür deli. (Köprülü, 1965: 743)

“Veliler kalp gözü açık olan kişilerdir. Bir kısmını halk bilemez” (Pala, 1990: 513). Yukarıdaki mısralarda bu tasavvuf düşüncesi öncül motiv gibi kendini göstermektedir.

“Aldım” redifli goşması Aşık Emrahın ürfani düşüncesinin kaynağı gibi gösterilebilir. Şiiri tasavvuf edebiyatının kontekstinde araştırdığımız zaman hak aşığının delicesine vurgunluğunun sebebi de belli oluyor. Malum oluyor ki, hak aşığı (salik) bir sabah alemin seyrine dalarken aşka yakalanmış, tarikat yolcusu olmuştur. Tasavvufta alem Allah tarafından yaratılmış ve işaretlerini de onda belirletmiştir. Ama alemin seyrine kamillik gözüyle baka bilen insan tarikata girebilir:

Ben bu şeydalığı gülzar içinde

Bir seher bülbül-i nalandan aldım

Hanikah-ı kevn-i bazar içinde

Çille-i sülûku seyrandan aldım. (Özçelik, 2005: 117).

Burada sufi yolcunun tarikata (süluk) girmesi aşamasının başlangıcı verilmiştir. Aşığın geçirdiği hisler ve samimi itiraflar “şeydalık”, “çilleyi-süluk”, “hanegah”, “kevn-i-bazar” ve s. tarikat ünsürlerinde sembolleşiyor. Bu sembollerin

semantik bünyesinde hak aşığının tarikata girmesinin mekanı ve zamanı da tasvir edilmiştir. Mekan ve zamanın karşılıklı alakası Allahın yarattığı aleme (mekana) uğurlu bir zamanda (sabah) besiret gözü ile bakan insanla (aşıkla) vahdet oluşturuyor. Mekan, zaman ve kamil insan üçlüyü ilahi aşkın dialektik muhtevisyatını belirliyor. Yani aşık Tanrının yaratmış olduğu alemin seyrine dalarken günün başlangıcını – sabahı seçmiştir. Çünkü sabah “uğurlu bir vakit olarak da Allah tarafından günlük rızıkların dağıtıldığı andır. Seherde edilen dualar kabul edilir” (Pala, 1990: 417).

Aşık Emrahın ürfani düşünceleri sufi dünyagörüşü sisteminin karmaşık sembollerinde şiirselleşerek tasavvuf aşamalarının tam manzarasını yaratıyor. Bu manzaranın belirli modelleri türk mifoloji düşünce sistemi ile islam medeniyetinin uyumunda kendinin gerçek aksini buluyor, bu bakımdan Aşık Emrahın şiirsel yeteneyinden ve dini dünyagörüşünden kaynaklanan şiirler zengin halk bilimi enformasyonu ile yüklenerek ürfan ehline yönelen müracaat gibi yüksek edebi – estetik ve tasavvufi mana kazanıyor:

Bade nuş eyledim Kırklar ceminden
Sermest oldum Yedilerin deminden
Himmetlendim üç kimsenin fem'inden
Feyz-ü hüsnü kutb-u devrandan aldım

Emrah küşad edip dehan-ı aşkı
Ehl-i dile söyler nihan-ı aşkı.
İftiher ettigim nişan-ı aşkı

Sultanlardan evvel Sultan'dan aldım. (Özçelik, 2005: 157)

Bu şiirin her kelimesi sakral muhtevisyatın gizli işaretlerini kendinde yansıtır. Eğer goşmanın ilk kısmında aşığın (salık) belirli tarikata katılmasının ilkin aşaması – manevi yolculuğun başlangıç aşaması gösteriliyorsa, ikinci kısmında sonraki aşama tasvir olunuyor. Bu aşamada aşık artık kırk erenin ona verdiğini camdan bade içmiş, yedilerin deminden (konuşmasından) sarhoş olmuştur. Kaydettiğimiz gibi yediler, “kütub”, “üçler” ve “kırklar” Tanrı erenleridir. Bu erenler Tanrının en uluları gibi tanınıyorlar.

Tasavvuf şiirinde sık kullanılan terimlerden biri de “ağız” kelimesidir. Arapça “fem” olan bu kelimenin “kapalı oluşu ve gizliliği ise bir gonçayı andırır. Bu bakımdan o bir sırdır” (Pala, 1990: 21). Lirik “ben” “üçlürden” tarikat sırrını öğrenmeye çaba gösterdiğinin işaretini vererek, güzelliğin feyzini “kütbu-dövrandan” aldığını gösteriyor. Tasavvuf felsefesinde “kutb”, “kutub” peygamberin varislerinden birine iğarettir. Dünya etrafında fırlandığı için o, “kütub” (çark) olarak biliniyor. Burada tasavvufun ünlü formülü ifade olunmuştur: tüm yaratılış Tanrıdan kopan parçalardır ve sonda yine de ona kovaşacaktır.

Aşık Emrah ürfani düşüncelerini yekunlaştırarak ilahi aşkın saklı belirtilerine yetiştirmiş, bu belirtileri dünyanın sultanlarından deyil, manevi alemin sultanlarından kazandığını silsile semboller ve simgelerle ifade ediyor.

KAYNAKLAR

1. Bünyadov Z. Dinler tarikatlar mezhebler. Bakü, 2007
2. Köprülü F. Türk Saz Şairleri. IV cilt, Ankara, 1965
3. Köprülü F. Edebiyat Araştırmaları. İstanbul, 1969
4. Köçerli F. Azerbaycan Edebiyatı. I cilt, Bakğ, 1978
5. Kamil Yılmaz H. Tasavvuf veT. İstanbul, 1997
6. Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. I-II Cilt. Ankara, 1990
7. Özçelik M.Sufi Şiirler Antolojisi. İstanbul, 2005

EIN PORTRAIT IN RAMPENLICHT DER ZEIT
ASRIN DİKKAT MERKEZİNDE OLAN PORTRÉ
THE PORTRAIT IN THE CENTER OF ATTENTION
ПОРТРЕТ В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ ВЕКА

Samire PATZER İSMAİLOVA *

Özet

Dağlık Karabağda 1985 yılında doğan bestekâr Üzeyir Hacıbeyli, Azerbaycan tarihinde alim, tanıtımcı, dramaturg, Azerbaycan kültürünün kurucusu, Doğu milli opera, musiki komedyası, ilk senfonik orkestranın teşkilatçısı, kurucusu ve Azerbaycan Devlet Konservatuvarının ortaya koyucusu, uzun yıllar boyu rektör olarak görev yapan ilk araştırmacı, halk musiki incilerini notaya alan, Azerbaycan musikisinde bir çok araştırmalar ve kitapların sahibidir.

Üzeyir Hacıbeyli 63 yıl ömür sürmesine rağmen, o, üç devrin, devlet kuruculuğu ve çeşitli devlet sisteminin alfabesi, geçen yüzyılın otuzuncu yıllarında “Stalin” döneminin şahidi olarak; zorunlu göç ettirme kurbanlarının ailelerine destek olmuştur. Onun hapse atılmaması talihin bir mucizesidir. Bu çok zor yıllar idi ve kendi halkı ile birlikte bu olayları yaşamıştır. Azerbaycan halkının refahı adına o kendi yolunu bir vatansever ve yaratıcı bir insan olarak devam ettirdi.

Anahtar Kelimeler: Üzeyir Hacıbeyli, Karabag, bestekâr, musiki, opera, tür.

Abstract

Today the Azerbaijani composer, musicologist, conductor, publicist, playwright, teacher and social figure Useyir Hajibeyov is a recognized founder of modern Azerbaijani classical music and opera. It was him who composed for example “Leyli and Madschnun” - the first ever opera in the Islamic East. Moreover, Useir Hadschibäyov is known as a founder of the Azerbaijani music comedy: “Arschin Alan” was translated into several languages and was filmed several times. He is the founder of an orchestra for traditional instruments as well as the state symphony orchestra Azerbaijan and the conservatoire in Baku. The

* Araştırmacı-Yazar. Berlin/ALMANYA

productive connection of Azerbaijani music traditions with western classical styling in the opera, symphony or sonata is thus more than 100 years old. He is the composer of the Azerbaijani national anthem. Uzeyir Hajibeyov lived from 1885 to 1948. During 63 years of his lifetime he witnessed three revolutions, three different forms of government, three alphabets and was always staying as an active public and professional figure. His creative life includes opera, overture, chamber-musical works, piano pieces, songs and choral works. In Hajibeyov's music one hears a new music style connected with the west-European orchestra and culture which until today represents a unique sound synthesis of the East and the Occident for the listeners. Uzeyir Hajibeyov has made a tremendous contribution to the Azerbaijani culture and history and is totally eligible for his phenomenal and irreplaceable role.

Key Words: Uzeyir Hajibeyli-Karabakh, a composer, music, opera, a genre.

Резюме

Родившийся в 1885 году в Нагорном Карабахе композитор, ученый, публицист, драматург Уз.Гаджибейли в истории Азербайджана является основателем всей профессиональной музыкальной культуры Азербайджана, создателем первых на Востоке национальной оперы, музыкальной комедии, организатор первого симфонического оркестра, основатель и многолетний ректор Азербайджанской консерватории, музыкальный исследователь первый записавший жемчужины фольклорной музыки на нотный стан, автор многочисленных исследований и книг о азербайджанской музыке. Узеир Гаджибейли прожил всего только 63 года, став свидетелем трех революций, различных государственных устройств и трех различных систем государственного Алфавита, во времена “сталинских репрессий” в 30 годы прошлого века он чудом избежал ареста, поддерживая семьи музыкантов репрессированных в те годы. Это было непростое время, которое он переживал вместе с народом, продолжая свой путь патриота и творца на благо всего азербайджанского народа.

Ключевые слова: Узеир Гаджибейли, Карабах, композитор, музыка, опера, жанр.

Musik prägt seit jeher das kulturelle Bild Aserbaidshans. Die Folklore ist in Aserbaidshan vielfältig und regionalbedingt – Volkslieder, Volkstänze, ASCHUGEN. Neben den reichen traditionellen Musikgattungen, ist die Jahrhunderte alte Musikrichtung *Mugam* von besonderer Bedeutung. Die Antwort auf die Frage “Was ist *Mugam*?” kann sowohl musikwissenschaftlich, als auch geisteswissenschaftlich und natürlich auch historisch gegeben werden. *Mugam* – ein untrennbarer Teil der aserbaidshanischen Seele und eine Leitthema im

gesamten musikalischen Schaffen der aserbajdschanischen Kultur. Es ist eine Vokal- und Instrumentalkunst, die auf festen Regeln basierende Improvisation basiert und vielseitig variiert werden kann. Gleichzeitig steht Mugam aber auch für die "Kunst des Gefühlszustandes", die feinsten Regungen der Seele ausdrückt.

In der Musikgeschichte haben solche Klänge des Morgenlandes immer eine besondere Faszination auf die Komponisten Europas ausgeübt. Gluck, Mozart, Schubert, Brahms, Debussy haben sich vom Orient inspirieren lassen, haben damit "neue Klänge" in die europäische Musik gebracht. Während sich die europäische Musikkultur über Jahrhunderte weiterentwickelte, blieb der Orient noch lange Zeit das Wunderland, ein Land von "Tausend und einer Nacht", das Land der Exotik. Während die orientalische Literatur in der Welt durch Namen wie Nisami, Fisuli, Mirsa Shafy Waseh und vielen mehr bekannt war, blieb die Musik immer noch sehr eng mit Volksmusiktraditionen verbunden und wurde daher nur in Form exotischer Zitate verwendet. Anfang des 20. Jahrhunderts änderte sich dies auch im Musikbereich und führte zu der Entstehung einer neuen Synthese der gesamten Musikkultur. Gerade dies ist zuerst in Aserbaidschan gelungen.

Ende des 19. Jahrhunderts war Baku eine Stadt, die das schwarze Gold besaß und dadurch viele Menschen anzog. Die Stadt war ausgesprochen multikulturell und verband schon damals Orient und Okzident in fast allen Bereichen des Lebens. In dieser Zeit der "gesellschaftlichen Buntheit" kamen progressive Prozesse und grundlegende aufklärerische Kräfte im Lande nachhaltig in Bewegung.

Es wuchs in der aserbajdschanischen Nationalkultur eine neue Generation heran, die neue Denkweisen und Formen suchte. Es entwickelten sich unterschiedlichste Strömungen, u.a. der Wille, dem Volk mehr Rechte zu verschaffen und es vor Vereinnahmung anderer zu schützen, nationale Traditionen und Werte zu bewahren, gleichzeitig aber auch die Gesellschaft zu modernisieren und den Traditionen und Werten eine neue Ebene zu geben. Das galt auch für die Musik.

Die auf den privaten Rahmen beschränkte Volksmusik prägte allmählich komplexe Formen aus, so dass konzertante Aufführungen zentrale Bedeutung bekamen. Es entstehen Konzertabende mit Diskussionsforen, sogenannte "Medglis", "Symphonische Abende", "Klassische Konzerte". In Baku wurden erste private Musikstunden für europäische Instrumente angeboten, gastierten prominente Komponisten, im Theater vom TAGIYEV wurden als Gastspiele italienische und russische Opern aufgeführt., Literatur und Zeitungen erleben eine Blütezeit, das Theater wird zum Ort geistiger Leidenschaften und die Volksmusikrichtungen erreichen höhere Ansprüche denn je in der Interpretation- und Improvisationskunst. In dieser Zeit des Aufbruchs wird die soziale Rolle der Frau in der islamischen Kultur neu definiert: Frauen werden in der Gesellschaft sichtbarer und tätiger.

Am Anfang des 20. Jahrhunderts reifen alle diese auf einen Entwicklungsweg gebrachten Prozesse heran. Die jungen Vertreter der Bourgeoisie kämpften von einer Seite gegen die "Russifizierung", von anderer Seite erstrebten sie die

Ersetzung der arabischen Schrift durch das lateinische Alphabet, was Aserbaidshan sowohl progressiv, als auch unabhängig zeigen sollte. 1905-1907 erhöht sich die Zahl der aserbaidshanischsprachigen Tageszeitungen und Zeitschriften bereits auf 11 – es folgten weitere. Die erste und bekannteste satirische Zeitschrift in Baku, „*Molla Nasreddin*“, brachte bedeutende Journalisten, Intellektuelle, Künstler und Literaten zusammen.

In dieser Zeit beginnen auch Frauen mit journalistischer Tätigkeit. Hier spielt die Frauen-Zeitung „*Ishiq*“ (zu Deutsch „Licht“) eine wichtige Rolle, die viele Veröffentlichungen aserbaidshanischer Autorinnen ermöglichte. Insgesamt zeichnet sich der Anfang des 20. Jahrhunderts durch die Entwicklung der nationalen Publizistik, insbesondere von Gattungen wie Satire und Kritik, aus. In Baku entwickelt sich eine Elite, die demokratische Kräfte in Bewegung setzt. Man spürt: Große Veränderungen liegen in der Luft.

Am 28. Mai 1918 erklärt Aserbaidshan sich als parlamentarische, demokratische Republik, in der Frauen das Wahlrecht haben. Durch die kurze Existenzzeit der Demokratischen Republik – 23 Monate – kam es leider nicht zu den angestrebten Wahlen. Fast alle in Aserbaidshan lebende Minderheiten, u.a. auch Deutsche, bekamen einen Vertreter in Parlament. Dazu kommen auch Veränderungen in der Kultur, u.a. im Musikbereich, wodurch die Entstehung der nationalen Komponistenschule ermöglicht wurde.

Einem Land mit islamischer Kultur wie Aserbaidshan reichte für die Realisierung der Entwicklung der professionellen Musikkultur ein knappes Jahrhundert. Der Weg von der Volksmusik bis hin zur zeitgenössischen Avantgarde war vollzogen und dies umfassend in fast allen Musikformen enthalten.

Dahinter steckte eine intensive Arbeit, erfüllt von Hingabe und einem großen schöpferischen Potenzial. Es wurden viele Diskussionen in dieser Zeit über die möglichen Wege der Weiterentwicklung der Komponistenschule geführt. Es mussten Antworten auf wichtige Fragen gefunden werden: sollte sich die klassische aserbaidshanische Musik in Richtung der europäischen Musik entwickeln? Wie kann die aserbaidshanische Musik sich in die Weltmusikszene einfügen und dabei ihre Einzigartigkeit bewahren? Es waren viele Fragen...

Und auf diese Fragen gab es eine Antwort – das Lebenswerk von ÜSEYİR HADŞIBÄYOV. Der 1885 in der Berg-Karabach-Region geborene Komponist, Musikwissenschaftler, Publizist und Dramatiker ging in die Musikgeschichte Aserbaidshans als Begründer der aserbaidshanischen Komponistenschule und damit als Neugestalter der gesamten Musikkunst ein. Er schuf erstmalig im Orient Genres wie Oper oder die musikalische Komödie, er organisierte das erste symphonische Orchester, bestehend aus Instrumenten der Volksmusik, er gründete das Aserbaidshanisch-Staatliche Konservatorium, übertrug Volksmusik in Notenschrift und schrieb die wichtigsten wissenschaftlichen Studien und Bücher über aserbaidshanische Musik. Es ist nicht möglich, in einem Artikel umfassend das Schaffen dieses begnadeten Genius darzustellen. Hier können nur einige

Höhepunkte seines Schaffens und deren Bedeutung erörtert werden, um am Beispiel der unter erwähnten drei großen Werken von Hadschibäyov Antworten auf oben gestellten Fragen zu finden.

“Leyli und Medschnun” (1908)

Ende des Jahres 1907. Baku ist erfüllt von seinem Theaterleben. Man hört überall den Begriff “Oper”, aber nicht jeder versteht seine Bedeutung. In Gesprächen hört man den Namen Üzeyir, der Tag und Nacht über seine Oper “Leyli und Medschnun” arbeitet.

Als erste Oper im ganzen Orient leitete dieses Werk den Weg der aserbajdschanischen Oper ein. Das Sujet des Poems “Leyli und Medschnun” stammt von einem berühmten, orientalischen Dichter des 16. Jahrhunderts, von MOHAMMED FÜZULI. Obwohl diese Liebesgeschichte schon im 12. Jahrhundert von NIZAMI in Gedichtform erzählt wurde, bevorzugte ÜSEYIR HADSCHIBÄYOV aufgrund lyrischer Züge die Fassung von FÜZULI. Erste Begegnungen mit diesem Werk hatte ÜSEYIR HADSCHIBÄYOV lange bevor die Oper komponiert wurde: ***“Meine Arbeit an dieser Oper habe ich im Jahr 1907 begonnen. Aber mit diesen Gedanken spiele ich, seitdem ich als 13-jähriger Junge in meiner Heimatstadt Schuscha (Berg-Garabagh, Aserbajdschan) die musikalisch-theatralische Szene “Medschnun am Grabmal von Leyli” beobachtet habe, die von Amateur-Schauspielern gespielt wurde. Das hat mich so bewegt, dass ich nach meinem Umzug nach Baku meinen Wunsch in Erfüllung gehen ließ.” ****

Um die romantischen Gefühle, die Lyrik, den Geist der Poesie zum Ausdruck zu bringen, lehnt sich der Komponist an die klassische Form der Volksmusik, dem Mugam, an. Die Oper besteht aus wechselnden Szenen mit Mugam-Gesang, Volksmusik und symphonische Introduktionen. Anstelle von Arien, die in der klassischen Oper hauptsächlich zur Entschlüsselung der psychologischen Verfassung der Helden dienen, benutzt ÜSEYIR HADSCHIBÄYOV die Kunst des Mugams.

ÜSEYIR HADSCHIBÄYOV definierte selber den Stil der Oper “Leyli und Medschnun” als Oper-Improvisation oder Mugam-Oper. Obwohl es viele Mugam-Sänger und Mugam-Instrumentalisten gab, konnte man so gut wie niemanden finden, der richtige Bühnenerfahrung hatte. Besonders fehlten Sängerinnen für die Frauenrollen. Bald wurden Schauspieler engagiert und die Frauenrollen von Männern übernommen. Die weibliche Hauptrolle Leyli konnte lange Zeit nicht besetzt werden. Ein Zufall führte ÜSEYIR HADSCHIBÄYOV zu einem Jungen namens ÄBDÜRRÄHİM FÄRÄCOV, der daraufhin zur Premiere die Rolle der Leyli spielte.

Die Aufführung der ersten Oper des Orients fand am 12. Januar 1908 im Theater Namens TAGHIYEVs statt. Alle Schauspieler traten noch jahrelang mit dem Werk auf. Nur einer von ihnen, der Darsteller von LEYLI, wurde, da er eine Frauenrolle spielte und dies als “Schande” des “männlichen Stolzes” galt, umgebracht. Nicht ohne Opfer begann also der Moment des Umbruchs, der die Existenz des kulturellen Aufstiegs mit sich brachte.

“Arshin mal alan” (zu Deutsch “Samt und Seide”) (1913)

Als die Musikkomödie “Samt und Seide” im Jahre 1913 in Baku uraufgeführt wurde, hätte sich der Komponist ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV nie vorstellen können, dass seine Musik 100 Jahre später immer noch so aktuell sein würde.

“Wenn ich meine Braut vor der Hochzeit nicht sehe, mich in sie nicht verliebe, dann will ich sie nie heiraten”***, das sagt Asker, der Protagonist der Musikkomödie “Samt und Seide”. Heute klingen diese Worte selbstverständlich. Aber das war nicht immer so. Zu jener Zeit war die freie, persönliche Entscheidung, wen man heiratet, ein großes Problem, besonders im verschleierte Orient. Noch heikler war es, wenn es um Fürstenkinder ging. Ob sie immer aus Liebe heiraten durften? Das Thema ist nicht neu und darüber wurde über Jahrhunderte viel geschrieben. Der deutsche Schriftsteller GEORG BÜCHNER hat dies schon in “Leonce und Lena” thematisiert, einer romantisch, rührenden Geschichte, die über Liebe und Liaison erzählt. So ähnlich ist es in der Musikkomödie “Samt und Seide”:

Als ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV im Jahr 1913 diese, seine dritte Musikkomödie komponierte, schuf er damit zum wiederholten Mal eine Innovation im ganzen Orient. Mit seinen Werken schrieb er ein neues Kapitel in der Musikgeschichte Aserbaidschans und beeinflusste die Musikgeschichte vieler anderer Völker.

ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV war gleichzeitig Autor des Librettos und Komponist. So funkelnd, witzig, leicht ist seine Sprache, aber auch so progressiv, emanzipiert und revolutionär sind die Hintergründe seiner Idee. Einer Idee, die die Freiheit der Gedanken, vor allem die Freiheit der orientalischen Frau und das Recht auf Glück prophezeit. Man sieht einen großen Meister, der sich weltoffen präsentiert und der es schafft, gesellschaftliche Probleme mit leichtem Humor und einer zugänglichen Sprache darzustellen und zu vermitteln. Man erinnert sich an Shakespeares berühmte Komödien, etwa “Was ihr wollt” oder “Viel Lärm um Nichts”, die auf so klassisch-elegante und zugleich scharf-humorvolle Art die Gesellschaft beschreiben und durch geschickt entwickelte Verwechslungsspiele menschliche Beziehungen auf lustige und pikante Art veranschaulichen.

“Koroglu” (1937)

Meisterwerk und Krone seines Schaffens wurde die Oper “Koroglu”. Die Aufführung der Oper fand am 30. April 1937 statt, fast 30 Jahre waren nach der Premiere seiner ersten Oper “Leyli und Medjnun” vergangen. In diesen 30 Jahren widmete sich ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV der Erforschung der aserbaidshanischen Folklore, der Entwicklungswege und der Traditionen der europäischen Oper, um diese letztlich fruchtbar zu verbinden. In seiner Oper “Koroglu” erschafft der Komponist, ohne aserbaidshanische Folklore als Zitate zu benutzen, eine Synthese aus europäischen Traditionen, wie den traditionellen Opernformen oder den europäischen Tonartsystemen, mit traditionellen aserbaidshanischen, epischen Kunstarten und dem Lad-Modusystem, der aserbaidshanischen Volksmusik. Die Oper “Koroglu”, mit ihrer vollkommenen Dramaturgie und unbeschreiblich schönen Musik, sorgt dafür, dass der Name des Komponisten ÜSEYİR

HADSCHIBÄYOV in Aserbaidshan, ähnlich wie der der Komponisten MICHAEL GLINKA in Russland oder GIUSEPPE VERDI in Italien, im Rampenlicht steht.

ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV schuf auch ein neues Konzept der systematischen musikalischen Ausbildung in Aserbaidshan. Aus seiner Initiative wurden viele musikalische Ausbildungsstätten organisiert, u.a. auch das erste Musik-Gymnasium. Auf der Basis dieses Musik-Gymnasiums gründete sich später das Aserbaidshanische Staatliche Konservatorium, das bei der Entstehung der professionellen Komponistenschule die Hauptrolle spielt.

Es entwickelte sich eine Reihe namhafter Komponisten der neuen Generation, den Nachfolgern der sogenannten "Hadjibeyovs Schule", die die "Aserbaidshanische Komponistenschule des 20. Jahrhunderts" darstellen.

Orient-Okzident ist eines der aktuellen Themen, nicht nur im Kulturbereich: Es ist heute vielmehr ein global interkultureller Dialog. Es ist eine Tatsache, dass ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV die Theorie der gegenseitigen Bereicherung der Kulturen schon zu Beginn des 20. Jahrhunderts in den Vordergrund gestellt hat. Später beschränkte er diesen Pfad auf konsequente, praktische Weise und zwar mit der Gründung des ersten Konservatoriums im Orient, wo ein neues musikalisches Bildungssystem durch Etablieren von Lehrstühlen für orientalische Musik und Volksinstrumente eingeführt wurden. Er führte das westliche Notationssystem ein und schuf damit Kompositionsmöglichkeiten unter Einbeziehung der Volksinstrumente. Dies war eine revolutionäre Vorgehensweise.

Ein weiterer bedeutender Bereich der Arbeit von ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV ist die Publizistik und der Journalismus. ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV versuchte sein Leben lang das Denken zu fördern und damit das Bildungsniveau seiner Landsleute zu entwickeln. Er schrieb Lehrbücher für Schulen, u.a. auch Mathematiklehrmittel und Sprachlexikonen, übersetzte Werke der Weltliteratur, wie die Erzählung "Der Mantel" von NIKOLAI GOGOL.

ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV hat 63 Jahre gelebt. Er war Zeitzeuge von drei Revolutionen, drei unterschiedlichen Regierungssystemen, drei Alphabeten. Während der stalinistischen Säuberungen in den 30er-Jahren war er einige Male auf der "Schwarze Liste" und von Verhaftung bedroht. Er riskierte sein Leben und versuchte, den Künstler-Familien, die diesem grausamen Schicksal der Repressionen nicht entkommen konnten, zu helfen. Bestimmt konnte er sich dem Einfluss dieser Ereignisse nicht entziehen. Bestimmt musste er schwierige Entscheidungen treffen. Aber als ein ehrlicher Künstler brachte er den freien Geist, gepaart mit einem starken Willen harmonisch zusammen, folgte immer Kultur- und Aufklärungswegen und war ein echter Patriot.

Im Jahr 2010 feierte Aserbaidshan ÜSEYİR HADSCHIBÄYOVs 125. Geburtstag. Sein Erbe wird im modernen Aserbaidshan hochgeschätzt. Sein Geburtstag wird als Musikfest jedes Jahr landesweit gefeiert, die Bakuer Musikakademie trägt seinen Namen. Es gibt zwei Haus-Museen von ÜSEYİR HADSCHIBÄYOV: in Baku und in Shusha. UNESCO feierte den 100. Jahrestag des ÜSEYİR HADSCHIBÄYOVs auf der internationalen Skala.

Obwohl es zahlreiche Literatur über ihn aus sowjetischer Zeit gibt, kann diese solch einer Person nicht umfassend und wahrhaft gerecht werden. In den letzten 20 Jahren der wiedererworbenen Unabhängigkeit wurde vieles neu recherchiert und geschrieben und die gesamte Ausgabe von ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV'S Werken mit der Unterstützung der Heydar Aliyev Stiftung neu herausgegeben.

Man sagt, es gibt keinen unersetzbaren Menschen. Es wird immer jemanden geben, der die Taten, die schon reif sind, verwirklicht. Doch diejenigen, die Grundsteinleger einer Tradition und die Schöpfer des Neuen sind, diejenigen, die dem Alten eine neue Form geben und es noch in Schrift verewigen, diese Menschen sind für eine unersetzbare Rolle bestimmt. Diese Bestimmung fand auch er, ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV.

LITERATURVERZEICHNIS

ABASOVA E.; KARAGITSCHIEVA L.; QASIMOVA S.; MECHTIYEVA N.; TAGI -ZADE A. - Die Geschichte der aserbajdschanischen Musik (1992) (Lehrbuch für Musikhochschulen und Akademie der Künste), herausgegeben mit der Unterstützung von der Bildungsministerium der Republik Aserbajdschan; Verlag "Maarif"

ASLANOV, MIRABBAS (1994): Wenn Üseyir Hadschibäyov ein Tagebuch hätte. Verlag Schur: Baku

ASLANOV, MIRABBAS (1977): Üseyir Hadschibäyov. Gendschlik: Baku

QULAM MAMMADLI, RASCHID QULIYEV (1975): Üseyir Hadschibäyov-90. Verlag "İschiq": Baku

QULAM MAMMADLI, RASCHID QULIYEV (1985): Üseyir Hadschibäyov-100 –Verlag "İschiq": Baku

QASIMOVA SOLMAZ / BAGIROV NAZIM (1986): Aserbajdschanische sowjetische Musikkultur . Verlag "Maarif", Baku

KELDISCH G.V.(1990): Musiklexikon; Verlag Sowjetische Enzyklopedie, Mosow

MAQSUDOV F.; QULIYEV J.; ALIYEV I. ; ISMAYILOV M.; EFENDIYEV O.; VELICHANLI N.; MAMMADOV A.; QAFFAROV T.; ALISHANLI SH. (2001):

Geschichte Aserbajdschans (7 Bücher in einem Band); 4. und 5. Bände Mit der Unterstützung der Akademie der Wissenschaften der Republik Aserbajdschan.

Verlag "Elm", Baku

ZÖHRABOV RAMIZ (1995) – Über unsere Komponisten Verlag"SHUR", Baku

ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV (1962): Grundlage der aserbajdschanischer Volksmusik Herausgegeben mit der Unterstützung der Akademie der Wissenschaften Aserbajdschanischen Sowjetischen Republik - Staatliche Musik Verlag Aserbajdschan: Baku-Aserneschr

ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV (1966): Über die Musikkultur Aserbaidŝans (Zusammengestellt von Kubat Kasimli) - Staatliche Verlag Aserbaidŝan: Baku-Aserneschr

ÜSEYİR HADŞCHIBEYLI (1995): Gegen die Intrigen. (Zusammengestellt von Aslan Kenan); Staatlicher Verlag Aserbaidŝan: Baku, Aserneschr
ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV – Lexikon Üseyir Hadschibäyov (1996): Verlag Aserbaidŝan: Baku

ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV/ SARDAR FARADGOV (2005): “ Komödien und humoristische Miniaturen” Herausgegeben mit der Unterstützung der Staatlichen Kultur-und Tourismusministerium der Republik Aserbaidŝan und Museum von Üseyir Hadschibäyov in Baku, Verlag “Abilov , Zeynalo ve ogullari”, Baku

ZITATENQUELLEN:

* QASIMOVA SOLMAZ / BAGIROV NAZIM (1984) – Aserbaidŝanische Sowjetische Musikkultur (Lehrbuch für spezialisierten Musikschulen, Verlag “Maarif”, Baku; in aserbaidŝanischer Sprache); Seite 46.

** ÜSEYİR HADŞCHIBÄYOV (1948)– Klavierauszug “Arshin mal alan” (zu deutsch “Samt und Seide”); Staatliche Aserbaidŝanische Musikverlag, Baku. Das Libretto des Üseyir Hadschubäyovs; Das Zitat aus dem 1.Akt, Seite 12. (Übersetzung des Zitats von Samira Patzer-Ismailova);

THE STUDYING OF JUSTICE PENAL IN ISLAMIC INTERNATIONAL RIGHTS

ULUSLARARASI İSLAMÎ HAKLARINDA CEZAI ADALETİN ARAŞTIRILMASI

ИССЛЕДОВАТЬ УГОЛОВНОГО ПРАВОСУДИЯ, В ИСЛАМСКИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВАХ

Shahla ZAREİ*

Abstract

In this article, the membership of sixteen countries in Islamic conference organization in International penal court and the continuation of doubts of more than forty Islamic that organized about one-sixth of world population, for membership in this International penal judicial organization, is considered.

This topic is in condition that now more than half of countries are the members of court and the main part of process of getting world- wide of penal rights is occurred in this court that separation of this topic can make the subjects rights for countries that won't attend activity in this during.

Key Words : Justice- punishment- international Rights- constitution- Islamic counties.

Özet

Dünya nüfusunun altıda birinin üyeliği ile kurulan Uluslararası İslam Konferansında Uluslararası Ceza Yargı Örgütü üyeliği için başvuran kırktan fazla İslam Ceza Mahkemesi, kararlaştırılan, organizasyonlarından on altı ülkenin üyeliği kabul edilmiştir. Bu makale, bu konuda veriliyor.

Artık cezai haklarını dünya çapında alma sürecinin ana parçası olan bu uluslararası mahkemeye ülkelerin yarısından daha fazlasının üye olduğu durumda bu ülkelerin haklarının bu mahkeme tarafından korunması gerçekleşebiliyor.

Anahtar Kelimeler: Adalet, ceza, uluslararası haklar, anayasa, İslam ülkeleri.

* Islamic Azad University, Astara Branch, Department of Theology, Astara/IRAN

Introduction

The court has competence about four big crimes that really as called «Du Laqusta » the Spanish president of «International penal rights association » that are common aversion between all members of world- wide society. The president of this unofficial association that had important role in compilation of Rome constitution, believes in that «the prophetic mission of penal rights in inside level and international level is not pay attention to tact affairs, but is recognition main values that related to common human inheritance and answering to violation of these values. » before than these crimes are considered in documents such as the four convactions of Genva fight and the convaction about prevention of comprehensive killing and its punishments that Iran is the member of this convaction.

Discussing topic

With joining country- sixtieth to constitution of International penal court (Rome constitution) on 23 farvardin, 1381, this International treaty for organizing a «International penal court »from «on 1 july in 2002 » is performed and now that is spent five years of performing of this treaty, the court has begun owneal activity with considering to dossiers from four African contries such as Uganda, central Africa, Congo Democratic Republic and Sudan. On 29 february in 2004, it is announced that the president of Uganda has referred the situation related to (LRD) to the Public prosecutor. Also in December of 2004, the application from the president of central Africa was presented and applied from public prosecutor that were considered the committing fines in every parts of areas of this country that are in competence of court. On 19 April in 2004, was announced that the president of Congo Democratic Republic has the situation of committing fines in his country to International penal court too. Also according to 1593 statement dated to 31 march 2005, the security council of the United nations for first time, to relied on seventh chapter of the united Nations and matter 13 of constitution, referred the situation of «Darfour» of Sudan to public prosecutor. The bitter remembrance of the violation of human rights and philan thropic rights in twenty century, are important factors for forming this court. In many cases, the happened crimes in last centry has came along with immunity their perpetrator and now this court can finish this immunity.

By November 2005, hundred countries have joined to this court with signature and approval «Rome constitution ». Now, the court has investigation competence about three crimes such az «fighting crimes », « the crimes against humanity » and « genocide » that all these crimes were defined in constitution and then element of crimes were approved in «member countries association » in meetings in September 2002 in Newyork. But about the forth crime means «aggression » must say that in spite of its definition in statement of the united nations public association in 1974, is necessary that this crime is defined in sevnth – yearly

sessions that is formed for reviewing this constitution that is placed in court competence. Specially that the inserted definition in constitution, is more seeing over is used in government not people. (1, p. 22-24)

Specially in matter (6) of treaty of the prevention of Geneva side (1948), the primary main of international guilties punishments was presented in international penal court. In these years, the presidents of overcome countries in second world war got trial in Tokio and Nourbury courts too. After futher bill of the topic of organizing a international pelan court in the united nations in (1989), during 1994 to 1998, the draft of Rome constitution prepared in committee of international rights of the united nations and 1998 with 120 agreeable vote, 21 abstainer vote (such as Iran) and 7 opposed vote (such as America, chin, Israel and Iraq) during «the diplomatic conference of the united nations for establishment a international penal court » approved in Rome. After approval, Iran with the united states and Israel were the last countries that signed the constitution on appointed time. America gave bach its signature officially but Iran yet hasn't took a decision and hasn't presented any bill for approval of constitution in Iran's parliament and joining to court and of course, the government's signature hasnot refunded too. This topic is in condition of thet Iran has been one of the active members in Rome conference and has been active in preparing draft and effectiveness on constitution as Islamic country. (2, p. 201)

The competence of court rather than the competence of member countries is complementary. This means that the court just has the competence of investigation to crimes that the competent country be weak or unpleasant for penal investigation. Also the previous trial of the guilty or the accused-whether it is done to conviction or whether it is done to acquittal-according to matter 20 of constitution and chapter 7 of matter 14 of international treaty of political and civil rights, will forbid of again trial and again punishment in court. (The forbidding principal of again trial).

The competence of court for referring of dossier or guarrel bill is limited to these cases :

1. The referring of dossier by member country that the crime is done by the subjects of a member country, without attention to the place of commission of crime that may happen in country that is not member of court. (nationality principal)

2. The referring of dossier by member country of court that the crime has done in area of member country without considering the nationality of guilty that may its government not be the member of court.

3. The investigation with the initiative of puplic prosecutor with considering guilty's nationality.

4. The referring of dossier by the security council, this topic is accoured that the guilty is not the subjects of a member country or its crime has not happened in the area of a member country.

5. Other way exists for making the court's competence thet according to matter 12 of constitution is spending acceptance mainfes to by a not member country that the court needs its agreement for using own competence. (3, p. 91)

The moral and religious instructions cause the moslems try for trial and punishment of violators of human original rights. But Islamic government based on some religious jurisprudence considerations and sometimes political considerations abstain of membership in court. Their first reason is the religious jurisprudence «negation of way » that has took form the text of the Koran. But it is usually answered that the reference of these governments to authority like international court was done previously and now the quarrels between Islamic countries with other countries is investigated by judges that the majority of them are not moslem again. Even in special cases, Islamic countries have selected our selective judge among the judges are not moslem, for example, Iran selected the Belgian judge in petroleum platforms quarrels against the united states. Also the competence of court is complementary and until that the judicial military of Islamic countries investigate to following, trial and punishment of guilties based on its natural competences, this court won't have investigation competence.

Of course in this case «Louis Arbour» public prosecutor believes that, this structure is benefit of developed and advanced countries that benefit of advanced judicial and right military. But the developing and poor countries because of weakness in sovereignty of rule and judicial structure that are weak and unpleasant in many cases, the International court uses own competence purely about them. So far his view has been proved with regarding to countries that their doissers has presented in this court and there moval of this problem needs the reinforcement of judicial structure in developing countries. Islamic countries has performed the important role in organizing this organization and this means that these countries have effect in organizing this organization. (4, p. 84)

Also the membership in court gives this permit to member country that claims the design of quarrel against the other subjects of countries. «Vilium Shebth »said in this case:«look at your neighbour «Iraq» that several years ago, heppends all crimes in this country, is investigated in this court. You can try judicially the British soldiers, Beller and England Queen in International penal count. Ireceived the message from Netherlands in 2003 that in it, was asked the Minister of Foreign Affairs of Iraq, If Iraq joined to court, it would be for the benefit of Iraq or for the harm of Iraq? That time was late but I believed that Iraq must join to court. In that case, the «Aboogoraib» problem was solved in court. This problem includes many other countries. I don't tell that the Britishes behave better in Iraq or are good people. They are bad to the same extent. Icome from North Ireland and see what do

they but if you think the Englishmen behave better than Americans in Iraq is for that they are the member of court and try to look after don't be on trial in court». He believes that the good behaviour of British forces in Iraq is because of their membership in court because if British government don't investigate crimes and Iraq government can't be on trial because of official and judicial weaknesses, the topic will investigate in court. By the way the president's responsibilities of government have been predicted in constitution of court and in this case, one of the Nuremberg's judges of court of justice has pointed to responsibilities of presidents of us in general massacre of «Hadise» in Iraq.

Just as was pointed, a though the countries like Iran were active in organizing the court and were effective actors, but now are seeing by investigate the operation of court and then take the final decision.

Now among main members of Islamic conference organization, so far sixteen countries are main members (with Bosnia and central Africa) with approving of constitution according to their civil rights and depositing of approval documents the members of International penal court: Senegal(1999), Gabon, Mali, Sierra Leone, Tajikistan(2000), Benin, Djibouti, Gambia, Jordan, Niger, Uganda(2002), Afghanistan, Albania, Guinea(2003), Guyana(2004) and Chad(2006). Eleven African countries, three Asia countries and one country of eastern Europe is determined the geographical division of Islamic countries that with regarding to the way of choosing the court's judges from different countries that there are two factors like «the agency of main rights militaries in world» and «the distribution of geographical just» also «being as just as between man and woman judges» can suppose the chance of choosing one Moslem judge probably African among eighteen judges for Islamic countries. so the absence of Islamic countries is more effective in International relationships such as Iran, Iraq, Saudi Arabia and Egypt and even the spectrum of pretty or completely laic is felt in Islamic countries like Turkey and Malaya.

It sounds that if Islamic countries in addition to the removing their inside problems socially criminology get necessary readiness and court can show its truthfulness in certainty of international penal justice in investigating dossiers, they can with joining to Rome constitution, use from its advantages specially using the court support against outside aggressions. (5, p. 171)

Whereas the constitution of court doesn't place any suggestion about penal rules on countries and is paid attention to judicial cooperation and International cooperation in nine chapter purely that of course is necessitate of changes in adjective laws and penal trial rule. whereas the awareness of this topic that the governments have special effort in keeping of their national sovereignty that is crystallized in penal rights openly and with regarding to be complementary the international penal trial rather than inside military is caused that many governments compile the rules in direction of cooperation with constitution of court. In fact the

court will cause the governments follow the punishment of committing crimes in their lands or by their subjects because in otherwise the interference of court will be very probable. The efficient of court has quite dependance of cooperation of member countries and this topic has been effective in encouragement of countries in correction of civil rights with the constitution. « International forgiveness» in addition to publication of report of existing corrections in civil rights of countries, has published «the guide of effective performance of Rome constitution» for member governments. (6, p. 45)

Conclusion

Islamic governments special Iran have the important role in organizing of court, Now they are seeing the operation of court. in one side, the court must prove the idependent operation, impartially and its rights to these countries and in other side these countries must know this court as opportunity for international justice and welcome of it. Many problems of these countries that usually are poor or developing countries and don't have Democratic political militaries and even are completely unit democratic, are the trial of presidents in this court and it doesn't sound the mentioned governments follow the thinking for their subjects. However , the crimes that are in competence of court are the crimes that human society know them the separation of any racial, political, religious and nationality belonging and Islamic countries must have the active share of origin of justice wishes and with approving necessary civil rights try judicially international guilties and even they contribute from world wide competence principal in this way. we don't forget the complementary competence of court remove the main judicial anxieties of Islamic countries.

منابع :

1. آل حبیب، اسحاق؛ دیوان کیفری بین المللی و جمهوری اسلامی ایران، وزارت امور خارجه، 1378، تهران.
2. اردبیلی، محمد علی؛ حقوق بین الملل کیفری، میزان، 1383، تهران.
3. شبت، ویلیام؛ مقدمه ای بر دیوان کیفری بین المللی، ترجمه دکتر سید باقر میرعباسی و حمید الهوئی نظری، جنگل، 1384، تهران.
4. شریعت باقری، محمد جواد؛ حقوق کیفری بین المللی، جنگل، 1384، تهران.
5. محمدنسل، غلامرضا؛ مجموعه مقررات دیوان بین المللی کیفری، دادگستری، 1385، تهران.
6. ممدوحی، فرزاد؛ سازمان کنفرانس اسلامی، وزارت امور خارجه، چاپ دوم، 1375، تهران.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

YENİLİK EKONOMİSİNİN TEORİK TEMELİ

THEORETICAL BASES OF THE INNOVATIVE ECONOMY

Kulpas Talasbaykızı DUYSENBAEVA*
(*Дүйсембаева Күлпаш Таласбайқызы*)

Baktlili Talasbaykızı DUYSENBAEVA**
(*Дүйсембаева Бақтылы Таласбайқызы*)

Резюме

В статье рассматриваются теоретические основы инновационной экономики.

Ключевые Слова: новизна, новая экономика, Президент РК, всемирный банк, интеллектуальный капитал.

Resume

This article is about theoretical bases of the innovative economics.

Key Words: novelty, new economy, the President of Republic of Kazakhstan, world bank, intellectual capital.

Özet

Bu makalede, dünyadaki yenilik ekonomisinin teorik temellerinin neler olduğu araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yenilik, yenilik ekonomisi, KC Cumhurbaşkanı, dünya bankası, uluslararası sermaye.

* Aktube Devlet Pedagojik Enstitüsü/KAZAKİSTAN

Қазақстан, Ақтөбе Мемлекеттік Педагогикалық Институты
Aktobe State Pedagogical Institute

** H.A. Yessevi Kazak-Türk Üniversitesi/KAZAKİSTAN

Қазақстан, Қ.А. Ясауи Атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті
The International Kazahsko-Turkish University Of K.A.Jassavi

XXI ғасырдың алғашқы жылдарында әлемдік экономика технологиялар мен адамның білімі басты маңызды болып табылатын «білімге негізделген экономикаға» өтумен сипатталады. Осы кезең экономикалық факторлар қатарында технологиялық прогресстің қарқындап өсуімен, ақпараттық-инновациялық технологияларды шығаратын және ендіретін компаниялардың санының күрт көбеюімен анықталады. Осыдан экономиканың жаңа түрі - «инновациялық экономика» ұғымы қалыптасты.

Инновациялық экономика – бұл білімге және инновацияларға, сонымен бірге жаңа идеяларды, жаңа машиналарды, жаңа жүйелер мен технологияларды қабылдауға, оларды практикада адам қызметінің барлық сфераларында ендіруге әзірлікке негізделген экономика. Ғасырлар бойы экономикалық даму жер байлығына, өндірістік факторлар ретіндегі еңбек пен капиталдың өсуіне байланысты болып келсе, инновациялық экономикада білімділікке сұраныс экономикалық дамудың жаңа факторы ретінде қалыптасуда. Инновациялық экономика әлемде «білімділік экономикасы», немесе Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсеткендей, «парасатты экономика» деп аталуда. (Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауы: 28 ақпан. 2007).

«Білімділік экономикасы» (немесе «білімге негізделген экономика») терминін ғылыми айналымға 1962 жылы австриялық экономист Фриц Махлуп экономиканың секторы ретінде ендірді. Қазіргі кезеңде бұл термин білім шешуші роль атқаратын, ал білім өндірісі өсудің көзі болып табылатын экономиканың жаңа тұрпатын айқындау үшін қолданылады.

Дүниежүзілік Банк қызметкерлерінің берген анықтамасы бойынша «Білімділік экономикасы - бәсекеге қабілеттілікті арттыру мен өзін-өзі дамытуды жеделдету үшін білімді құрайтын, оны тарататын және пайдаланатын экономика» болып табылады. (Иродова Е. Е.: 2008. С. 25).

Білімділік экономикасының негізгі белгілері мыналар болып табылады:

- білімнің өндіргіш күш түрінде барынша қарқынды дамуы, ғылыми сыйымдылығы жоғары салалардың үдемелі ролі, қоғамдық өмірдің және экономиканың ақпараттық кеңістігінің компьютерлендіру процестерін жеделдететін ғылыми сыйымдылығы жоғары технологияларды өндіру мен өткізу көлемінің ұлғаюы;

- ғылым мен техниканың ең жаңа салаларында озық зерттеулер мен зерттемелерді іс жүзіне асыратын компаниялардың рыноктік құнын капиталдандырудың өсуі;

- ғылым мен техниканың дамуында мемлекеттік басымдықтар жүйесінің бағыттарының бірі ретінде адамның даму шығындарын капиталдандыру;

- қызмет көрсету инфрақұрылымында және материалдық өндірістің маңызды салаларында негізгі капиталды жаңартудың жоғары қарқыны;

- елдің әрбір азаматы үшін тең жағдайларды қамтамасыз ету (табыс табу, тұрғын үй, жұмыс, ақпараттық және транспорттық қызметтерге мүмкіндік және т.б.);

- өркениеттің технологиялық базасының өзгеруі, оның инновациялық сипатта болуы және т.б.

Австриялық экономист Йозеф Шумпетер (1883-1950) инновация теориясының негізін қалаушы болып табылады. Ол өзінің 1911 жылы жарық көрген «Экономикалық даму теориясы» атты еңбегінде инновацияны өндіріс факторларының «жаңа құрамдастыруларын» қолдануға ұмтылуда көрінетін кәсіпкерліктің пайда табу құралы ретінде қарастырады. Шумпетердің пайымдауы бойынша экономикалық дамудың қозғаушы күші экономиканың өзінде туындайтын құрылымдық өзгерістердің циклдік процесі ретіндегі кәсіпкердің инновациялық іс-әрекеті болып табылады.

Оның пікірінше, экономикадағы қозғаушы күш өндіріске салынған кез келген инвестиция емес, тек қана жаңа тауарларды игеру, алдыңғы қатарлы техниканы, айырбас пен өндірісті ұйымдастырудың жаңа нышандарын ендіру мақсатында қаражатты инновацияға салу болып табылады. (М.Б. Кенжеғозин 2005: 169-170).

Қазақстандық ғалым Ә.Қ. Қаңтарбаева Шумпетердің экономикалық ойларына қатысты: «Шумпетер инновация ұғымына техникалық жаңа енгізулермен қатар ұйымдастыру, басқару мен маркетинг инновацияларын, жаңа рыноктарды, шикізаттар мен жартылай дайын өнімдердің жаңа көздерін, қаржы жаңалықтарын ендіреді. Шумпетер жаңа ілімнің инновацияға айналуы тек қана дарынды ой-өрісті, іскерлік күш-қайраты мол кәсіпкерлердің аз ғана тобының іс-әрекетінің нәтижесі ретінде туындайды деген постулатты ұсынады» деп пайымдайды. (Қаңтарбаева А.Қ. 2000: 124).

Инновацияны зерттеуде орыс экономисі Н.Д.Кондратьев үлкен үлес қосты. Н.Д.Кондратьев ұзақтығы шамамен 48-55 жылға созылатын циклдік ауытқулардың барлығын көрсетті. Ол ұзын толқынды циклдер теориясын өндірістің технологиялық базасының радикалды өзгеруімен және оның құрылымдық қайта құрылуымен, экономиканың дамуына ықпал жасайтын жаңа технологияның пайда болуымен байланыстырады.

Оның көзқарасы бойынша ұзын толқынды циклдердің «жоғары көтерілген» стадиясы «негізгі күрделі игіліктердің» қорларының жаңаруы мен көбеюінен, сонымен бірге қоғамның басты өндіргіш күштерінің орналасуы мен құрылымындағы түбегейлі өзгерістерден туындайды. Дағдарыс және тоқырау кезеңдері циклдің «жоғары көтерілген» кезеңінің басталуынан бұрын болып өтеді. Н.Д. Кондратьев тоқыраудың ұзақ уақытты фазасы техникалық жаңалықтарды ендіру жолымен өндіріс шығындарын азайту бағыттарын ынталандырады деп есептейді. (Кондратьев Н.Д. 1993: 47).

Неміс экономисі Г. Менш инновацияның қозғалысын зерттеуде ұзақтығы 50-60 жыл кезеңді циклдерді және Кондратьевтің ұзын толқынды циклдерінің «жоғары көтерілген» кезеңінің басталуына келетін шоғырланудың қарбалас

сәтін (пик) көрсетті. Ол базистік инновациялар толқыны соңғы 100 жылдықтарда жарты ғасырда 1 рет Кондратьевтің келесі технологиялық укладына ауысу кезінде байқалатындығын көрсетті. Әрбір жағдай сайын базистік инновациялар технологиялар кластері экономикалық өсуді жеделдетілуін қамтамасыз ететін жаңа салаларды қалыптастырудың негізінде болды. Г. Менштің пікірі бойынша технологиялық жаңалықтардың ең жоғары белсенділік деңгейі терең тоқырау фазасында басталады. (Акаев А.А., Ануфриев И.Е., Попов Г.Н.: 16).

Білімділік экономикасын орнықты тірегі – бұл өндірістік іс-әрекеттің нәтижелеріндегі интеллектуалды капиталды іске асыру зеректікті (қабілеттілікті) қамтамасыз ететін өнімді білімдер мен сапалы білім беру.

«Интеллектуалды капитал» экономикалық категория ретінде ХХ ғасырдың 60-шы жылдары неоклассиктер еңбектерінде пайда болды. Корпорацияның институционалдық теориясын жасаушы Американың көрнекті экономист ғалымы Джон Гэлбрейт «адамның интеллектісіне жұмсалған доллар темір жол құрылысына, машина және т.б. игіліктерге салынған долларға қарағанда ұлттық табыстың үлкен өсімін алып келеді» - деп атап көрсетті. (Кьелл А. Нордстрем, Й. Риддерстрале. 2003: 21).

«Интеллектуалды капитал» категориясын одан әрі талдау үшін оның әр түрлі дефинициясы (классикалық саяси экономия өкілдерінің және басқа ғалымдардың еңбектерінде) қарастырылады.

Интеллектуалды капитал – бұл:

1) барлық білімнің жиынтығы жиынтығы (патенттер, процестер, басқару дағдылары, технологиялар, тұтынушылар мен жабдықтаушылар туралы ақпарат пен тәжірибе) (*Т. Стюарт*);

2) білім және көрінбейтін активтердің ұлттарға, фирмаларға, жеке тұлғаларға бәсеке артықшылықтарын қамтамасыз ететін пайдалы ресурстарға айналуы (*К. Бродли*);

3) өндірістік процесстерге қатынасатын, өздерінің табиғаты мен нышандары бойынша

арнаулы ерекшеленетін білім мен ақпарат (*Иноземцев В.Л.*);

4) бұл, ең алдымен, адамдар мен білім, сонымен бірге олардың дағдылары, байланыстары және де олардың білімдері мен дағдыларын тиімді қолдануға көмектесетіннің бәрі (*АН. Козырев*);

5) интеллектуалды капитал интеллектуалды активтердің жиынтығының құны ретінде, ол интеллектуалды меншікті, оның табиғи және жинақталған интеллектуалды қабілеттер мен дағдыларды, жинақталған білім және басқа да рыноктік субъектілермен пайдалы қатынастарды қамтиды (*Леонтьев Б.Б.*);

6) рыноктік активтер (рыноктік операциялармен байланысты, материалдық емес активтер); актив ретінде интеллектуалды меншік (патенттер, авторлық құқықтар, тауарлар мен қызметтердің тауарлық маркалары, ноу-хау және т.б.); адами активтер (кәсіпорынның қызметкерлерінің ұжымдық білімінің жиынтығы, олардың шығармашылық қабілеттері, туындаған мәселені шеше білу іскрлігі, топжарғандық қасиеті,

кәсіпкерлік және басқарушылық дағдылары, әр түрлі жағдайлардағы жекелеген қызметкерлердің мінез-құлқы туралы мағлұматтар); инфрақұрылымдық активтер (кәсіпорынның жұмыс жасауын қамтамасыз ететін технологиялар, тәсілдер мен процестер (*Мильнер Б.З.*)).

Инновациялық экономика бүгінгі маманның құзыреттілігін, өз саласы бойынша өзіндік ой пікірінің қалыптасуын, кәсібилігін, өмірдегі өзгермелі жағдайларға бейімділігін, өз білімін пайдалана алуы мен оны одан әрі толықтыруын, коммуниктивтік, бірлесе жұмыс жасау қабілеттері мен өз әрекеттерін басқару дағдыларын дамытуын қажет етеді. (Рысбеков Т., Мұханбетжанова Ә., Бахишева С. 2009 жыл. 15 мамыр).

Қазіргі уақытта генерацияға қабілеттілік, жаңа білімдерді жинақтау мен оны жаппай тарату ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің негізі және жеделдетілген интенсивті әлеуметтік-экономикалық дамудың базасы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 28 ақпан. 2007.

2. Иродова Е. Е. Экономика знаний: попытка системно-структурного анализа. Материалы международной научной конференции “Современное образование и основы формирования «умной экономики». 2008. Актөбе. С. 25.

3. Экономика. Әлемдік классика /академик М.Б. Кенжеғозиннің жетекшілігімен/. – Алматы, «Таймс», 2005. С. 169-170.

4. Кантарбаева А.К. Предпринимательство: институционально-эволюционный подход. Алматы. Раритет, 2000. С. 124.

5. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. М., «Экономика». 1993. С. 47.

6. Акаев А.А., Ануфриев И.Е., Попов Г.Н. Технологическая модернизация промышленности и инновационное развитие – ключ к экономическому возрождению России в XXI веке. С. 16.

7. Кьелл А. Нордстрем, Й. Риддерстрале. Бизнес в стиле фанк. Капитал пляшет под дудку таланта. Издание четвертое. Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге. 2003. С. 21.

8. Рысбеков Т., Мұханбетжанова Ә., Бахишева С. Білім беруді модернизациялау адам капиталын қалыптастырудың негізі болып табылады. Егемен Қазақстан. 2009 жыл. 15 мамыр.

TÜRK HALK İNANIŞLARINDA EKMEĞİN YERİ VE KARAY EKMEĞİ

SIGNIFICANCE OF BREAD IN TURKISH FOLKLORIC BELIEFS AND KARAY BREAD

ХЛЕБ В НАРОДНЫХ ПОВЕРЬЯХ И ХЛЕБ КАРАЙ

Dr. Yaşar KALAFAT*

Özet

Bu yazı; halk inanç kültürümüzde ekmeğin yerine işaret ederken, Türk kültür coğrafyasının muhtelif bölgelerinden derlenilmiş bilgileri hayatın geçiş dönemlerine göre, doğum evvelinden başlamak suretiyle sıralayarak ele almaktadır. Ekmeğin bereket, rızık, geleceği tahmin, ant, saç, korunma, sağaltma gibi alanlardaki yerine işaret edilmektedir. Bu arada Karay Ekmeği'ne dair de bilgi verip halk tefekküründeki ekmeğin yerini inançtan hareketle belirlenmektedir. Ekmeğin Türk kültür coğrafyasındaki yerini çeşitli Türk kültürlü halk kesimleri itibarıyla anlatırken ekmek etrafında oluşan kültte Karay Türklerinin yerini de açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ekmek, Karay Türkleri, inanç, bolluk, bereket, rızık

Abstract

This article points out place of bread in our folkloric belief culture and it also lists and deals with information compiled from various regions of Turkish cultural geography in line with the crossing periods of life earlier than its beginning. Prolificacy, food, guessing the future, coins, protection, treatment etc. of place of bread are focused on. In the meantime, information is supplied on Karay Bread and place of bread in folkloric mediation is set based on belief. While it tells about place of bread in Turkish cultural geography by communities of Turkish culture, it clarifies place of Karay Turks with the cult created on the basis of bread.

Key Words: bread, Karay Turks, belief, abundance, prolificacy, food

Türk kültürlü halklarda ve bilhassa Anadolu'da "ekmek", "ekmek yemek" genel anlamda yemek, yemek yemek anlamında kullanılır. Sabah ekmeğini yemiş olmak kahvaltı yapmış olma anlamına gelir.

* Türk Halk Bilimi Araştırmaları Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE

Türkistan'da balanın beşiğine baladan evvel **ekmek** konulur. Bala beşiğe konulacak-ken bu ekmek alınır ve bir **köpeğe** verilir. Böylece hayvanın karnı doyurulmuş olur. Bu bir sadaka, yani saçıdır. Bu uygulama Suriye ve Irak Türkmenlerinde de vardır. Ortodoks Tatar Türklerinde korkulacak rüya görenler hayır işleme adına keza köpeğe ekmek verirler

Alanya'da Hıdrellezde **Pilavınna çöreği** yapılır. Bu bir **göç aşısıdır**. Yayladan dönen diğer Türkmen komşulara da ikram edilir. Bunlar, insanlara ve hayvanlara yapılmış saç karakterli uygulamalardır.

Şam yöresi Türkmenlerinde, Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi ilk dişi için çocuğa hedik yapılır. Komşuları, ikramı yapılan hedik tabağını boş göndermezler. Çocuk için tabağa çeşitli hediyeler koyulur. Hayr işlenir, dua yapılır. Bu yörede ayağını kendi gayreti ile yere basabilen çocuğu kutlamak için dostlarına **un** ve **buğday** gibi ekmek malzemeleri gönderirler. Bu tespit de keza saç mahiyetlidir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında **Köstek kesme** olarak da bilinen toyda, ayağını basmada veya adım atmada zorluk çeken çocuklar için özel bir ekmek türü olan **köstek ketesi** yapılır. Bu **kete** veya **simitin** yörelere göre değişen isimleri vardır. Iğdır ve Ağrı ketelerinin hazırlanmalarında bazı farklılıklar gösterirler. Çocuklar bunları yiyip sevinmek suretiyle dua etmiş oldukları söylenilebilir. Antakya'da yürümesi gecikmiş çocuklar bir kulaklı leğenin içine alınan çocuklar kapı kapı dolaştırılıp hep bir ağızdan;

“Ayaksızım ayak ver,
İki kıcıma dayak ver
Allah'tan ayak
Demirden dayak”

derler . Bu uygulamada da sevindirilen çocuklara ekmek saçısı yapılmıştır.

Türk kültür coğrafyasının Özbekistan gibi bölgelerinde çocuk adım atmaya başlayınca, çocuğun ayaklarına **ip** bağlarlar. Çocuk yürüyünce özel yapılış **ekmek**, ayaklarının arasından geçirilir. Diğer çocuklar o ekmeği kaçırp birlikte yerler. Böylece büyükler ve çocuklar mutlu olurlar, şenlik, şamata başlar.

“Bana ilk kadem koydun
Canım, küçük balacan
Yolların aydın olsun
Her zaman nurlu olsun”.

Gibi parçalar okunur. Bu uygulama da bir köstek kesme türüdür.

Anadili Kürtçe olan Heloyi Türk aşiretinde ayağı basmayan çocuk **kalbura** konur bu hali ile **7 ev** gezdirilip yumurta toplanılır. Bu esnada “baş gelip ayak istir” denir. Bu **yu-murtalar** çocuğa yedirilir.¹ Bu uygulamada ekmek saçısı yerini yumurta saçısına bırakmıştır.

Anadolu'da yürümeyle ilgili olan “**köstek kesme**” gibi ilk tırnağın kesilmesiyle de ilgili “**köstek kırma**” tatbikatı vardır. Zara'da bebeğin tırnağı ilk kesileceği zaman, bebek evin dışında bir alana çıkarılır. Kucağına, içerisinde leblebi-fındık-fıstık-şekerler, keteler pastalar ve çörekler olan bir sepet konur. Orada toplanan gençler, verilen işaret üzerine koşuşurlar, çocuğu kucağına alan ilk genç, çocuğun tırnağını keser ve hediye alır, diğerleri de çerezden yerler.

¹Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar

Özbekistan’da Buhara ve Semerkant’ta bebeğin tırnağı kesilmeden çocuğun eli **ekmek** yapılacak **una** batırılır ise, bebeğin rızklı olacağına inanılır. Bazı yörelerde gelinin eli bereketli olsun diye yeni evine ilk geldiği gün onun eli una batırılır. Bebeğin dişi çıktığı zaman “dişi çıktı” denilmez. “Birinci çıktı” denir. Bu esnada aileden çocuğu kucağına alan “goş (et) getirin, dişlesin, nan (ekmek) getirin yesin” diye kafiyeli tekerlemeler yapar, türküler söyler.

Anadolu’da bebeğin tırnağı kesilmeden çocuğun eli babasının cebine sokulur ve oradan para alması sağlanır. Böylece çocuk büyüdüğü zaman elinin bereketli olacağına inanılır. Babanın cebinde olduğuna inanılan bereketin bu uygulama ile çocuğa geçeceğine inanılır.

Özbekistan’ın birçok yerinde çocuğun yastığının altına yaşlı kimseler tarafından **ekmek** ile birlikte **ayna** ve **bıçak** konulur. İnanca göre bıçak konulması ile çocuğun çakı gibi keskin bir koyuncu olacağına, konulan bıçağın ömür boyu çocuğu koruyacağına, koyun soyması/kesmesi için bu bıçağın sürekli onun belinde olacağına, aynanın ona güzellik ve baht açıklığı sağlayacağına, ekmeğin ise onun ömür boyu rızklı olmasına işaret ettiğine inanılır. Bu bulgudaki ekmek geleceğin teminatı içeriklidir.

Bu kapsama girebilecek bir uygulamada Doğu Anadolu’da bazı yörelerde yapılır. Tırnağı ilk defa kesilen çocuğun eli ekmeğe dokundurulur veya una batırılır. Amaç çocuk büyüyünce helal kazanıp helalinden yemesidir.

Bereket çocuk bağlantılı bir inanca göre **hamur** yoğrulurken çocuklar hamura ellerini sürmemelidirler. Sürerlerse hamurun bereketinin kaçacağına inanılır. Hamur erkek çocuk bağlantısının altında, hamurla uğraşmanın kız çocuklarına has olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmış bir zihniyet olmalı. Kız çocuğu hamurla uğraşırken ev hanımlığına alıştırmış olunur. Döneminin şartları itibarıyla erkek çocuğu hamura elini daha haylazca süreceği belki daha az temiz olacağı veya hoyratlığı sonucu etrafa sıçratacağı için bereketle ilişkilendirilmiş olabilir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasının orta ve doğu kesimlerinde hamur yapılırken yumuşak hamur parçası tandıra atılır. Hamur tandırda şişerse hamile hanımın oğlu olacağına, şişmezse kızı olacağına hükmedilir.² Hamile hanımın bebeğinin cinsiyeti anne adayının göbeğinin alacağı şekle göre tahmin edilirken bu bulguda da keza şişkin olma veya olmama esas alınmıştır. Bu uygulama da hamurdan hareketle fal bakma olayıdır.

Türkistan’da anne, yavrusuna **süt** verirken **tandır ekmeğine** tereyağı sürer ve onu ısıtır, daha sonra bu yağlı ekmeği ev halkı bölüşüp yerler. Böylece annenin sütünün bol olacağına, çocuğun **rızklı** olacağına, diğer çocuklar gibi onun da koşup oynayabileceğine inanılır. Bu uygulamada da bize göre gizli bir saçı inancı vardır. Ev halkı ile paylaşılması sağlanan yağlı ekmek onların nefesine karşı anneyi korumuş olmaktadır.

Özbekistan’da Türk sünnet düğünleri muhtelif bölümlerden oluşmuştur. Bunlar; Toy Hazırlığı, Toy Daveti, Tandır Kurma-Nan Yapma, Havuç Doğrama, Pilav Hazırlama, Kur’an Hatmi, Çıpkan (Sünnet-Sünnetçi). Bunlardan bilhassa “**Tandır Kurma**” ve “**Nan Yapma**” ekmekle ilgilidir.

Ağrı çevresinde, evlenme çağına giren kızlar, Hidrellez’de **gillik / tuzlu ekmek** yapıp görebilecekleri bir bacanın üstüne bir parçasını bırakırlar. Bir karga tarafından ekmeğin alınmasını bekleyen kızlar, karganın gidiş istikametine göre, evlenecekleri kişinin belli

² Kaynak Kişi; Şükran Akyürek

olacağına inanırlar.³ Kız, hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa, rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Uygulamanın tılsımının bozulmaması için kız, gördüğü rüyayı sadece annesine anlatabilir.⁴ Evlilik dönemi ile ilgili bu uygulama bir ekmek türünden hareketle geleceği tahmin etme içerikli dir. Bu uygulama Cizre ve Artvin’de bazı küçük farklılıklarla yapılır.

Cizre’de de Hidrellez’de tuzlu gıdık/gillik yenir ve böylece sağlığa, berekete kavuşulacağına, bekâr kızların kısmetinin açılacağına inanılır. Tuzlu ekmek inancı coğrafyanın bu kemsinde de görülebilen uygulama içerik biraz mahiyet değiştirmiştir.

Geleceği rüya görerek yorumlama biçimlerinden birisi de Artvin yöresinden tanıdığımız “**Tuzlu bokol**” uygulamasıdır. Bu gelenek Azerbaycan, Kuzeydoğu Anadolu ve Kuzey Irakta, Ağrı’da olduğu gibi “**Tuzlu Glik/Gillik**” olarak bilinir. Nevruz/Yeni gün’de yapılır ve uygulaması biraz farklıdır.⁵ Tuzlu bokol uygulamasına göre gelecekteki eşini merak eden erkek veya kızlar yalnız veya grup olarak çok tuzlu elma büyüklüğünde olan ve tuzlu **bokol** olarak bilinen ekmeği yer ve keza hiç konuşmadan yatmaya giderler. Bu amaçla süpürge den de yararlanır..⁶ Ardınuç’ta ise kargalar için Hidrellez’de dama **tuzlu hamur** konularak, onların uçuş istikameti, gelecekteki eşin yaşam bölgesi tahmin edilmeğe çalışılır.⁷

İran Türkmenlerinde gelin eve gelince, bir siniye **lavaş** olarak bilinen açık ekmek, tandır ekmeği sıralanır ve yeni gelinin onları toplaması istenir. Bu uygulama ile gelinin elinin ileride **bereketli** olacağına inanırlar.

Karay Türklerinde **Orak Toyu** uygulaması vardır. Karay inançlı halkın hepsinin katıldığı bereket içerikli bu toy sonbaharda yapılır. Toplanan başaklardan daha ziyade buğday başaklarından bir demet ve ekin çelengi yapılır. Bu çelenk Kenasaya getirilir ve orada duvara asılır. Ekin çelengi mabedin duvarında bir yıl asılı kalır. Her yıl bu uygulama mahsulün bol ve bereketli olması amacıyla yapıldı. Yapılan toyda ekmekler ve yemekler pişirilir ve toplu halde yenilirdi⁸. Türk kültürlü halklarda ekmek bereket inanç ilişkisi ekmeğin başaklık döneminden başlamaktadır.

Orta ve Doğu Anadolu’da gelin, oğlan evine gelince kaynana ile karşılıklı oynatılır. Kaynana **ekmek** takılı bir **oklavayı** iki ucundan tutup gençlere verir. Bu ekmekten yiyen

³ N. Tan, **a.g.m.**; Ali Haydar Dede Kurban, **Zazalar'da Şölenler ve Törenler**, Ankara, 1994, s.17; B. Kocadağ, **Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi**, Yalova, 1987, s. 10.

⁴ Görülen rüya ile sevgiliyi tahmin etmenin veya rüyadan hareketle sevgili ile bağ kurmanın farklı yöntemleri de vardır. Sevgilisini rüyasında gören aşık yastığının altına ayna koyar. Bölgenin bazı kesimlerinde de rüyayı gören taraf niyetlenerek yastığını ters çevirerek aşığının da aynı rüyayı görebileceğine inanılır.

⁵ Yaşar Kalafat, **Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma**, Ankara 1998

⁶ “Uzun saplı bir **süpürgeye** binerek muayyen evlerin etrafında tur atar veya tavaf edercesine 7 defa dönmeli 2 rekât namaz kılmalı ve hiç su içmemelidir. Bütün bunlardan sonra evleneceği kızı veya erkeği rüyasında ona su verirken göreceğine inanılır.” Taner Artvinli **a.g.e.**

⁷ Ülkü Önal, “Ardınuç Folkloru”, Özel Ülkü Önal Arşivi”

⁸ Yaşar Kalafat, “**Karay Halk İnançları II**”, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk halk İnançları** I.C. Berikan, Ankara 2007 s.189–197

bekârların kısmetlerinin açılacağına inanılır. Böylece ekmek saçısı yapılarak geleceğin belirlenmesi amaçlanmış olmaktadır.

Azerbaycan Avşarlarında bereketi celp etmek için toyda bey/damat gelinin başına **çörek/ekmek** kırar, bekâr kızın kısmetinin açılması için imamzadelere nezir sofrası nezir eder başına **Sofra Bezi** silkelenir. Aynı uygulama körpesi olmayan/ çocuğu olmayan anne için de yapılır. Yağmur bereketi için dua edilmek üzere Hacı Karaman Piri'ne gidilir. Burada kesilen kurbanın kemikleri doğuya doğru atılır ve etin pişirildiği kazan **ters** çevrilir. Anadolu halk Türkçesinde ekmek kırmak, aynı ekmeği paylaşmak anlamında da kullanılır. Tuz-ekmek hakkı gibi bir anlam ifade eder.

Sofra etrafında Türk kültürlü halklar arasında geniş bir kültür ortamı oluşmuştur.⁹ **Sofra Bezi, Sora Tahtası, Sofra takımı, Sofrası Açık olmak, Sofrayı küstürmek** ekmek merkezli inançlardır. “Oğul babadan öğrenir Sofra açmayı, Kız anadan öğrenir nakış yapmayı” denir. Çeşitli sofra duaları da bu bütünün bir parçasıdır.¹⁰

Un eleği ve ekmek kırıntılarının dökülüp çiğnenmesini önlemekte kullanılan **sofra bezinin** yanısıra muhakkak **süpürge** de konulur. Bunlardan ilk ikisinin ekmeği temsil ederek Türk kültürlü halklarda bereketi simgeledikleri bilinmektedir. **Oklava** bağlantısı da hatırlanınca, süpürge'nin de **bereket** anlamında bir fonksiyonu mu vardır?

Sofra bezi Türk kültürlü halklarda bereketin simgelerindendir. Ekmek kırıntısının yere dökülmesi istenilmez ve sofra bezi bunu sağlayan bezdir. Sofra bezi gece eşikten dışarı silkelenmez, cinler rahatsız olur ve bereket gidebilir. Avşarlardan yapılmış olan bu tespitle bu konulu veriler zenginleşmiştir.

Gagavuzlarda da gelin baba evinden çıkınca başına ekmek kırılır. Bu ekmeğin parçalarından oradaki herkese verilir. Gençler bu ekmeği bahtları kısmetleri açılınsın diye alırlar.

⁹ Lazlarda da diğer Türk kültürlü halklar gibi hayatın muhtelif dönemlerinde vesileler yaratılıp kansız kurban olarak bilinen saçılar yapılır. Düğün anında yakın komşuların yardımı ile misafirlere yemek verilir. Bazıları bahşiş alabilmek için yemeği engellerler. Buna “**sofra bağlama**” denir. Ayrıca damat sofraya oturduğunda sofra, arkadaşları tarafından bağlanır. Kaynana sofra bağının açılması ve damadın yemek yiyebilmesi için bağlayanlara bahşiş verir. Kız oğlan evinin eşliğinden içeri girmeden evvel tatlı dilli olsun diye eli **bala** sokulur ve sağ elinin parmaklarını kapının başına sürerken zengin olsun diye de başına bir bez gerilip para dökülür ve paraya oradakiler bilhassa gençler kapışırken onun uğur olduğuna inanılır. Kız tarafından birisi gelini eşikten içeri sokmak istemez, kapıyı açmak için bir şey ister ve alır. Buna “**Kapılık İstemek**” denir. Bütün bunlar düğün münasebeti ile yapılan saçılar olup, bir anlamda sevinci paylaşma, husumeti önleme, hayır hasenat kapsamında uygulamalardır

¹⁰ Elham dedik
Sofram gedik
Sanki biz de yemek yedik
Ev sahibi zalim idi
Daha getir diyemedik
Ali için veli için
Dağda gezen **börü** için, deli için
Sizinkiler durur iken
Bizimkilerin ruhu için
Fatiha

Böylece gelinin de ekmek gibi kabaran artan lezzetli ve bereketli olması temenni edilmiş olur. Ekmekten tadan herkes yeni çiftler için dua eder.

Muş'ta, evlenme çağı geçen kız, kısmetinin bağlı olduğuna inanır. Eğer bu kız, arka arkaya üç **çarşamba**, bir **oklava** alıp, oklavayı ata biner gibi iki bacağı arasına alarak minareye çıkar ve orada şerefeden, üç kere “Kırnayınız ve âdetiniz batsın, **it** babalılar” diye devir yaparsa, o kızın **kısmeti** hemen açılır ve istemeye gelirler, diye inanılır. Bu pratikte genç kızların **oklavaya** at gibi binneleri kamların ayin sırasında kullandıkları sembolik **tahta ata** benzemektedir. Her iki harekette de göğе doğru bir çıkış olması da dikkati çekicidir.

Sadaka verilirken “başın gözün sadakası olsun” denir. Ancak daha ziyade verilecek sadaka para ve bilhassa **ekmek** ise ilginin başında **tavaf** ettirircesine dolandırılır.

Balkan Türk kültür coğrafyasında da nazar değdiği inanan çocuğun tedavisi için **çörek otu** ve **tuz** birlikte ateşe atılarak tütsü yapılır. **Çörek otu** ateşte sıçrarken nazarın çıktığına inanılır.¹¹

Halaç Türklerinde evin bereketi için ufak bez torbalara **üzerlik** ve **çörek otu** konularak saklanır. Bu uygulama şimdilerde bez torba yerine ufak cam şişeler kullanılarak yapılmaktadır. Bu toplumda gelin oğlan evinin önüne gelince üzerlik yakılır.¹² Yozgat’ın Halaçlı Türkmenlerinde gelinin annesi kızı evden çıkarken ona **tuz** ve **çörek otu** verir.

Doğu ve Orta Anadolu’da Al karısına uğrayan kadının vücudu ağırlaşır, sıtmal gibi titrer, ne yaptığını bilmez, sürekli çocuğu kan içinde imişçesine görür. Tedavisi için ocaktan getirilmiş **çaput**, **kül**, **köz** ve **tuz** hasta kadının banyo suyuna katılır. Tuz hastanın ekmeğine ve çaput da yastığının altına konur. Ayrıca ocaklının muska yazdığı da olur. **Al Ocağına** doğumun kolay geçmesi için de gidilir ve ocaktan aynı şeyler alınır. Alınan çaput loğusanın yastığının altına dikilir. Sancısı ağır olur ise **tuz** yalıtılır. Tuz ve **ekmek** ise doğacak bebeğin kundağına konur.¹³

Anadolu Türkmenlerinde kız isteneceği zaman evde bazı düzenlemeler yapılır. Alikan aşiretinde ocağın, ekmek tandırının yanar olmasının özel önemi vardır. Kız istenilmeye gelindiğinde herkes ocağın etrafında toplanır ve ocak bütün gece yanar halde tutulur. İkramlar ocağın etrafında yapılır.

Doğu Anadolu’nun orta bölgelerinde, gelin attan inip eve girerken, gelinin eline bir **şişe** verilir, gelin, bunu eşiğe hızla vurup kırar, sonra ona **yumak bir hamur verilir**, gelin bunu da kapının başucuna yapıştırır. Eğer ilk vuruşta şişe kırılmaz, hamur yapışmazsa gelin küçümsenir, beğenilmez, ayağının uğursuzluğuna hükmedilir. Gelinin geleceğini tahmin anlamında bu uygulama aynı zamanda bir **faldır**.

Bayır-Bucak Türkmenlerinde de keza gelin evin eşiğinden girmeden evvel kapının söbesine **atabe** diye bilinen bir **hamur** yapıştırılır ise, gelinin o eve **bereket** getireceğine inanılır.

Anadolu’nun bazı Türkmenlerinde gelinin ayağı yeni evine **bereket** getirmesi için, ayakkabısının içine **buğday** konulur. Antakya’da içerisinde gelin giydirilmek üzere kenarları derin bir **hamur** veya çamaşır leğeni bulunur.

¹¹ Yaşar kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları VII**, Berikan, Ankara, 2007 s.138

¹² A.g.e. s.328–329

¹³ Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999 s.122

Türkiye’de ve Türkistan’da da olduğu gibi Balkan ve Ortadoğu Türklüğünde de gelinin başına saç yapılır. Çeşitli kuru meyveler, şekerler ve bozuk para serpilir. Çocuklar bunları toplamak için sevinçle koşuşurlar. Amaç gelinin hayır dua alarak bereket getirmesini sağlamaktır. Gelin saçısında ekmek atılamayacağı için ekmek bulunmaz ama saçıda **buğday** da serpilir.

İnanç uygulamalarındaki karanlık ve ışık olma halleri gün/güneş kültü ile bağlantılı olmalı.¹⁴ Beydilli/ Bekdik Türkmenlerinde gece vakti evin eşliğinden dışarı, ateş, tencere, kazan, acı, ekşi, turşu ve bu arada **hamur** da verilmez. Verilmesi halinde veren evden cenaze çıkacağına inanılır.¹⁵ Bu örnekte ekmeğin mayası olan ekşi hamur gelecekte bilgi verebilen konumundadır.

Hamurun gece verilmeyişi mayalanabilir olması ile izah edilebilir, akşamdan sonra eşikten dışarı çıkarılmayan ve bilhassa sınanmamış komşuya verilmeyen nesnelerin bir kısmı yoğurt, sirke, yumurta, **hamur** gibi mayalanarak artan veya mayalanarak oluşan yiyeceklerdir. Acı olan nesnelerle od/ateş verilmeyişinin sebepleri belki dolaylı bağlantılıdır ancak izahları farklıdır.

Bayır-Bucak Türkmenlerinde “**Tandır Gelen**” inancı vardır. Tandırda ekmek pişirirken bu esnada tandırın olduğu yere gelene mutlaka pişirilen ekmekten ikram edilir. Aksi halde, gelenin nefsinin pişirilen ekmekte kalacağına inanılır. Pişirilen bir yemeğin veya yemek sofrasının üzerine gelene ikram yapılması ve bunun nefisle ilgili boyutu Anadolu’da da vardır. Kars’ta “**gözü içinde kalır**” denir. Ayrıca küçük çocukların, aç olanların ve hamile kadınların nefsinin daha fazla olduğu düşünülür. Küçük çocukların imrendikleri şeyi yemeye özendirmek için “**ye yoksa çükün düşer**” denir. Ayrıca Türk halk inançlarına göre tamah kişinin gözünü kapatır.

Balıkesir’deki Gelin Ekmeği inanç ve uygulama Doğu Anadolu’nun bazı bölgelerinde de vardır. Dolaşma ekmek ile yapılır ve bu ekmeğe “**gelin ekmeği**” denir.

Kars çevresinde ölü evinde yapılan ikramın adı, **Can aşı, ölü yemeği**dir. Farklı isimlerle ve değişik uygulama biçimleri ile yaşatılan bu inanç ölünün **üçüncü, yedinci ve elli ikinci** günlerinde tekrarlanır. Üçüncü günde mezara hizmet edenlere verilen yemeğe “**kazma ekmeği**” denir. Ölü gömüldükten sonra mezara su dökülür.¹⁶ Bu uygulamalar Anadolu¹⁷ ve Türkmenistan Türk dünyasında¹⁸ olduğu gibi diğer Türk kültürlü halklar arasında da yaşamaktadır. Türkmenistan’da da ölünün 3, 7, 40 ve 52 si yapılır, Kuran okutur bol sadaka verilir ise, hayırları işleyenin rüyasına ölünün iyi gireceğine inanılır. Türkmenlerde **kel** bir kimsenin bol sadaka verilmesi halinde öteki dünyada bu sadakaların **saç** olarak karşısına çıkacağına inanılır. Ölünün muayyen zamanlarda dini bir uygulama olarak yemekle anılması, onun öldükten sonra da, ruhu için bir şey yapılması gerektiği, yani onun bir yerlerde hayır hasenat beklediği inancının bir sonucudur. Bunun çeşitli örneklerine rastlayabiliyoruz.¹⁹ Geçmişte kapılara dilenmek için gelen fakirlere sadaka niyeti ile ve özel hallerde kedi ve köpeklere sevaptır niyetiyle verilen ekmek de bu türdendir.

¹⁴Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, 3. Bsk. Ankara (Master tezi)

¹⁵ Dr.Ali Sayar, **a.g.e.**

¹⁶ Mustafa Turan **a.g.e**

¹⁷ Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara 1971, s.65–75

¹⁸ Kurban Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005, s.182–192
Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara 1971, s.65–75

Türkmenistan'ın Göklen Türkmenlerindeki ölüm merkezli hayır hasenat işlemlerini Anadolu Türk kültür coğrafyasından da çeşitli örneklerle karşılaştırabiliyoruz. Amucalar Bektaşî Türk aşiretinde mezar kazımında çalışanlara **irmik helvası**, söğüş pişirilmiş bir horoz, peynir, **ekmek** gönderilir, buna “**mezarlık ekmeği**” denir.²⁰

Gagavuz Türklerinde ölünün 9. ve 40.gününde cemaate bir tabak **koliva** ve **Kolaç** diye bilinen bir ekmek verilir.²¹

Halk inançlarında “rüyada ekmeğini yanar görmek” de ölümü temsil eder, yanar haldeki ekmek, ölümün simgesidir. Hamuru ekmek yapan od/ocak bereketi, mutluluğu simgelerken, ocak o hamur yakılmış şekli ile gösterilir ise yası, bitiş göstermiş olur.²²

Anadolu'da kutsiyet atfedilen kurban eti, aşure, kandil simidi hazırlanırken Fatiha okuyan aileler vardır. Iğdır'da semeni ve aşure hazırlanırken Bayburt, Ağrı'da ve Muş'ta kurban eti kavrulurken fatiha okunur.²³ Semeni mevsiminde ve usulünce **buğday** göyertektir.

Urfa ve yöresinde, ölü çıkan evin/ölünün çıktığı evin mensupları, komşu ve akrabaları onun adına **helva** ve **tuz** dağıtırlar. “Tuz-Ekmek hakkı” Türk halk inançlarında önemli bir yer tutar. Gürcistan Karapapak Türk halk inancına göre Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamanın önüne geçmek için, ruhuna helva çalınır (kavrulur). Kurban kesilir ve hayrat verilir. Hayrat çok kere **ekmek** olur.²⁴ Güney Azerbaycan'da şehitliklerde hayrat niyetine dağıtılan helva özel olarak tuzlu yapılır.

Amucalar toplumunda, mezarlıkta işler bittikten ve toplu halde cenaze evine gidilince; **can aşı** olarak şeker, bisküvi gibi şeyler dağıtılır. Ölü evinde kurban helva, pilav, hoşaf ve diğer yiyecekler hazırlanıp taziye gelenlere ikram edilir. Buna “**ölü aşı**” denir. Bektaşî tarikatına girmiş kişi “**Nasip Kurbanı**” nı sağlığında kesememiş ise, onun kurbanı kırkı çıkana kadar kesilir.²⁵

Anadolu'da ölü yemeğine “**Kı**”, “**Kırk Ekmeği**”, “**Kazma Takırtısı**”, “**Ölünün Kırkı**”, “**Kırk Yemeği**”, “**Can Aşı**”, “**Zıkkım Yemeği**”, “**Can Helvası**”, “**Ölü Ekmeği**”, “**Kazma Kürek Helvası**”, “**Hayat Yemeği**”, “**Ölü Aşı**”, “**Yiyeceğini Ekmek**”, “**Hayırlı Vermek**” gibi isimler verilir.²⁶ Atmalı Aşiretinde cenaze gömüldükten sonra verilen yemeğe “**Tavır Ber**” veya “**Kazma Kürek**” denir.²⁷ Malazgirt'te “**Ölü hayratı**” her yıl son

²⁰ Ali Aktaş, a.g.e.

²¹ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Ekmek ve Gagavuzlarda Ekmek Kıрма geleneği” <www.yasarkalafat.info>

²² Kolların göğüste çapraz bağlanması yetim kalınacağı şeklinde yorumlanır, doğru bulunmaz. Acının dışarıya vurulmasında aşırıya gitmek isyan sayılır, günah olarak kabul edilir. Kişiyi rüyada ölmüş görmek ise, onun uzun ömürlülüğü olarak yorumlanır. Saç yonmadık abartılı ağıt yoktur ve saç Türk halk kültüründe bir koddur. (Kalafat, 2006:308–314)

²³ Yaşar Kalafat, “Rodos 'ta Türk Halk Kültürü” Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan, Ankara 2004 sh. 395–418

²⁴ “Rodos Türklerinde ev aşuresi yapılırken Aşurenin suyuna sıra tuz atılmasına gelince akraba olan herkes kazana bir tutam **tuz** atar ve atarken 1 Elham 3 İhlas okur.. Karıştırılırken de bir baş Yasin okunur. Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde helva kavrulurken Fatiha okunur. Yaşar Kalafat, **Baku-Ceyhan Kültür Hattı** Ankara 2000 sh. 130

²⁵ Aktaş, 1999: 74–84

²⁶ Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara 1971, s.89

²⁷ İ.Uçar, **Tarih Kültür ve Folkloru ile Atmalı Aşireti**, Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat fakültesi Tarih Bilimi Lisans Tezi, Elazığ 1989

baharda verilir.²⁸ Halk inançlarımızda aş dökmek, helva ile bağıntılı olmakla beraber ayrı bir konudur. Ekmekle bağlantısı her ikisinin de pişirilince koku çıkarmış olmalarında aranılabilir.

Türk kültürlü halklardan Buryat'ların inancına göre ölen insanların ruhları dağlara gider ve dağlarda saklanırlarmış. Bu dağlara her tülü yemek ve **ekmek** saçısı yapılır.

Tunceli ve yöresinin Alevi inançlı Müslüman halkı **Gündüz Baba Dağı**'na yemin ederler. O yörede çok sayıda kutsal dağ vardır. Bingöl'ün Alevi inançlı Müslüman Zaza halkında da, ekmeğe, kutsal dağlara yemin ve dua etmek vardır ki, Ekmek üzerine yemin etmek Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde olduğu gibi incelediğimiz bölgede Muş, Van, Bitlis, Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan'da da vardır.²⁹

Ölen kimsenin ruhunun ilk 40 gün evini odasını her akşam ziyaret ettiğine inanılır. Daha sonra bu ziyaretler Cuma gecelerinde olur. Bu itibarla ölünün odası kırk gün aydınlatılır, odasında **tütsü** yapılır.³⁰ Türkmenistan'ın Gölken Türkmenlerinde ölümü takip eden günlerde Perşembe günü ikinci namazından sonda yemek ve **ekmek kokusu** çıkarılması gerektiğine inanılır. Ölen şahısın bu kokuya geldiği inancı vardır. Bu günlerde özellikle Kur'an okunmasını beklediklerine inanılır.³¹ Türkmenistan'da **tütsü** yaparak fenalıklardan korunmak hayatın her dönemine girmiştir.

Hristiyan inançlı Tatar Türklerinde ölmüş yakınına **rüyasında** gören kimse, bir kaza geçiren kimse köpeğe **ekmek** verir. Bu toplumda yeni eve sahipleri girmeden evvel evde dolaştırılan **kediye** de ekmek verildiği olur. Bazı yörelerde de **baykuşu** damdan kovan aile ona ekmek de verir. Bu bir hayır işleme biçimidir.

Aras vadisinde hayvanlara verilmek suretiyle hayır işlenen ekmek türü yiyeceklerle hayrat kemiği veya hayrat tikesi denir. Sevinmeğe yol açan her davranış, her saç hayrattır. Bu durum yörenin sözlü kültürüne "Hayrat kemiği ile it kökelmez" şeklinde yansımıştır.³²

Nahçıvan türk kültür bölgesinde köpek kuduz olmuş ise, evin hayatına yılan, baykuş gibi zararından kaçınılan hayvanlar gelmişlerse, ev sahibi onların önüne tuz-çörek/ekmek koyar ve "Seni ant veriyorum, yemin ettiriyorum bu helal ekmek ve tuza bu kimselere zarar vermeden buralardan git" derler.³³ Tuz ve ekmeğe inanlar hayvanları da yemin ettirirler.

İran Avşar Türklerinde **Çarşamba Hatun** inanç ve uygulaması vardır. Çarşamba Hatun'un evlerin içine girmekle o evlere mutluluk ve bereket getireceğine inanılır. Bunun için hatunlardan birisi o gün bir elinde demir bir **şiş** ve diğer elindeki **kavurga** ile evin damına çıkar. Damın üzerine elindeki şişle bir dikdörtgen şekli çizer. Onunla birlikte damın üstüne çıkan diğer hanım kavurgayı damın üzerine eker gibi yapar ve bu esnada, "Bismil lahirrahmanirrahim Allah'ım meselli ve Ali Muhammed. Allah hu tela İnşallah Nuri Muhammed ve İbrahim devleti ve uzun ömür ve beden sıhhati ver bütün komşulara âmin" der. Kavurgadan bir avuç evin bacasından aşağıya, bir avuç tavlanın, ahırın bacasından aşağıya,

²⁸ M.Polat **Malazgirt ve Yöresi**, Lisans Tezi Elazığ 1988 s. 87

²⁹ Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2006, s.211-225

77

³¹ İlyasova 2005: 182-192)

³² Zeynelabidin Makas "Atasözü, Deyim, Alkış ve Kargışlarda Yemek-İçmek" **VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011 Bitlis**

³³ Hacı Kadir Kadirzade-Türkan Kadirzade Arık, "Nahçıvan'da Çörek ve Çörek Pişirme ile İlgili Adetler ve İnanışlar" **VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011 Bitlis**

bir avuç **kible yönüne** doğru damdan aşağıya tarlalar niyetine havaya serper ve bereket diler. Havaya serperken ‘kurdun kuşun payı’ der. Bu uygulamayı bütün haneler yaparlar.

İran Avşarlarının Çarşamba Hatun uygulamasında damdan serpilen kavurganın ana maddesi ekmeğin de genelde yapı taşı olan buğdaydır. Ateş ve demir inanç simgeleri ile bütünleşmiş yapılan dualarla İslami bir mahiyet almıştır. Van kültür coğrafyasının Güney Azerbaycan’a uzanan Ilhıcı bölgesinde bir kısmı Kızılbaş olan Türklerin inançlarında da saçı vardır. Ancak bu inanç Ağrı bölgesinde yoktur.³⁴ Keza inanç kültürlerinde ekmek saçısı olan Şebekler de bu bölgede değil çok daha güneyde Irak’tadırlar³⁵

Ekmeğin diğer nimet bilinen pirinç, mısır, fasulye yanında farkı bir adeta tabuluk durumu vardır. Fasulye tanesine basan kimse buğday tanesine bastığında duyduğu rahatsızlığı duymaz. Ekmek, un ve buğday arasında da inanç itibarı sıralaması bakımından un buğdaydan ve ekmek de undan daha fazla kutsi değere sahiptir. Karayların Orak Toyu’ndaki çelengin yapılmasında buğday başklarının seçildiği hatırlanmalıdır.

Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türkler, defin esnasında mezarın içerisine kilim serer, mezara yorgan yastık koyarlar. Bu uygulama “yerinde rahat uyu” anlamında mıdır? Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türklerde senede bir defa yapılan ve “**mezar kaldırma**” denilen uygulamada mezarlıklarda toplu yemek yenilir. Her aile kendi mevtasını ziyaret

³⁴ “İran’daki Ehl-i Hakları arasında **gavit** bulunmaktadır. gavit, tayfa arasında yenen lokmalardandır. İran Ehl-i Hakları arasında cemlerde ve ziyaretlerde verilen ya da yenen ikramlar üç ana başlıkta değerlendirilebilir. **Niyaz**, **kurbani** ve **xedmat** ayrıca bunların hepsini içine alan genel bir terim olan nazr’da kullanılır. Niyaz, içinde **Şükran**; Kurbani, kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır. Kansız içerisinde başka yiyeceklerle beraber gavit bulunur. **Hedmat**, ser sopordan ya da oruçlardan sonra yenir” şeklinde bir bilgiler de vardır.

Bunlardan gavit/kavut kavurgada olduğu gibi kavrulmuş buğdayın çıkarılmış unudur.

Göran cemaatinde bayanlar ceme giremezler. Mutfakta niyaz getirmiş olsalar da, sadece mutfak da hizmet verebilirler. Bir Göran erkeği cemden getirmiş olduğu **lokma**yı sadece kendi kızına ve eşine verebilir. Göran semahları erkeklere mahsustur. Semahta ney, def ve tambur bulunur. Göranlarda Semahlar, **Kelam Havaları** olarak geçerler. Belli başlı Göran semah havaları; **Baba Tahiri**, **Cilah Şahi**, **Sultan Sencen**’dir.³⁴ Lokma olarak adlandırılan yenilir nesne meyve, şeker, pişirilmiş bir nesne ve bu arada **ekmek** de olabilir. BBBB

³⁵ Şebekler tarikata girmek için de bir merasim yaparlar. Bu merasimde eşli olarak katılmak şarttır. “Bir Şebeğin bir şebekle kardeş olabilmesi için kardeş edineceği kimsenin de eşinin olması gerekir bu tören ruh ve cesetlerin birleşmeleri ve dördün bir olması ve birin de sır olması için yapılır. Daha sonra pirin yanına üç yaşında bir koyun ve **kırk** şişe şarap alınarak gelinir. Törende bir sığır kesilir ve eti köy halkına dağıtılır. Sonra **seksen** eren koyunu yemek için gelirler. Akabinde pir seksen ereni etrafına alır. Bu törene Şebekli karısı, arkadaşı ve arkadaşının eşi ile gelir. Bunların ellerine **dört** kadeh verilir, pir bir kaside okur ve böylece tarikata kabul töreni tamamlanır.”³⁵

Şebeklerde Aralık ayının son gecesinde özel yılbaşı dinî merasimi yaparlar. Bu törende pir özel bir odada oturur, rehber köy halkını toplar. Pirin bulunduğu özel odaya onar kişilik gruplar halinde girilir. Bu odanın **Astana** olarak bilinen eşiğine yüz sürülür.³⁵ Bu odada bulunan kandile yüz çevrilerek pirin önünde tekrar yüz yere sürülür.³⁵ Pirin ziyaretine gelen her Şebek, yanında bir **horoz**, şarap ve 3 **ekmek** getirir. Rehberin bir işareti ile cemaat yüzüstü yere uzanır. Pir onların sırtlarını teker teker sıvazlar ve gülbank okur. Akşam yapılan bu merasimde gece olunca okunmuş bıçağı alan tıgıcı **horozları** tığlar. Daha sonra topu halde yenilen yemekte **şarap** içilir, bendir çalınır ve nutuklar söylenir. Bu merasime katılmamış olan Şebeğe, diğer Şebekler selam vermezler, Şebekten sayılmazlar, dışlarlar. BBB

eder. Daha ziyade ölünün sevdiği yemekler hazırlanır, mezarlar onarılır ve bir kısım yemekler ve **ekmekler** mezar başlarında bırakılır.

Mezarlıklarında mezar başlarında yemek yeme işlemi eski bir Türk âdetidir. Daha sonraki dönemlerde İncil sahibi birkaç havari ve daha önceki birkaç nebi, bu uygulamayı yapmışlar. Türklerde ev ve bark, o dönemde de çok yakındılar. Barka gidip, **un çorbası**, **çörek** gibi kokulu yemekler yerlerdi³⁶.

Avaraklar'da bir babanın ölmesi halinde onun oğlu bulunduğu yerden çıkıp gelmeden o baba defnedilmez, oğlun gelmesi muhakkak beklenilir, defin daha sonra yapılır. Ölünün 3'ü, 7'si ve 40'ı yapılır. Kırk gün her Cuma ölünün ruhuna helva yapılır. Ölüm olmasa da cumaları helva yapılır. Rüyasında bir mevtasını gören Avarak pilav ve helva hazırlar dağıtır ancak bir parçasını saklar. Böyle hallerde pişirilip dağıtılan hiçbir şey değil sadece **helvanın** öbür dünyada ona hayrının dokunacağı inancı vardır. Nitekim ölen birisinin ismi anılır ise, onun ruhuna helva çalınır / Kavrulur / pişirilir.³⁷ Helvanın da yapı malzemesi **ekmek** de olduğu gibi büyük ölçüde undur.

Güney Azerbaycan Türklerinde yılın **son çarşambasında** eğirdek pişirilir. **Eğirdek** yağda kızartılmış **ufak ekmek** demektir. **Un helvası** yapılarak koku çıkarılır. **Yufka** ile doşap/Hoşap diye bilinen üzüm pekmezi karıştırılıp top halinde köfte yapılır. Buna **müçe** denir. Müçeler halka hayır işlemiş olma adına ikram edilirler. Gün batan zamanı/günün batış zamanında ağsakal/aksakal ve ağ pürçekler/ak pürçek yiyeceklerle donatılmış tepsileri ile mezersenliğe/mezarlığa giderler. Burada tepsi muhtevaları birbirine karıştırılır sonra oradakilerle birlikte yemek için paylaşılır. Bu karıştırıp birlikte yemek, birlik ruhu amaçlıdır. Bu uygulama insan insana yapılan bir nevi saçıdır.

Iğdır'da hastanın yanına tuz, kömür ve ekmek konur.³⁸ Derdi Bent Ana insan ve hayvanların tedavisinde **tuz**, **kül** ve **ekmek** kullanmakta, Dili tutuk, uyurken korken, vücudunda siğiller çıkan, çişini tutamayan, çok ağlayan, geç yürüyen çocuklar ile unutkan olan, nazar ve büyüden muzdarip olan kimselere yardımcı olabilmekteydi. Bu bulgulardan hareketle ekmek-sağaltma bağlantısını kurabiliyoruz.

Nitekim Türklerin eski inanç sistemi itibarıyla **köpek** ve **davarlara** verilen **ekmek** ve **tuz** saçdırlar. Bunlar okunmakla İslamî bir kimlik edinmişlerdir. Halk inançlarında bilhassa kırk döneminde hayvan ve insan yavrularının kırklarının karışabileceği ve bu halin hastalıklara yol açabileceği inancı vardır. Bu hali önlemek ve bu halden kurtulmak için çeşitli uygulamaların yapıldığını biliyoruz.

Harput'un sarılık ocağında yılın tedavide baş etrafında dolandırılan **ekmek** hayvanlara verilir.³⁹ Mekir/Tıpkısı hastalığında da hasta Ocak'tan getirilmiş ekmeğin köpeğe veril-

³⁶ Sabahattin Güngör, Tasavvuf Notları II, Burhaniye 2008-9, <www.yasarkalafat.info>

³⁷ Kaynak Kişi; a.g.ş.

³⁸ Zeynelabidin Makas, **Iğdır Kültürü**, Ankara, 2006, s.141

³⁹ **Sarılık Ocağı** Harput'un Gülmez Tepe mevki Sarılık Pınarı vardır. Burada ayrıca sarılık hastalığına iyi gelen Sarılık Pınarı vardır. Hasta ocaklılar tarafından okunur ve bu pınarın suyuyla yıkanmaları sağlanır. Pınarın suyu evlerde şifa verici olarak da kullanılır. Rıfat Araz'ın tespitleri arasında ocaklılar tarafından hastanın iki kaşının arası bıçakla çizildiği, hastanın başında **ekmek** dolandırıp bu ekmeğin hayvanlara verildiği bu suretle hastalığın insandan, sağılacağı geçeceği inancı vardır. Ayrıca hastanın başına **sarı** bir yazma örtülür sarı bir taşın suyu hastaya içirilir, **sarı taş** delinerek hastanın boynuna asılır, yabancı **sarı gülün** kökü güneş doğmadan kaynatılıp suyu ile hastanın banyo yapması sağlanır. **Sarı ipek** kumaştan hastanın boyunca iplik çıkarılır bala karıştırılıp hastaya yedirilir. Sevilme-

mesi ile tedavi edilir.⁴⁰ Sütü az olan memelere uygulanan tedavide Anadolu’da bu arada Muş’un bazı yörelerinde ocaklı **bıçak**, **kül** ve **tuz** kullanılır ilgili duaları okur. Bıçağı yarannın üzerine “nazar kızım nazar tü tü tü” diyerek basar. Tedaviye gelen hastalar yanlarında bir miktar **tuz** ve **ekmek** getirirler. Tedaviden sonra bu tuz ekmeğin arasına konup dışı **köpeğe** atılır.⁴¹

Karay Türklerinde eskiden belirli sıyıtcılar/ağıtıcılar vardı. Bunlar ağıtılarını tabutlama sırasında söylerler, cenazeden sonra yaslı evin halkı 7 gün evden dışarı çıkmazdı. Bu aile 7 gün boyunca yemek ve ekmek pişirmez yemek ve ekmek ihtiyaçları komşularınca karşılanırdı. Yas döneminde ölümün birinci gününde sıyıt ve ilahiler okunur et yenilmez. Balık, peynir, yumurta yenilebilir. Ölümün 7 si 30 u ve senesi yapılır. Sonra her ölüm yıldönümünde ölünün yakınları bir gün oruç tutarlar. Ölümün yedinci gününde kadın cenazesini kadınlar ve erkek cenazesini de erkekler dışarı çıkarırlar. Dışarı çıkanların sandalyeleri **ters** çevrilir. Bu sandalyelerin üzerine tuz ekmek ve taş konur. Ölünün definden evvel yattığı yere de taş konur. Burada bu ekmek ve tuz yakılır.

Ölü yatağının kaldırıldığı yere taş konulması inancı yukarıda da belirtildiği gibi Anadolu halkının diğer kesimlerinde de vardır. Ocağa tuz atılması geçmişlerin görünmeyenlerin ruhlarını mutlu edeceği inancı ile ilişkilendirilmiştir. Ekmek, yağ, kokusu makbul kabul edilmiş ve fakat ekmeğin yakılmasına pekiyi bakılmamıştır. Ekmek ve tuz daha ziyade sadaka niyetine muhtaçlara verilir.

Hamse Türklerinde Defin için mezarlığa götürülen tabutun önü sıra giden bir kimsenin elinde bir sini ve sinide kelle gant / kesme şeker olur. Buna “**vercenaz**” veya “**ölü şirnis**” denir. Bu şeker cenazeye gelen cemaate dağıtılır. Defin için mezarlığa giden halk cenaze evine dönünce hazırlanan cenaze yemeğinden yerler. Bu, çok kere çeşitli yiyeceklerden oluşan bir yemektir. Bu uygulamaya “**helallik alma**” denir. Bu uygulama Anadolu

yen bir kimsenin idrarı ile kayısı şerbetinin karıştırılıp hastaya içirilir. R.Araz bu etkinlikle-ri Başkurtlardaki Köçürü/Göçürme Moğollardaki “**dzulik gargahu**” “göçürme ve Çevirme” ile izah etmekte XVI asırdaki Çağatay Türklerindeki uygulanan ve Babürname’de örnekleri görülen uygulamalarla benzerliklerini açıklamaktadır. Bütün bu uygulamalarda bir şekilde hastanın başı etrafında **ekmek** veya benzeri bir şey dolandırılıp sadaka niyetine verilir. O’nun irdelediği konular arasında Salur Kazan’ın kırk köle ile kırk cariyeyi oğlunun başında çevirerek azat etmiş olması da vardır.

⁴⁰ Tıpkısı hastalığına tutulan kadına ocaklı okuyup üfledikten sonra ona, “yeni yavrulmuş olan **köpeğin** enikleri üzerine çocuğu yaşamayan kadının peştamalını silkin, şayet köpeğin enikleri ölür ise kadının çocukları yaşar. Zira köpeğin eniklerinin ölmesi Mekir’in eniklere geçmesi anlamına gelir.” Der. Mekir’in anne sütüyle bebeye geçeceği inancından hareketle, anne bebeğini emzirmeden evvel ocaktan getirilmiş okunmuş bir **ekmek** parçasını köpeklerle ve okunmuş **tuzu** davarlara yalattırılır

⁴¹ “**Sürk ve Süt Ocağı** Çetinkaya’nın Pazarönü köyündedir. Süt Ocağı’na memeyi tutmayan çocuklar götürülüp orada banyo yapılır. Sütü az olan anneler de ocakta okunmuş tuzlu su verir tedavi olacak hanım 7 gün bu suyu banyo suyuna katarak yıkanır. Hastalar ocakta okunmuş çakıl taşlarını ırmağa veya göle atarlar. Ocakta okutulmuş demir paranın bir miktarı ocakta bırakılır. Sirk, kellik hastalığı sabun ve su değişikliği, keder ve yaşlılıktan olur inancı vardır. Böyle hallerde ocaktan alınan suya bir miktar kil katılarak tedavi olunabileceğine inanılır. Tedavide ocaklı bıçak **kül** ve **tuz** kullanılır ilgili duaları okur. Bıçağı yarannın üzerine “nazar kızım nazar tü tü tü” diyerek basar. Tedaviye gelen hastalar yanlarında bir miktar **tuz** ve **ekmek** getirirler. Tedaviden sonra bu tuz ekmeğin arasına konup dışı **köpeğe** atılır. Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999 s.122

Türklerinde de vardır. Değişik isimlerle alınır. Bunun “Ölü Aşı”, “Ölü Yemeği”, “Ölü Lokması”, “Ölü Ekmeği” isimleri vardır.⁴²

Karay Türklerinde yas evinde yakın akrabalarından erkekler yaşlılar öncelikli olmak üzere alçak sandalyelerde başları örtülü olarak otururlar. Yas evinde akraba sayısı kadar mum yakılır. Cenaze evinde kadın erkek okunmuş şaraptan ve ekmekten birer yudum içer birer lokma alır. Şarabın son damlalarına dua okunur.⁴³

Anadolu’nun bazı kesimlerinde “can suyu” anne ve baba tarafından çocuk dünyaya gelince çocuk yıkanırken dökülür. Anne veya baba ölünce çocuk o suyu onların son yıkanmalarında onlara döker ve helallik ister. Can suyu yeni dikilen fidana dökülen ilk su için de denir.

Suya, tuza ve çörek otuna okumak Anadolu İslam Türk halkın inancında da vardır. Daha ziyade mevlit ve hatimlerde bunlar hocaların önüne konularak yapılır. Okunmuş ekmeğe veya benzeri şeylerin yedirilmesi ak büyü veya zihin açıklığı için yapılır.

Diğer tarafta Osmanlı resmi devlet adabında şehzadelerin Kılıç Kuşanma Merasimlerinde olduğu gibi merasim dualanırken kılıcın bulunduğu masa üzerinde su, tuz ve ekmeğe de bulundurulurdu.

Hamse Türklerinde “**Helallik Almak**” merasiminin ertesi günü “**Salahlaşmak Toplantısı**” yapılır. Bu toplantıya ölü sahibi akrabalarını çağırır. Bu toplantıda yas merasiminde nelerin yapılacağına karar verilir. Yapılacak yemeğin miktarını cemaatin çokluğu tayin eder ve buna göre hayvan kesilir. **Çörek/ekmek** için alınacak **unun** miktarı da burada belirlenir.

Karay Türklerinde başsağılığına, taziye giden şahıs mendilini tabutun üzerine koyup kaldırır. Sonra evine dönünce ellerini ve mendilini yıkar⁴⁴. Cenaze sahiplerine bir dostluk ve yakınlık gösterisi içerikli olan bu uygulama bize göre aynı zamanda ruh koku bağlantılı olmalıdır. Tabuta mendili koyan kimse kokusu ile vedaya gelenin kim olduğu anlatmış olur. Ancak vedadan sonra yıkanmak suretiyle adeta göçen kimse ile ilişkisini kesmek istemiş olur.

Karay Türklerinde başsağılığına taziye giden şahıs mendilini tabutun üzerine koyup kaldırır. Sonra evine dönünce ellerini ve mendili yıkar⁴⁵. Cenaze sahiplerine bir dostluk ve yakınlık gösterisi içerikli olan bu uygulama bize göre aynı zamanda ruh koku bağlantılı olmalıdır. Tabuta mendili koyan kimse kokusu ile vedaya gelenin kim olduğu anlatmış olur. Ancak vedadan sonra yıkanmak suretiyle adeta göçen kimse ile ilişkisini kesmek istemiş olur.

Mezarlıktan döndükten sonra el yüz yıkamak Anadolu Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında da vardır. Bazı yörelerde defin için gidilen yoldan değil de farklı yollardan evlere dönülür. Bazı yörelerde de cenazenin kapıdan değil pencereden çıkarıldığı olurdu.

Hamse Türklerinde Yas ekmeği/Yas yemeği/Helalleşmek Yemeği Perşembe günü verilecek ise gece yemeği verilir. Yemek Cuma günü verilecek ise öğlen yemeği verilir. Bu görüşme toplantısında yemek ikramı pek olmaz çay veya acı kahve verildiği olur. Yakın

⁴² Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1971.

⁴³ Yaşar Kalafat, “**Karay Halk İnançları II**”, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk halk İnançları I.C.** Berikan, Ankara 2007 s.189-197

⁴⁴ Yaşar Kalafat, “**Karay Halk İnançları II**”, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk halk İnançları I.C.** Berikan, Ankara 2007 s.189-197

⁴⁵ Yaşar Kalafat, “**Karay Halk İnançları II**”, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk halk İnançları I.C.** Berikan, Ankara 2007 s.189-197

çevrede olanlar bizzat uzakta olanlar yazışma ile davet edilirler. Yasa uzaktan gelenler evlere bölüştürülürler, buna “**cövge**” denir. Yöreden merasimden evvel kuran okuyanlar merasimin sonuna kadar hatim indirirler. Yemeğini yiyen taziyece yas evini terk eder. Zira Cuma günü öğleden sonra orada kalan kimse Pazar gününe kadar yas evinde kalmak zorundadır. Cumartesi günü ölüm nedeniyle gelen sıladaki yakınlar izin alıp evlerine dönerler. Cenazeden geç haberdar olanların yemekli ağırlandırmaları ölünün 40. gününe kadar devam eder. Yasa gelenler için düzenli olarak yemek hazırlanır. Taziyece gelen misafirler yas evinin ağsakalına “**Yas Parası**” verirler. O da bu parayı ev sahibine verir. 40’ın çıkmasına birkaç gün kala akraba ve komşular Yas evine renkli kumaşlar getirirler. Buna “**kara açmak**” denir. Böylece yaşlılar yastan çıkarılmış olurlar. Renkli kumaşlar “kara” olmayan kumaşlardır. Kara açma, karaları atıp alları giyme Türk kültürlü halkların renk kültürünün inanç köklerini göstermesi bakımından önemli bir bulgudur.⁴⁶

Anadolu yastan çıkarma kadınların yakınları tarafından “**Yas Hamamı**”na götürülmesi ve erkeklerin de “**Yas tıraşı**” yaptırılmaları şeklinde olur. Anadolu’da yas rengi karadır. Kara Açmak’la, ölümü temsil eden karalar çıkarılıp onlara hayatı, canlılığı simgeleyen normal elbiseler giydirilmiş olunur. Yaslı aile de kara olmayan bir kumaş alarak akrabalarına verir ve böylece “siz de yastan çıkın” demiş olur. Mevtanın 40’ı Perşembe veya Cuma günü yapılır. Kırkının yapıldığı gün öğle veya akşam yemeği verilir. Gelen ilk bayram “**Kara bayram**” olarak bilinir. Yas için son arama Yas Bayramında yapılır.

Karakeçililer Türkmenlerinde helva, bayram akşamları ve ölümün 7’sinde yapılır. **Helva** “acıyı dağıtmak” için verilir. Ancak ölümün öldüğü gün helva verilmez. O gün sadece **ekmek** verilir. Başsağılığına gelene “güle güle” denilir. Ancak “yine buyur” denilmez. Ölü evinden çıkmadan evvel, ölünün en yeni ayakkabısı muhakkak işlek bir yolun ağzına konur. Birçok evde ise ayakkabıların uçları dışarı gelecek şekilde evin eşiğinin dışına konur. Ekmek bu konumu ile adeta tatlı ile acının geçiş noktasında, tatlı ve acıyı bir arada temsil eder.

Esasen Karay’larda ekmeğin inanç içerikli yerini belirlerken, belki de evvela Yahudi inancının genelinde ekmeğin yerinin belinlemesi gerektirdi. Bu türden bir açılım Türklerin mensubu bulundukları diğer dinlerin geneli için de aynı uygulamanın yapılmasını gerektirecekti. Bu durum ise “halk inançları” sınırını aşmak olacaktı. Bununla beraber Karaylığın Yahudilik içerisinde özel konumunu dikkate alarak Yahudilikte ekmek konusuna da kısaca açıklık getirmek istiyoruz.

“Yahudilikte, yenilmesi ve içilmesinde bir sakınca bulunmayan yiyecek ve içecekler için **Koşer** veya **Kaşer** tabiri kullanılmaktadır. (...) Yahudilikte koşer kabul edilen yiyecekler ve içeceklerin bir kısmı özel gün ve bayramlarda yenilmesi içilmesi gerektiğinden kutlamanın bir aracı durumundadır. (...) Konulan kurallar insana birtakım faydalar sağlasa da asıl faydası ruhidir. (...) Yahudi, engel olarak tanımlanan gıdaları yemek ve içmekten uzak durmanla yükümlüdür. (...) (Özel gün ve bayram kutlama ziyafetlerinde bulunan yiyecek ve içecekler kutlamanın bir parçası durumunda olduklarından kutsal yiyecek ve içecekler konumundadırlar. (...)⁴⁷ Bunların arasında tahıl ve tahıl ürünleri de vardır.

Purim Bayramı ziyafet sofrasında et ve ekmek mutlaka bulunmalıdır. **Pesah Bayramı**’nda **seder tabağı**ndaki yiyecekler çoğunlukla bitkiselidir.⁴⁸

⁴⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Renkler**, Berikan Ankara, 2002

⁴⁷ Sami Kılıç, Yahudilik’te Kutsal Yiyecek ve İçecekler”, **Bütün Yönleri İle Yahudilik, Uluslar arası Sempozyum, 18-19 Şubat 2012 Ankara**

⁴⁸ Sami Kılıç, a.g.y.

Yahudilikte kutsal kabul edilen Tahıl ürünleri, bitkisel yiyecekler arasında; buğday, arpa, bakla, mercimek, darı çavdar, zeytin, badem, nar, adamotu olarak bilinmektedir. Bunlardan buğday gibi bazıları kutsal toprakların ürünleri oldukları için kutsal kabul edilmektedirler. Buğday unu ve zeytinyağının kutsiyet itibarı daha fazla olup bu iki besin maddesi saçı olarak da kullanılmışlardır.⁴⁹

Şabat yemeğinde birinci ziyafet olarak bilinen **seuda**'da sofradaki diğer yiyeceklerin iki halot/ekmek bulunur bu iki ekmek örtülür ve örtü dua ile kaldırılır. Şabat sabahında da sofrada şarap ve ekmek bulunur.⁵⁰

Pesah Yahudi bayramında da ekmekle ilgili özel inançlar vardır. Bu bayram süresinde doğal ve mayasız olan her türlü yiyecek yenilmelidir. Ekmeğin mayasız olması gerektiği inancı Hz. İbrahim'e gelen ilk misafir üç meleğe mayasız ekmek ikram edilmesinden kaynaklanmaktadır.. Mayasız ekmeğin izahı ile ilgili başka inançlar da vardır⁵¹.

SONUÇ:

Ekmek Türk kültürlü halklarda sadece sıradan bir yiyecek değil aynı zamanda kusalla da ilişkilidir. Ekmeğin bu özelliğini onun buğday ve un gibi dönemlerinde ve simit, kete gibi çeşitli isimlendirilmelerinde de görülebilmekteyiz Ona bu özelliği veren onun tarihi arka planı bulunmaktadır. Ekmeğe yüklenen bu kutsiyet, oklava, merdane, elek, sofr a bezi gibi onunla ilgili etnografik nesnelere de az çok yüklenilmiştir. Türk kültürlü halkların dillerinde isminin ekmek veya nan olmasına bakmaksızın, bu nimetin sözlü kültürde verdiği mesaj değişmemektedir. Ekmek veya nan anlayışı inanç bakımından aynıdır değişen ana dili farklılığıdır. Ekmeğin Türk kültürlü halkların arasındaki bu özelliği ana dil farklılaşmasında olduğu gibi din farklılığına rağmen de ortak payda olma özelliğini koruduğu görebiliyoruz. İsevî Türklerle Muhammedî Türkler arasındaki ekmek merkezli bu halk inancı ortaklığı Musevi inançlı Türklerde de bu cümleden olarak Karay Türklerinde de görülebilmektedir.

⁴⁹ Sami Kılıç, a.g.y.

⁵⁰ Sami Kılıç, a.g.y.

⁵¹ Sami Kılıç, a.g.y.

A SHORT INTRODUCTION TO HEAD-DRIVEN PHRASE STRUCTURE GRAMMAR (HPSG)

DİLBİLGİSİ CÜMLE YAPILARININ ÖZELLİKLERİ HAKKINDA KISA TANITIM (HPSG)

КРАТКОЕ ВВЕДЕНИЕ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ФРАЗ В СТРУКТУРАХ ГРАММАТИКИ (HPSG)

Karim Nazari BAGHA*

Abstract

Formal model of syntax developed by C. Pollard and I. Sag in the late 1980s. In essence a variant of **Generalized Phrase Structure Grammar** in which the structure of syntax units is constrained directly or indirectly by the properties of lexical units as **heads**. E.g. the head of **Bill hates silence** is (in this treatment) **hates**. The lexical properties of **hates** are such that it combines with a following noun phrase: [**hates silence**]. By a process of **unification** this is in turn a verb phrase, and since **hates** is a verb in the third person singular, the phrase as a whole is one which, as a non-lexical head, combines, again by a process of unification, with a subject in the third person singular.

As in other models which extend the role of the **lexicon**, there are either no or few specific rules. As in Generalized Phrase Structure Grammar, there is no operation, as in earlier or contemporary versions of transformational grammar, by which units are moved.

Key Words: Feature Structures, Head, Unification, Lexicon, Semantic Content, Idioms and Phrasal Lexical Items

Özet

Sözdizimi ile ilgili modelini 1980'lerin sonunda C. Pollard ve İ.A. Sag geliştirdiler. Söz dizimi yapısının birimleri, doğrudan veya dolaylı olarak temel bir sözdizimsel özellikler ile sınırlıdır.

* Department of English, Astara Branch, Islamic Azad University, Astara, IRAN

Bu makalede sözdizimi ile ilgili bilgiler, örneklerle verilmekte, kuralları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yapı özellikleri, sözlük, anlam içeriği, deyimler

1. Head-Driven Phrase Structure Grammar (HPSG)

A generative theory of grammar from the family of **unification grammars** which combines elements of **Generalized Phrase Structure Grammar** (GPSG), **Functional Unification Grammar** and PATR Formalism. HPSG uses a comprehensive inventory of descriptive tools from unification grammar. As in functional unification Grammar, in HPSG all linguistic units are represented by **feature structures** which are called ‘signs’ by de Saussure. They contain features for the encoding of phonological, syntactic, and semantic information ([PHON]), [SYN], [SEM]). The links between the values of these features determine the grammatical correspondence between sounds and meaning. The grammar is likewise represented in the form of feature structures, which are linguistic well-formedness constraints on the signs. In contrast to Generalized Phrase Structure Grammar the grammar of HPSG is heavily lexicalized, i.e. the lexicon, which is structured hierarchically by the unification formalism, contains a large part of the syntactic information. There are only a few syntactic rules. **X-bar Theory**, especially the parallels between verb phrases and noun phrases, is used in such a way that complement binding can be accomplished with just two rules, which connect the head category containing the external argument to the bound argument. Likewise, one rule accounts for adjunct modifications. **Phrase structure rules** are free of redundancy due to the formulation of general (universal principles which are also encoded as feature structures. Revised versions of some principles of GPSG can be found in HPSG. Subcategorization takes place through the feature [SUBCAT]. Long-distance dependencies are captured by the co-operation of feature transmission and grammatical principles. The organization of the grammar is borrowed from Functional Unification Grammar. The grammar is the disjunction of all rules and all lexical entries, in conjunction with the grammatical principles. Every well-formed sign must be compatible with the grammar. So far there are few grammatical descriptions using HPSG; however, there are experimental computational linguistics systems which use it.

2. Head

A word or other unit which may stand for or is seen as characterizing a construction of which it is part.

There have been two main definitions, one narrower and due largely to Bloomfield, the other wider and now useful, following work by R.S. Jackendoff in the 1970s. 1. In the narrower definition, a phrase **P** has a head **h** if **h** alone can bear any syntactic function that **p** can bear. E.g. **very cold** can be replaced by **cold** in

any construction: **very cold water** or **cold water**, **I feel very cold** or **I feel cold**. Therefore the adjective is its head and, by that token, the whole is an ‘adjective phrase’. **2.** In the wider definition, a phrase **P** has a head **h** if **h** is in some sense dominant within **p**. Hence in particular, in treatments such as that of Huddleston and Pullun, CGEL, a head is seen as determining, or primarily determining, the syntax of a unit. E.g. the constructions into which **on the table** can enter are seen as determined by the presence of a preposition, **on**. Therefore, the preposition is its head and, by that token, it is a ‘prepositional phrase’. Similarly, in **I feel cold**, the predicate **feel cold** is a ‘verb phrase’ whose construction, as a whole, with **I** is determined by its having as its head the verb **feel**.

3. Unification

Process in formal models of syntax by which the set of features that characterize a larger unit is derived from those of its separate constituents. E.G. **these** is a determiner and is plural: thus it has the features [Det, Pl]. **Books** is a noun, is plural, and, as a head of a noun phrase, can take a determiner [N, Pl, +Det]. By virtue of these features **these** can combine with **books** to form a larger unit: **these books**. By the process of unification this will in turn have the features [N, Pl]: i.e. it is in turn a plural noun phrase.

4. Lexicon

That aspect of a language, or of a linguist’s account of a language, that is centered on individual words or similar units. Its scope varies enormously from one theory to another: in some a simple subcomponent of a generative grammar; in others the basis, in itself, for most if not all specific grammatical patterns; in some seen as an unstructured list; in others as an elaborate network of entries related by **lexical rules** and by features shared at various levels.

Usually distinguished, as a theoretical concept, from a dictionary, as part of a practical description: hence e.g. a posited mental lexicon, not ‘mental dictionary’.

5.1 Lexical rule

Any rule that expresses a generalization over sets of entries in a lexicon. Thus a form of metarule, though not usually so presented.

One widespread application is in derivational morphology. E.g. if there are entries in a lexicon for adjectives such as **happy** or **black**, a lexical rule can state that, if there is an entry for **X**, where **X** is an adjective, there is also, barring exceptions, an entry for **X + ness**, where the whole is an abstract noun with a meaning corresponding to it. Hence **happiness** or **blackness**. Another application is in Lexical-Functional Grammar, where syntactic processes deriving e.g. passives are replaced by lexical units that take such constructions.

The term was also used by Chomsky in the 1960s of a general operation inserting lexical units into phrase structure trees.

5. Semantic Content in HPSG

1. Noun phrases. NPs have **CONTENT** of type *nom-obj* (nominal object). It has two features, an **INDEX** and a set of **RESTRICTIONS**.

The INDEX. In the interpretation of an utterance, the index is anchored to something in the model. In a nominal, this structure is the value of **INDEX**, which is a feature of the nominal's **CONTENT**; in a verb or other predicator it is the value of the verb's **CONTENT**.

CATEGORY	[HEAD <i>noun</i>]		
CONTENT	[<i>nom - obj</i>		
	INDEX	[<i>index</i>	
		PERSON	<i>person</i>
		NUMBER	<i>number</i>
	GENDER	<i>gender</i>	
	RESTRICTION	{ ... }	

An index plays a role similar to a bound variable. Agreement features (**PERSON, NUMBER, GENDER**) are features of the index itself. From this the matching condition on coindexation follows automatically.

RESTRICTIONS on anchors are the linguistically encoded restrictions on what items in the real world the index can be anchored to when the sentence is interpreted. The index associated with the **NP** [the book] must be anchored to a book, and so on. The value of the feature **RESTRICTION** is a set of objects of type **pred** for 'predication'. Each pred object contains a **RELATION** and a feature for each argument of the relation.

book:

CAT	[HEAD <i>noun</i>]	
	[<i>nom - obj</i>	
	INDEX [1]	index PERSON 3rd NUMBER sing GENDER neut
		RESTRICTION {
		}

John:

CAT	[HEAD <i>noun</i>]		
	[<i>nom - obj</i>		
	INDEX [1]	{	<i>index</i>
			PERSON <i>3rd</i>
			NUMBER <i>sing</i>
	CONT	{	GENDER <i>masc</i>
			<i>pred</i>
			RELATION <i>naming</i>
			BEARER [1]
			NAME <i>John</i>
RESTR	}		

she:

CAT	[HEAD <i>noun</i> [CASE <i>nom</i>]]	
	[VAL sat' d]	
CONT	[<i>nom - obj</i>]	
	INDEX	[<i>index</i>]
		PERSON <i>3rd</i>
		NUMBER <i>sing</i>
	RESTRICTION	[GENDER <i>fem</i>]
		{ [RELATION <i>female</i>] }
	[INSTANCE [1]]	

The **INDEX** value is abbreviated as a subscript:

$$NP_{[i]} = \left[\begin{array}{l} \text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD } \textit{noun} \\ \text{VAL } \textit{saturated} \end{array} \right] \\ \text{CONT} \left[\begin{array}{l} \textit{nom - obj} \\ \text{INDEX } i \end{array} \right] \end{array} \right]$$

CONTENT value is abbreviated with a colon:

$$NP:a = \left[\begin{array}{l} \text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD } \textit{noun} \\ \text{VAL } \textit{saturated} \end{array} \right] \\ \text{CONT } a \end{array} \right] \quad S:a = \left[\begin{array}{l} \text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD } \textit{verb} \\ \text{VAL } \textit{saturated} \end{array} \right] \\ \text{CONT } a \end{array} \right]$$

2. **Verbs and other predicators.** The **CONTENT** of a verb or other predicative item is a **pred**. The argument role features correspond to the syntactic dependents of the verb. For **NP** dependents the value is the index of the **NP**; for clausal dependents the value is the **CONTENT** of the clause. Some sample **SYNSEM** values:

$$\textit{like:} \left[\begin{array}{l} \text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD } \textit{verb} \\ \text{VAL} \left[\begin{array}{l} \text{SUBJ } <NP[\textit{nom}]_{[1]} > \\ \text{COMPS } <NP[\textit{acc}]_{[2]} > \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{CONT} \left[\begin{array}{l} \textit{pred} \\ \text{REL } \textit{like} \\ \text{LIKER } [1] \\ \text{LIKED } [2] \end{array} \right] \end{array} \right] \quad \text{Bill likes sushi.}$$

$$say: \left[\begin{array}{l} CAT \left[\begin{array}{l} HEAD \quad verb \\ VAL \left[\begin{array}{l} SUBJ \quad <NP[nom]_{[1]}> \\ COMPS <S:[2]> \end{array} \right] \end{array} \right] \\ CONT \left[\begin{array}{l} pred \\ REL \quad say \\ SAYER \quad [1] \\ SAID \quad [2] \end{array} \right] \end{array} \right] \quad \text{Bill said [that he would be late].}$$

$$expects: \left[\begin{array}{l} CAT \left[\begin{array}{l} HEAD \quad verb[VFORM \quad fin] \\ VAL \left[\begin{array}{l} SUBJ \quad <NP[1][3rd, sg]> \\ COMPS <[2]NP, VP[inf, SUBJ <[2]>]:[3]> \end{array} \right] \end{array} \right] \\ CONT \left[\begin{array}{l} REL \quad expect \\ BELIEVER \quad [1] \\ PROPOSITION \quad [3] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

3. **Semantics Principle.** In a headed phrase,

(i) the **CONTENT** value is token-identical to that of the head daughter.

$$hd\text{-}phrase \Rightarrow \left[\begin{array}{l} CONTENT \quad [1] \\ HD - DTR | CONTENT \quad [1] \end{array} \right]$$

(ii) the **RESTRICTION** value is the union of the **RESTRICTION** values of all daughters.

$$hd\text{-}phrase \Rightarrow \left[\begin{array}{l} CONTENT | RESTR \quad [1] \cup [2] \cup \dots \cup [n] \\ HD - DTR | RESTR \quad [1] \\ F - DTRS < RESTR[2] \dots RESTR[n] > \end{array} \right]$$

4. **Index agreement.**

Agreement is determined by the **referential index**.

The lexical sign for (3sg) **eats** specifies that its subject is [**PERS 3rd**, **NUM sing**]:

SYNSEM	PHON	< eats >	
	CATEGORY	VAL	
	CONTENT	REL	
		EATER [1]	
		EATEN [2]	

The boy eats/*eat a lot. Hei is growing fast. (*Theyi are growing fast)

Pluralia tantum, etc.:

Your pantsi[p] are(pl.) on the floor. Theyi[p] are dirty. (*Iti[sg] is dirty.)

The faculty is voting itself/*themselves a raise.

The faculty are voting themselves/*itself a raise.

The ship lurched, and then she righted herself/*itself.

The ship lurched, and then it righted itself/*herself.

6. Idioms and Phrasal Lexical Items

While early treatments of idioms assumed that they are just complex words, it has been pointed out by Nunberg, Sag and Wasow (1994) that there are different types of idioms and that there are rather flexible classes of idioms. Some allow passivization, some allow for fronting of idiom parts, some relativization and so on, while others like **kick the bucket** are frozen and lose their idiomatic interpretation when they are passivized or rearranged in a different way. (1) shows some examples of fronting and relativization of the idiom **pull strings**.

- (1) a. Those strings, he wouldn't pull for you.
- b. Pat pulled the strings [that got Chris the job].
- c. The strings [that Pat pulled] got Chris the job.

For examples like **pull strings** Sag (2007) suggested a lexical analysis in the framework of Sign-Based Construction Grammar, which is a version of **HPSG**. Sag assumes a special lexical entry for **pull** that selects **strings** and ensures that **strings** contributes an idiomatic **strings** relation (*i_strings_rel*). The special lexical item for **pull** contributes an idiomatic **pull** relation (*i_pull_rel*). The analysis is translated into the feature geometry that is used in this overview article as follows:

(2)

PHON	$\langle strings \rangle$			
SYNSEM	LOC	CAT	HEAD	$[LID \boxed{1} strings_rel /_p l_strings_rel]$
			SPR	$\langle \rangle$
			COMPS	$\langle \rangle$
		CONT	IND	$\boxed{2}$
			RELS	$\langle \boxed{1} [INST \boxed{2}] \rangle$

strings_rel is a type that has two subtypes: one for the literal reading of **strings**, namely *l_strings_rel* and one for the idiomatic reading, namely *i_strings_rel*. The specification above says that the meaning of **strings** is *l_strings_rel* in the default case. This is marked with the /*p*. The little **p** stands for **persistent** and indicates that this default is not resolved in the lexicon but remains in the syntax. The default may be overridden and such an overriding is enforced in the lexical item of the idiomatic **pull**, which is given as (3):

(3)

PHON	$\langle pull \rangle$			
SYNSEM	LOC	CAT	SUBJ	$\langle NP_i \rangle$
			COMPS	$\langle NP[LID i_strings_rel]_j \rangle$
		CONT	RELS	$\langle i_pull_rel(i,j) \rangle$

The idiomatic lexical item for **pull** requires the **LID** value of the selected **NP** to be *i_strings_rel*. It is therefore ensured that this lexical item for **pull** is combined with the noun **strings** and not, for instance, with **books** and the default specification for the semantic contribution of **strings** that is specified in (2) is overridden.

This brief sketch shows that a lexical analysis works well for some idiom classes and such lexical analyses have been suggested in other frameworks too. Of course there are several other kinds of idioms and this brief overview article cannot do justice to the colorful world of idioms.

While this type of lexical analysis can also be extended to non-flexible idioms like **kick the bucket** this is usually not done in **HPSG**. The lexical analysis would involve an expletive with the form **bucket**, which is rather unintuitive. A further problem for the lexical analysis is that it does not extend to idioms that stretch clause boundaries, since under standard assumptions heads do not select arguments

of arguments. However, as Richter and Sailer (2009) pointed out, such idioms exist.

7. Conclusion

This brief introduction to **HPSG** showed that typed feature descriptions can be used to formulate constraints on all linguistic aspects. It was discussed how lexical rules can be used to analyze morphological phenomena and how certain idioms can be analyzed lexically while others require a flexible conception of the lexicon that includes phrasal lexical items among the entities stored in the lexicon.

REFERENCES

1. Bussman, H. (1996). **Routledge Dictionary of Language and Linguistics** (translated and edited by: Gregory P. Trauth and Kerstin Kazzazi). London and New York: Routledge Publishing Company.
2. Mathews, P.H. (2007). **The Concise Oxford Dictionary of Linguistics** (2nd edn.). Oxford: Oxford University Press.
3. Muller, S. (2011). **Head-Driven Phrase Structure Grammar**. Berlin.
4. Pollard, C. and I.A. Sag (1993). **Head-Driven Phrase Structure Grammar**. Chicago, IL
5. Richter, F. and Sailer, M. (2009). **Phraseological Clauses as Constructions in HPSG** In Steffen Müller (ed.), Proceedings of the 16th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar, University of Göttingen, Germany, Pages 297 – 317, Stanford, CA: CSLI Publications.
6. Sag, Ivan A. (2007). **Remarks on locality**. In Müller (2007), Pages 394 – 414. <http://cslipublications.stanford.edu/HPSG/8/929.07.2007>,
- Wechsler, S. (2002). **Head-Driven Phrase Structure Grammar**.

THE INFLUENCE OF TAX POLICY ON ECONOMIC GROWTH OF THE COUNTRY

ÜLKENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ VERGİ POLİTİKASININ ETKİSİ

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ СТРАНЫ

Aizhan Serikovna SALİMZHANOVA* - Amangeldi SALİMZHANOV**

Abstract

This paper surveys the relationship between taxes and economic growth, with special reference to developing economies. These studies are divided into those adopting a positive approach (empirical studies) and those that discuss tax reform issues following a normative approach. Although there are no universal laws (valid for all countries at all times) concerning the influence of the tax policies on a nation's savings and growth, there are some inferences that can be drawn from the studies that are discussed here.

Key Words: influence on economy; tax policy; economic growth; tax burden; tax reform

Özet

Bu makale, gelişmekte olan ekonomiler için özel referans ile, vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anketler. Bu çalışmalar: pozitif bir yaklaşım (ampirik çalışmalar) ve vergi reformu konularını normatif bir yaklaşım izleyenlere ayrılır. Bir ülkenin tasarruf ve büyüme üzerindeki vergi politikalarının etkisi ile ilgili hiçbir evrensel yasalar (her zaman tüm ülkeler için geçerli) olmamasına rağmen, bu makaledeki çalışmalara göre bazı çıkarımlar çıkarılabilecek.

Anahtar Kelimeler: ekonomi üzerindeki etkisi, vergi politikası, ekonomik büyüme, vergi yükü, vergi reformu

* Салимжанова Айжан Сериковна. Kazakh-British Technical University (КБТУ) KBTU, Manager/KAZAKHISTAN

** Салимжанов Амангельды, КБТУ (4 курс), финансово-экономический факультет, , Kazakh-British Technical University, 4 year student, faculty of Finance and Economics, major - Finance/KAZAKHISTAN

Резюме

В статье дан обзор отношению между налогами и экономическим ростом, с особым упором на развивающиеся страны. Эти исследования делятся на два подхода: позитивный подход (эмпирические исследования), и вопросы налоговой реформы следующие нормативному подходу. Хотя и нет универсальных законов (всегда действительных для всех стран) в отношении влияния налоговой политики на сбережения нации и роста, есть некоторые выводы, которые можно сделать из исследования, которые обсуждаются в данной статье.

Ключевые слова: влияние на экономику, налоговая политика, экономический рост, налоговое бремя, налоговая реформа

Taxation, in its various forms, affects the ability and willingness of an individual to work, save and invest. These effects vary, depending on the base of the tax, the rate structure of the tax and the level of the tax burden. Several studies have shown that the structure of taxation can have a major influence on the real sector and that taxation policy can therefore be an important tool for promoting saving, capital formation and economic growth. This applies to both developed and developing economies, although there are significant differences in the tax mix and tax structure between countries at different levels of economic development.

Today, according to the strategy “Kazakhstan 2030” the main task of economic development of Kazakhstan is to increase economic efficiency and welfare of people and country in general. National income, the state budget – all of these devoted to the development of the economy, increasing material and cultural level of the population and other purposes.

National income and the state budget are replenished mainly by taxes, and taxes, at the same time, generate the financial base for the state to fulfill its functions and tasks. If taxes are so important, what actually they mean? Taxes - sum of money demanded by a government for its support or for specific facilities or services, levied upon incomes, property, sales, etc. The tax systems of different countries formed on the basis of various taxes, which, in practice, are presented in a variety of forms with a different national characteristics.

As it was mentioned before, taxes are an essential part of government revenue and closely collaborate with government spending. Taxation, itself, is not able to have a positive or negative impact on economic growth. It affects the public welfare, on the one side, worsening the structure of preferences; on the other hand, it reduces inequalities in society and positively effects welfare. Changes in tax policy affect businesses and are likely to also impact the rate of economic growth. Increasing the tax burden on firms reduces their ability and incentive to invest in capital. Increasing the capital gains tax on financial investors reduces the flow of savings firms use to make real investments in physical capital. Businesses faced with too high a tax burden may choose to produce elsewhere. It is important to

understand that capital is free to flow. Placing taxes on business, although politically popular, is a recipe for reduced growth.

Taxes on personal income affect work incentives and can thus also influence the rate of growth. For instance, in the United States the more productive you are, the more income you earn. The more income you earn, the higher your marginal tax rate. This is what economists call a progressive tax system. The same system is going to take place in Kazakhstan. If tax rates are increased on upper incomes, they increase the tax burden of the most productive members of society. Reducing business taxes in the name of economic development without a corresponding decrease in the level and quality of public services offered simply shifts the tax burden to households. If the goal of economic development policy is to enhance the standard of living for local residents, shifting tax burdens away from businesses to local residents is counterproductive.

An empirical study conducted by Marsden (1990), based on a cross-sectional analysis of 20 countries, has thrown some light on the effect of tax on the growth rate of the economy. The countries were split into pairs, with each pair having similar per capita income, but different levels of taxation. The selected countries were compared on the basis of lower and higher levels of taxation and their influence on growth rates over the period 1970-1979. In all cases, the countries that imposed a lower effective average tax burden on their populations achieved substantially higher rates of GDP growth than did their more highly taxed counterparts. Moreover, fiscal incentives provided by low-tax countries shifted resources from less productive to more productive sectors, thus raising the overall efficiency of resource utilization.

Nowadays, the tax reform literature broadly supports the need to reform the tax structure in developing nations. Personal and corporate income taxes are biased against savings and capital formation. It is important to avoid heavy reliance on direct taxation in an increasingly global world economy, where capital and skilled labour are internationally mobile. To this end, many proponents have argued for a change in the tax mix, away from the taxation of income towards the taxation of consumption.

Ahmad and Stern (1991) used a combination of positive and normative approaches to examine the optimal tax structure for developing countries. Indirect tax reform is the primary concern of developing economies, since more than 80 per cent of tax revenue is obtained from indirect taxation in economies such as India and Pakistan. The authors also attempted to estimate optimal direct tax in these two economies. Their study used a model for shadow price calculations developed by Little and Mirrlees, because a computable general equilibrium model requires more parameters to estimate than the model for shadow prices. With respect to indirect tax reform, they advocate a move towards value-added tax. The poorer households would gain more compared with richer households by this movement. VAT would bring about both equity and economy in tax administration.

This paper has surveyed a range of studies into the relationship between taxation and economic growth. While there has not been unanimity on the issue, most of the empirical studies reveal an inverse relationship between the level of

direct taxation and the rate of savings and capital formation. The tax reform literature also broadly supports the need to reform the tax structure in developing nations. Personal and corporate income taxes are biased against savings and capital formation. It is important to avoid heavy reliance on direct taxation in an increasingly global world economy, where capital and skilled labour are internationally mobile. To this end, many proponents have argued for a change in the tax mix, away from the taxation of income towards the taxation of consumption. Several studies have proposed that a personal direct expenditure tax base replace the personal income tax base. Other tax reformers have argued that less reliance be placed on direct taxation of income and more on indirect taxation via broad-based consumption taxes. Another way in which income can be taxed less and consumption expenditure more is to afford personal income tax relief or exemption to that part of income (interest, dividends, etc.) earned through savings, thereby avoiding. To sum up, from the tax reform studies it seems that there are no universal laws that can be discovered concerning the influence of the tax mix and tax policies on a country's economic growth and development. Appropriate tax mix and policies differ from one economy to another, depending upon the economic, social and political circumstances of the country. Economic theory indicates that the incentive effects of a proportional reduction in marginal tax rates will be greatest in the upper income brackets. Therefore, even an across-the-board rate cut will result in larger income increases among those with the highest incomes. Thus, reductions in high marginal tax rates will tend to increase observed income inequality. Our findings are supportive of this view. The income share of the highest group of earners tended to increase following major reductions in the highest marginal tax rates.

REFERENCES

1. Ahmad, E. and N. Stern, 1991. *The Theory and Practice of Tax Reform in Developing Countries*, Cambridge University Press, New York.
2. Bernheim, Douglas B., 2002. "Taxation and Saving," in Alan J. Auerbach and Martin Feldstein, eds., *Handbook of Public Economics*, vol. 3 (Amsterdam: North-Holland).
3. Bulgakbaev B. Taxes, which we choose and from which we run: [The tax system in Kazakhstan] // Legal Newspaper - 1996 - 17 July.
4. Kamozhnova E. The tax system: what should it be? / / Kazakhstan: Economy and Life. P. 24-26.
5. Marsden, K., 1990. "Taxes and growth", in R.M. Bird and O. Oldman, eds., *Taxation in Developing Countries*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 23-34.
6. Tanzi, Vito, 1987. "Quantitative Characteristics of the Tax Systems of Developing Countries," in David Newbery and Nicolas Stern, eds., *The Theory of Taxation for Developing Countries* (Published for the World Bank by Oxford University Press).

CLASSICAL IRANIAN POETRY IN ENGLISH LITERATURE STUDY

KLASİK İRAN ŞİİRİ ÖRNEKLERİ İNGİLİZ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA

КЛАССИЧЕСКАЯ ИРАНСКАЯ ПОЭЗИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Espandi Nargiz ESMAIL *

Özet

İran-İngiltere edebi ilişkileri hep büyük önem ve güncellik arz etmektedir. Her şeyden önce İran edebiyatının dünyada tanınmasında, yabancı okurların ve kamuoyunun temsilcilerinin klasik İran yazarlarının değerli eserleri ile tanışık olmalarında önemli rol oynamıştır. İran-İngiltere kültürel ilişkilerinin önemli alanını oluşturan edebi işbirliğinin temel biçimlerinden birini kitap yayını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebi ilişkileri, Fars edebiyatı, kültürel ilişkiler, şiir, Saadi, Firdevsi, Hafız.

Abstract

Iran-England relations have always been of great importance and urgency, and above all, played an important role in recognition of Iranian literature in the world, in introducing the valuable works by the classical Iranian authors to the representatives of foreign readers and public. The book publication is one of the main forms of literary co-operation, which is an essential sphere of Iran-England cultural relations.

Key Words: literary relations, Persian literature, cultural relations, the poem, Saadi, Ferdowsi, Hafiz.

* BSU, post graduate student of Chair of World Literature

Introduction:

Iran-England relations have always been of great importance and urgency, and above all, played an important role in recognition of Iranian literature in the world, in introducing the valuable works by the classical Iranian authors to the representatives of foreign readers and public. The book publication is one of the main forms of literary co-operation, which is an essential sphere of Iran-England cultural relations.

In fact, it is an old form of cooperation in the field of literature. Thus, peoples have always been interested in the literary creativity of other peoples, and translated their books. A book has had an important position in the system of cultural exchange among the countries. It served as a means of improvement of mutual understanding among nations and of enrichment of the people from the spiritual point of view, even assisted the normalization of international relations.

Iranian classical works have always been well-known abroad. And foreign books, especially by English authors have become popular in Iran, as well. It should be mentioned that separate monuments of Iranian literature still remained poorly studied as a whole by the early XX century. However, a number of researches in connection with the study of classical Iranian literature in the English literature study have been published (1).

One of the most important Pahlavi books – “Bundakhipsh” (or more accurate “Zandaqahik”), includes the information provided in the Pahlavi translation of “Avesta”. This book was published in London in 1955 (2).

One of the epic story of medieval sources written in classical Persian basing on the Iranian mythology - the great Iranian national epic “Shahname” was published in English in 1906-1912 (3).

Note that, in Europe, “Shahname” poem by the Persian poet Ferdowsi, has been studied since the end of the XVIII century. The government solemnly celebrated Ferdowsi’s thousandth anniversary in 1934. International congress for Iranian orientalist was held in Tehran. And Ferdowsi mausoleum was built in Tus. His grave was found by the English explorer Fraser in 1908-1909.

Translation of “Shahname” into Western-European languages is of particular importance. Translation of “Shahname” into English has a special significance within the Western Europe translations. Thus, it has been spread throughout the Earth. Though, the first English translation of the poem was published in 1785, Kolkata (India), its London publication was in 1788. Later on, “Shahname” was published by various publishing houses in the years 1811-1905 in Kolkata, London, Oxford, New York, Washington and other cities.

Although, a number of Iranian classical literary works have been translated by some of the English authors and published in England, but it is still not enough. The book “The history of Iranian literature” was published by an English author Edward Brown in 1920 (4).

It is interesting that this work covered a long period, i.e., a period more than four centuries from 1500 to 1924. However, the author tried his best to cover all aspects of literature - poetry, prose, theology, science, media and other spheres.

We should pay attention to such a fact, that covering such a large period the work includes only a short notes of numerous authors. Therefore, referring to the work by E.Brown it was very difficult to characterize the period properly. The memoir provides us with the information about the names of thousands of writers and poets of this period. Infrequent information given by the Eastern literature scientists makes it unavoidable to conduct research on detailed study of this period. After the XVI century, in spite of unfavorable conditions reigning in Iran for the protection of cultural monuments, our days plenty of materials of their works inherited.

Tens of volumes of the works by the authors of that period are preserved in almost any library storing oriental manuscripts. However, very few of them have been studied, and of course, one person couldn't do it alone. The mission set before E.Brown was impossible for a researcher. Whatever the extent of knowledge an author possesses, he can't give the information more than short essays and some reviews about the creativity of hundreds of authors.

The majority of Iranian orientalists believe that after the classical period Iranian literature does not worth almost anything. In fact, it is not so. Of course, first of all non-independent nature of the literature of that period attracts attention in a brief review. However, deeper researches show that we shouldn't be so hopeless. We can also find a whole series of works and authors that even formally were able to create something new and innovative.

One of such kind of poets - Molla Mohsen Fayz's creativity was welcomed by the English Iranian orientalists with great interest. Originality and the sequence of his poems could not remain any lovers of Persian poetry indifferent.

In European, particularly in the English literature study more or less detailed information about Molla Mohsen is given only by E.Brown (5). Even though, only Brown often reminded of him, the author does not characterize his poetic creativity and limited with only referring to Rzagulu khan who provided the information about the divan by Molla Mohsen. All Brown's records were mainly oriented on the determination of chief features of his biography and on characterizing his religious activities.

Known as Molla Mohsen Fayz, Mahammad ibn Murtuza was the son of a prominent Kashan ulōma. He had a rich library. As for confession of all biographers, Molla Mohsen rejected authority of the muctahids (6).

In the XX century translation of Iranian folklore samples, classical poetry into English, as well as the study of these samples in the English Oriental Studies had a great importance. English readers, and especially scientific community, as previously, expressed special interest in the study of samples of classical Iranian poetry during the investigated period.

Note that, a number of works by well-known Persian poet and philosopher who lived in the XI century, Nasir Khusrow were translated into English and distributed among the broad masses. The third manuscript his of book "The Book of Travels" (Safar-Name) is preserved in the British Museum. Professor Brown also reported on his biographical essays (7).

According to Brown's notes, Nasir Khusrow wrote his masterpiece – "Book of Enlightenment" while living alone in Yumgan (7, 225). The book "Travelling Provisions of Pilgrims" by Nasir was published by the professor Brown's student, Indian Persian, Mohammad Barl Ur-Rahman. As it is mentioned in the introduction of this work published in 1923 in London, the book was published on the initiative of Professor Brown. Thus, Brown wished this monument to be published for a long time. Because, it was one of the best works by Nasir Khosrow. His Persian style was excellent and brilliant, and philosophical provisions were the most interesting and clear of all philosophical works (7, 224).

Living in Paris for a long time, Professor Brown asked, teacher of Persian language at Cambridge University Mirza Hussein-Kazınzadeh, to copy Paris records of "Travelling Provisions of Pilgrims" for publication. Though, it was executed, its publication delayed. By Brown's "instructions" this mission was undertaken by M.Barl Ur-Rahman. He worked not only on Nasir Khusrow's biography. Because, as he noted, it was represented precisely in the works by Brown and other researchers, and published in English and other European languages and reflected in specific articles (8).

The role of the English orientalist A.Arberri in the English translation of Persian poetry is indisputable. In 1926, studying at the lower course he participated in E.Brown's funeral ceremony. In 1927, he received a scholarship established in the memory of him and was able to continue his education. The owner of a well-known reputation in the Islamic mysticism R.A.Nicolson was his teacher. Meeting Nicolson was a turning point in his life. In the same period, Nicolson was busy with his last and largest work - translation and edition of Jalaladdin Rumi's "Masnavi". When Arberri was preparing for his independent researches, Nicolson make him believe in the study of the rich literary heritage of mysticism (9). A.J.Arberri's work caused enormous interest in the English orientalism.

English authors paid great attention to the works by Rudaki. His gasidas were in the center of attention of the English orientalists and were of great importance for them. Thus, in 1926 orientalist E.Denison-Ross published the content and English translation of the "The Biggest sin" gasida by Rudaki preserved in his popular work "Tarikhi-Sistan" (10).

Afterwards, E.Denison-Ross wrote in connection with the abovementioned gasida by Rudaki: "This gasida, as a whole, is reflected in very rare historical book "Tarikhi-Sistan". 94 verses are given here. One of Mirza Mahammad's friends in Tehran, an Iranian scholar Abbas Iqbal has a copy of this work. Upon Mirza Mahammad's request, he ordered a duplicate of this copy, which is currently belongs to Mirza Mahammad, in Paris" (10).

Note that the XIX century brought worldwide fame to well-known Iranian poet Omar Khayyam. His rubaiyat have been translated into English by Fitzgerald for the first time. And afterwards, they have gained rapid popularity in Europe (11,10). The researcher M.A.Jamalzadeh wrote, that the translation of Omar Khayyam's rubaiyat from Persian into English by the English orientalist Fitzgerald caused the real revolution in the English poetic sense and lagged behind only Bible and Shakespeare from the point of glory (12,113).

In 1926 Omar Khayyam's rubaiyat were published for 139th time. According to researchers, this book was the most famous poetic work written in English so far. It became a classic of English and world literature (13). According to experts, the book "Omar Khayyam's rubaiyat" has gained popularity among the English readers.

We should direct our attention to the fact, that as the result of Denison Ross's researches, there have been found a certain number of rubaiyat within the manuscripts by Omar Khayyam that their authorship is doubtful (14).

Omar Khayyam's poetic creativity was a real people's achievement, while mainly experts were familiar with his tractates. Translated literally from Arabic "rubai" means "four". This is a special form of Persian poetry emerged in the IX century. As for Arthur Arberri, the size of rubai does not match with any size referred by Arabian poets (15).

In 1967, translation of the book "Rubaiyat" prepared by Robert Graves was published in collaboration with Sufi poet and scholar Omar Ali Shah. Since the XII century, working on the manuscript preserved in Ali Shah's family Ali Shah and Graves attempts to deny Fitzgerald's materialist interpretation of "Rubaiyat".

Omar Khayyam, first of all was famous for his rubaiyat. Professor Charles Korn wrote in the introduction of "Rubaiyat" which was published in 1917, London: "Iran has no disputes in regard to Omar's poems and their significance: the author is respected as a great religious poet. His love and wine praising consists of classical Sufi metaphor: beneath the name of the wine it is understood spiritual joy, and the love is the heated fidelity to the God. Omar does not demonstrate his knowledge, but hides it. Considering such a person as an alcoholic and vagrant is absurd. Only deep momentous poems, which appear very insignificant at the first glance lead to misunderstanding" (16).

English literary expert Y.L.Chesterton says in his article "Omar Khayyam and the holy wine": "This great book caused a crushing blow for communication and the happiness. Khayyam's praise of wine is not a bad thing; the bad thing is that he is eulogizing the drug nature of the wine. He calls to drink for sorrow and grief. Being drunk doesn't open the world for him, but closes it. He doesn't drink in a poetic manner, i.e. without enjoying and thinking. He drinks in an intelligent manner". It is said about a poet that one of his most precious pearls of Poems says: "don't undertake sorrow, grieve, don't be upset, and don't lose hope". In addition, watching Khayyam from the limited Christian point of view, Chesterton refused recognizing human personality and human will of the poet.

English orientalists, especially Nicolson, Brown, Ruyo, Arberri paid great attention to the interpretation of Jalaladdin Rumi's works in their studies. However, their evaluation of the thinker slightly differs from the assessment of the Middle Ages and modern bourgeois critics. They only see Orthodox mysticism and sufi-ascetic in Jalaladdin. Thus, one of the English orientalist Nicolson's students Arberri writes: "I and my teacher (i.e. Nicolson) see Jalaladdin as the principal mystic in the world. We consider his "Masnavi" the Koran in Persian language" (17).

Another English researcher of J.Rumi's creativity Winfield confirms, that "Masnavi" is an expression of religious feelings, the doctrine of Islam, interpretation and modification of the Muslim religion" (17).

The works of the Persian poet Hafiz Shirazi was published in the XVIII-XIX centuries in various Western languages, as well as in English. Together with other forms (ghazal, masnavi, rubai, muhannes), his rhythms have also been preserved in one of the English editions (18.6).

English poet George Gordon Byron was willing to travel to Iran, as well. He collected the necessary information from the professor on the Arabic languages of Cambridge University, and asks his mother to get some information from the Major Watson known as "An Old Indian". Unlike the other English authors, Byron introduces Oriental World to the Europe in a unique form (19.8).

Note that the works of the ancient Iranian classics had an impact on the English poetry. Alexei Veselovskiy noted, that an effect of Ferdowsi's poem "Yusif and Zuleykha" is partially sensed in "The Bride of Abydos" (20). Touching upon the genres of Persian literature, an English author Ernst Karl mentioned, that ghazals and gasidas were welcomed at the palaces of the previous caliph's representatives in Eastern Iran. The Sufis used rubaiyat to express a mystical understandings. Its language was almost simple and direct. Therefore, it distinguished for its paradoxicality (21).

It should be noted that in the XI-XII centuries, Persian rubaiyat was a common means of Sufi literature to cover this or that meaning. Poems by Saadi Shirazi were addressed to Shiraz judges. However, passionate descriptions regard love and beauty reflected here turned them into the preferred poems even at Sufi circles. The poems by Arabian Abu Nuvas related to the "wine" written in a secular manner to mock the religion might fulfill two functions. But they are so aesthetically beautiful, that the Persian Sufis commented them mystically and welcomed. In other words, the poems do not reveal any mysticism. Mystical interpretation is presented by the superficial conditions in connection with the content of poems (22, 92).

Sufi leaders instructed beginner poets, that they would interpret any poetry regardless of origin by the following key: lover-beloved is the God, and the wine is a moral taste. Referring to one of the famous Sufi poets, a historian of the Persian literature noted: "Attar, doesn't give us any information about himself

substantively, his poems hardly reflects any personality or political events, which mainly consists of the world of mysticism taken beyond the time”.

NOTES

1. Iran. I. Leningrad, Publication AN USSR, 1927, - 260 p.
2. Zaehner R.J. Zurvan, a Zoroastrian Dilenma. London, 1955, p 276-336.
3. Wamer, A.G. The Shahnama of Firdovsi. London, 1906-1912.
4. Ed. Browne, Literature History of Persia, vol. II, Cambridge, 1920.
5. Ed. Browne, Persian Literature in Modern Times, Cambridge, 1924, pp250, 359, 377, 407-8, 411, 426 and 432-6.
6. Browne, IV, 374-6.
7. Literature History of Persia. London, Vol. II, 1920, pp224-227, 244-245.
8. Iran. I. pod red. V.V.Bartolghda. Leningrad, 1927. p. 225.
9. A.Arberri (1905-1969), “Nabroski Avtobioqrafii” // [http:// hojja-nusreddin.livejournal. com1549699html](http://hojja-nusreddin.livejournal.com1549699.html)
10. History of Sistan // <http://www.vostlit.info/texts/rus/9/> .
11. Omar Khayyam. Rubaiyat. ”Lider” Publishing House, Baku.: 2004, -104, p.
12. Dorri Dj.X. Moxammad Ali Djamalğ-zade. M., “Nauka”, 1983, -216, p.
13. Vorobjeykina Z.N. “Omar Khayyam and Khayyam rubaiyat” / [httpreadr.ru](http://readr.ru).
14. Omar Khayyam (search problems), Rubai Xayəm//[http://readr.ru/rubai-hayyam-omar-hayyam-problem-i-poiski, html?](http://readr.ru/rubai-hayyam-omar-hayyam-problem-i-poiski,html?)
15. Rubai.Omar Xayəm/<http://www.docme.ru/doc/8591/omar-hajam-rubai>.
16. Omar Khayyam. Rubaət//http://www.kif-daks.ru/izdat/podarochnie_izdaniy.doc
17. Nadir Odilov. “Outlook of Jalaladdin Rumi” // [http://hojja-nusreddin.livejournal. Com / 2558840.html](http://hojja-nusreddin.livejournal.Com/2558840.html)
18. Hafiz Shirazi. Selected poems. Baku.: “Lider” Publishing House, 2004, - 208 p.
19. Byron. Eastern Tales. ”Uşaqgəncəşr”, Baku, 1959, - 197 p.
20. Alexei Veselovskiy. Byron. Moscow, 1914, - 83 p.
21. Ernst Karl. Sufism. Persian Sufi poetry // [http://www. middleeast.org.ua/islam/sufizm19.htm](http://www.middleeast.org.ua/islam/sufizm19.htm)
22. Ernst Karl. Sufism. M., Fair-Press, 2002, - 320 p.

ГУРДДАГ НОВОЕ ПОСЕЛЕНИЕ КРЕПОСТНОГО ТИПА

GURDDAĞ KALE TIPLİ YENİ YERLEŞMEDİR

GURDDAĞ NEW SETTLEMENT OF FORTRESS TYPE

Doç. Dr. Resul BAĞIROV*
(Р. Б. Багиров)

Резюме

Поселение Гурддаг расположено на востоке селения Сираб, на правом берегу реки Гахабчай. Поселение охватывает поверхность высокой горы и ее подножие. Культурный слой накоплен в небольшом количестве. Культурный слой накоплен в небольшом количестве. Поселения подобного типа обнаружены также вблизи села Гейнюк Джульфинского района и около села Карабаглар Кенгерлинского района. Аналоги керамических изделий эпохи средней бронзы из поселения Гурддаг хорошо известны из памятников Нахчывана, Приурмийской области, памятников Южного Кавказа и Восточной Анатолии. Распространение в эпоху средней бронзы поселений типа горных крепостей, несомненно, было связано с развитием скотоводства и с появлением нужды в обороне. Нахождение в этих поселениях керамических изделий раннего периода средней бронзы подтверждает, что эти процессы начались уже в середине III тысячелетия до н.э.

Ключевые слова: поселения крепостного типа, среднебронзовая культура, крепости Нахчывана, поселения, Южный Кавказ

Özet

Qurddağ yerleşmesi Qahabçayın sağ kıyısında Sirab köyünün doğusunda yer alır. Yerleşme dağın zirvesini ve onun eteklerini kapsamaktadır. Arkeolojik malzeme başlıca olarak Orta Tunç Çağına aittir. Bu kale Nahçıvanda Orta Tunç Çağı kalelerinden bir olmakla, kale türü yerleşmelerin Nahçıvanın Orta Tunç Çağı kültürü için karakteristik olduğunu göstermektedir. Bu tür kaleler Orta Tunç Çağında eski insanları arazini denetime almak için güvenli bir sistem oluşturduğunu göstermektedir. Büyük olasılıkla bu sistem hayvançılığın gelişimi ve kabileleri savunma ihtiyacından doğmuştur. Bulunan boyalı keramiklerin

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN

araştırılması sonucunda Urmiye havzası, Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu ile ilişkilerin bulunduğunu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sirab, Orta Tunç Çağı, boyalı keramik, hayvançılık, Doğu Anadolu

Summary

Gurddağ is located east of Sirab village, on the right bank of the Gahabçay. The settlement covers the surface of a high mountain and its base. Very little of the cultural level remains, although in some places it is up to 0,5 m thick. Surface materials mainly date to the Middle Bronze Age. The discovery of new mountain fortresses like Göynük kalesi and Bezekli kalesi II indicates that mountain fortresses are characteristic for the Middle Bronze Age culture of Nakhchivan. The presence of similar fortresses in much of Nakhchivan shows, that in this period these fortresses were constructed for environmental reasons. Mountain fortresses and cromlechs indicate that from the beginning of the Middle Bronze Age the mountain districts were occupied. Parallels of the pottery from the Middle Bronze Age is well-known from the monuments of Nakhchivan, Urmiya basin, the Southern Caucasus and Eastern Anatolia. The distribution of mountain fortresses, during the Middle Bronze Age was undoubtedly connected to the development of cattle breeding and with a new need for defence to protect this wealth. The finding of Finds of pottery of the early period of the Middle Bronze Age from these settlements asserts that these processes have already begun in the middle of the III millennium BC.

Key Word: mountain fortresses, Middle Bronze Age culture, monuments of Nakhchivan, settlements, Southern Caucasus

Исследованиями памятников села Сираба обнаружено большое число памятников эпохи средней бронзы. Среди них особого внимания заслуживает поселение Гурддаг. **Поселение** расположено на востоке селения Сираб, на правом берегу реки Гахабчай. Поселение охватывает поверхность высокой горы и ее подножие. Культурный слой накоплен в небольшом количестве. Культурный слой накоплен в небольшом количестве. Центральная часть памятника окружена недоступными скалами. Обнаружение керамических изделий в этой части памятника показывает, что она использовалась как жилая площадь. По-видимому, эта часть поселения служила цитаделью. Поселения подобного типа обнаружены также вблизи села Гейнюк Джульфинского района и около села Карабаглар Кенгерлинского района (Baxşəliyev V.B., 2008, с. 192, 227). У подножия горы в некоторых местах сохранились остатки каменных стен, которые показывают, что это поселение в эпоху средней бронзы использовалось как оборонительное сооружение. Керамические изделия, обнаруженные в поселении, представлены обломками

сосудов типа кувшинов, горшков и мисок. Они относятся к ранним и развитым периодам средней бронзы. Один из горшков раннего периода особенно привлекает внимание. Он изготовлен из глины с примесью песка, обожжен в желтом цвете. Наружная поверхность хорошо сглажена и расписана матовой черной краской по незалощенной поверхности сосуда. Кувшины изготовлены из глины с примесью песка, хорошо обожжены в красном цвете. Они отличаются по форме края венчика и горла. Один из монохромно расписанных кувшинов с низким цилиндрическим горлом и загнутым наружу венчиком. Край венчика изнутри и поверхность окрашена красным цветом и расписана черными волнистыми и прямыми линиями (Рис. 1, 1). Край венчика второго кувшина загнут наружу, с обеих сторон окрашен красным цветом, и край венчика расписан черным цветом (Рис. 1, 2). Поверхность двух кувшинов покрыта красной краской, однако не расписана (Рис. 2, 1, 2). Один из кувшинов с отогнутым наружу венчиком расписан полихромной росписью. Верхняя часть корпуса сосуда над желтым цветом расписана красной и черной красками (Рис. 1, 3). Другой обломок также расписан черными и красными красками (Рис. 1, 5). Край венчика горшка загнут наружу. Под горлом сосуд расписан черной краской над желтым цветом (Рис. 1, 4). Миски по форме отличаются друг от друга. Корпус одной из них по краю венчика загнут вовнутрь. Поверхность покрыта красной краской, залощена и орнаментирована черными линиями (Рис. 1, 6). Второй кувшин с загнутым наружу венчиком и биконическим корпусом. Поверхность и край венчика изнутри покрыта красной краской, и внутренняя часть венчика расписана черными линиями (Рис. 2, 3). Третья миска с биконическим корпусом и закругленным краем венчика. Миска с обеих сторон покрыта красной краской и залощена. Поверхность расписана черным цветом в виде углевидных линий, расположенных друг на друге (Рис. 2, 4).

Большое число керамических изделий, обнаруженных в поселении не поддается определению. Они изготовлены из глины с примесью песка и хорошо обожжены. Поверхность некоторых сосудов окрашена красной краской, залощена и расписана красной краской. Некоторые сосуды расписаны по не залощенным поверхностям, а другие расписаны прямо по красной керамике (Рис. 2, 5-10).

Керамика эпохи средней бронзы является самым массовым материалом памятников селения Сираб. Подобная керамика характерна для памятников периода средней бронзы Нахчывана. Особенно привлекательно то, что определенная часть нововыявленных материалов относится к раннему периоду культуры расписной керамики. В этих сосудах роспись нанесена прямо на черепки или же по матовому красному фону. Во время исследований 90-ых годов XX века было определено, что в эпоху средней бронзы в Нахчыване существовали горные крепости (Belli, Bahşaliyev, 2001, s. 27). Обнаружение новых горных крепостей, таких как Гейнюк каласы (Bahşaliyev V.B., 2008. s. 192) и Безекли каласы II (Bahşaliyev V.B., 2008, s. 226) подтвердило, что горные крепости характерны для культуры средней

бронзы Нахчывана. Выявление подобных крепостей по всей территории Нахчывана показывает, что в этом периоде эти крепости сооружались для обзора окружающей среды. Горные крепости и кромлехи, выявленные вблизи этих крепостей, утверждают что, начиная с ранних периодов средней бронзы, горные местности были заселены племенами средней бронзы. Обнаруженные памятники подтверждают, что население наряду с ведением сидячего образа жизни, также занималось кочевым скотоводством.

Аналоги керамических изделий эпохи средней бронзы из поселения Гурддаг хорошо известны из памятников Нахчывана, Приурмийской области, памятников Южного Кавказа и Восточной Анатолии. Аналоги кувшинов (Рис. 1, 1) с загнутыми наружу венчиками известны из Догубеязит (**Marro and Özfirat, 2005, p. 327, pl. IX, 6**), Яйджи (**Belli, Bahşaliyev, 2001, рис. 18, 2**), Шахтахты (**Belli, Bahşaliyev, 2001, рис. 17, 2-3**), Чалханкале (**Алиев В.Г., 1991, табл. VII, 1**), Кюльтепе II, Нехеджир (**Алиев В.Г., 1991, с. 93-95**) и других памятников. Сосуды, украшенные дугами, вписанными друг в друга из Гурддаг (Рис. 2, 4) характерны для памятников Нахчывана. Они известны из Чалханкалы (**Алиев В.Г., 1991, с. 71-72, табл. VII, 4, VIII, 9**), Карачук, Кыврак (**Belli, Bahşaliyev, 2001, рис. 9, 3-7**) и других памятников. Подобная керамика является характерной для раннего периода средней бронзы. В этом отношении обнаружение в комплексах Чалханкалинских курганов серой керамики и бронзовых изделий из медно-мышьякового сплава подтверждает древний возраст подобной керамики (**Алиев В.Г., 1991, с. 71-72; Бахшалиев В.Б., 2005. с. 46-50**).

Распространение в эпоху средней бронзы поселений типа горных крепостей, несомненно, было связано с развитием скотоводства и с появлением нужды в обороне. Нахождение в этих поселениях керамических изделий раннего периода средней бронзы подтверждает, что эти процессы начались уже в середине III тысячелетия до н.э.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. **Алиев В.Г.** Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. Баку. 1991.
2. **Bahşaliyev V.B.** Naxçıvanın arxeoloji abidələri. Bakı. 2008.
3. **Belli Oktay, Bahşaliyev Veli.** Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region. Istanbul. 2001.
4. **Marro C. and A. Özfirat.** Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third preliminary Report: the Dogubeyazit region // *Anatolia Antiqua*. 2005. XIII. , p. 319-356
5. **Бахшалиев В.Б.** Металлургия и металлообработка на территории древней Нахичевани. Баку. 2005.

AZƏRBAYCAN MUSIQISININ LAD MODELLƏRİ

AZERBAYCAN MÜZİĞİNİN MAKAM MODELLERİ

HARMONY MODELS OF AZERBAIJAN MUSIC

ЛАДОВЫЕ МОДЕЛИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МУЗЫКИ

Doç. Aytaj Elxanqızı RƏHİMOVA*

Özet

Yazar, "Azerbaycan müziğinin makam modelleri" makalesinde Azerbaycan müziğinin lad (makam) sisteminin özelliklerini incelemektedir. Bilinen sırayla tonlanma makam tipolojilerine örnekler getiriyor. Ton kadenslerinin rolü belirtiliyor. Tamamlayıcı kadensiyon devir, ladintomasyon mikroformül olarak inceleniyor. Tonlanma formülü ise halk müziğinin temelidir. Yazar, Azerbaycan makam sisteminde fonksiyonelliğin rolünden bahsetmektedir. Bu melodik model arkanama, artı kademelerin fonksiyonel ilgisi, kadensiyon devirlerinin istikrarıdır.

Anahtar Kelimeler: lad (makam) sistemi, kadensiyon devir, formül, lad (makam) tipolojisi, tonlama, fonksiyonellik

Summary

The author investigates the characters of the harmony system of Azerbaijan music in the article "Harmony models of Azerbaijan music". There are several samples to intonation harmony typologies with chrestomatic queue. The role of tonic cadences is mentioned. The final cadence turnover is investigated as harmony intonation micro formula. Intonation formula constitutes the fundament of national music. The author tells about the functional role of in Azerbaijan harmonic system. It is mentioned that basing upon such melodic model as well as functional relation of stages, is stability of cadence turnovers.

Key Words: harmony system, cadences, formula, harmony typologies, tetraxord, intonation, functional.

* Sənətsünaslıq Namizədi. Bakü/AZERBAYCAN

Резюме

В статье «Ладовые модели Азербайджанской музыки», автор рассматривает особенности ладовой системы Азербайджанской музыки. В хрестоматийном порядке приводит примеры интонационных ладовых типологий. Подчеркивается роль тонических каденций. Заключительный каденционный оборот рассматривается как ладоинтонационная микроформула. А интонационная формула составляет фундамент народной музыки. Автор говорит о роли функциональности в азербайджанской ладовой системе – это опора на мелодическую модель плюс функциональные отношения ступеней, стабильность каденционных оборотов.

Ключевые слова: ладовая система, каденционный оборот, формула, каденционные типологии, тетрахорд, интонация, функциональность.

Lad təşkili ilə melosun milli özünəməxsusluğunun cizgiləri çox sıx bağlıdır. Sözsüz ki, musiqi folklorunun müxtəlif janrlarının yaranmasında eyni cəhətdə bütün ifadə vasitələri iştirak edir, onların hamısı vacidir və hər biri məhz ona xas olan ifadəli və konstruktiv funksiya daşıyır. Lakin məhz lad, musiqi quruluşunun ilk növbədə emosional çalarına, intonasion və struktur özəlliklərinə təsir edən faktora çevrilir.

V. Belyayev qeyd edir: «Lad sistemini «səslərin tarixi ehtiyat yığımı» adlandırırdı. Və bu fikirdə lad evolyusiyasının əsas mənası birləşmişdir.

Azərbaycan lad sisteminə funksionallığın rolu çox böyükdür: bu melodik modelə arxalanma, bura əlavə, pillələrin funksional əlaqələri, kadensiya dönmələrinin sabitliyi və s.

“Lad təşkili, və ya ladlar və lad sistemləri (qohum ladlar qruppu) – mahnı və instrumental xalq musiqi yaradıcılığında, interval tərkibində, melodik hərəkətin ümumiləşdirilmiş tipidir»¹.

Xalq mahnısında meydana gəlmiş ladlar, o zaman xalq musiqi alətlərinin səssizliklərində möhkəmlənir ki, onlarda tək mahnı melodialarını və instrumental pyesləri ifa etmək mümkün deyil, həm də, onların interval quruluşunu səs-şkalalarında qeyd etmək mümkün olsun.

Belə ki, eyni lada müxtəlif xalqların musiqisində rast gəlmək olar. Lad sahəsində milli özünəməxsusluğun cizgiləri tək lad səssizliklərində, onun səslərin əsas funksiyalarında deyil, həm də xüsusi xarakterik lad dönmələrindədir. Azərbaycan lad sistemi potensial olaraq öz daxilində çoxplanlı və çoxsəviyyəli lad birləşmələri cəməşdirir, bu da öz növbəsində ladtonal dramaturji quruluşun inkişafı üçün dinamik zəmin yaradır. Bununla yanaşı Azərbaycan musiqisinin ladiyaradıcı sisteminin vacib tipoloji bəndi rolunda, tonik kadensiya

¹ Belyayev V. O muzikalnom folklоре i drevney pismennosti M. : Sov. kompozitor, 1971, s209.

səviyyəsində, tipoloji formul avazları çıxış edir. Qeyd edək ki, tonik kadensiyalar semantik o qədər parlaqdırlar ki, hər hansı bir kontekstdə özündə identik bədii məna birləşdirir. Kadensiyalar – formullar, işarəvi, semantik təyinli xasiyyət daşıyır, və məhz buna görə də Azərbaycan musiqisinin ladintonasion sisteminin «simvollarına» çevrilir. Lad təməlinin vahidliyi özünü xalq musiqisinin bütün janrlarında büruzə verir. Rast, şur, segah, çahargah kimi ladların kadensiyalarını, parlaq misal gətirmək yetərdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan xalq musiqisinin lad sisteminin əsas mövqeyi Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən təhlil etmişdir. Dahi alimin kitabında yeddi əsas lad – rast, şur, segah, bayatı-şiraz, çahargah, şüştər və humayun və üç köməkçi lad – II növ çahargah, şahnaz və sarənc qeyd olunmuşdur. Ü. Hacıbəyli, ladların yaranmasını tetraxordların müxtəlif cür birləşmə üsulları baxımından təyin etmişdir. O, Azərbaycan ladlarının əsasını təşkil edən beş tetraxord və onların dörd birləşmə üsullarını təyin etmişdir. Bundan əlavə alim tonikanın, ladı birləşdirən mərkəz rolunu, tonikadan əlavə əsas tonun mayənin simasını qeyd edir. Ladın köməkçi istinad pillələrini araşdırır, bütöv və yarı kadensiyalara misallar gətirmişdir.

Musiqi quruluşunun tematizminin intonasion genişlənməsinə, lad təşkilinin prinsipləri çox böyük təsir göstərmişdir. Bu mənada, Azərbaycan xalq musiqisinin hər bir ladına özünün tipoloji intonasiya dönmələri xarakterikdir. Bunlar da təbii ki, bütün janrlarda fəaliyyət göstərir. Məsələn, rast ladı üçün tonik mərkəzin xüsusi qeyd olunması xasdır, tez-tez xalis kvarta intervalı, tonikanın aşağı kvartasından tonikaya, mediantadan tonikaya, onun yuxarı aparıcı tonuna sıçrayışlarda istifadə olunur. Rast ladında tonikalı intonasion dönmələrin sırasına yuxarı tersiya çərçivəsində yüksələn melodik gəzişmələr də aiddir. Çox vaxt isə bunlardan musiqi kompozisiyasının tematizmi əmələ gəlir, altıncı pərdə isə (tonikanın tersiyası) rast ladinin yarım kadensiyalarında müvəqqəti dayaq rolunda çıxış edir.

Şur ladına, heyrətləndirici müxtəlifliyə malik olan, özünün tipoloji intonasiyaları xasdır. Şurda sekunda, tersiya və kvarta qrupları tonika mərkəzi ətrafında cəmləşir, bununla üç pillənin tonikayla birləşməsinə əmələ gətirir – kiçik (minor) tersiya, frigik sekunda və natural alt aparıcı ton. Şur ladında, daha parlaq intonasiya keyfiyyətində, çox ifadəli, tonikadan kvarta və ya kvinta tonuna sıcrayış qeyd olunur.

Azərbaycan musiqisində hər bir lad özünə görə təəsürlər yaradır. Segah tamamilə başqa intonasion ovqat yaradır. Segah ladına bifunksionallıq xasdır: səssirasının əsas tonu (II pillə) öz mənasına görə tonikaya bərabərləşir. Bununla yanaşı, segahın intonasia kompleksində, tonikayla yanaşı, funksional dayaq pilləsi əsas tonun kvintasıdır. Kiçik sekunda intonasiasının lirik gərginliyini qeyd edək. Burada, bir qayda olaraq dinamik gərginliyin gücləndirilməsi semantiasına malik olan intonasianın, tipik xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Altıncı pillənin funksional gücü o qədər çoxdur ki, özünün ladintonasiya zonasını yaratma güünə malikdir.

Məlumdur ki, «segah sözü fars dilindən tərcümədə üç dayaq deməkdir. Doğrudan da, bu bölmənin melodik təşəkkülü üç lad funksiyasına bazalaşır:

1. do – II pillə – əsas ton.
2. mi – IV pillə – ladin tonikası.
3. sol – VI pillə – əsas tonun kvintası». ²

Bu halda söhbət, mi-segahın mərkəzi bölməsindən gedirdi. Qeyd edək ki, məhz bu pillələr ladin tonikalı kadensiya formullarının bəzəyində iştirak edir. Sonuncuda VI pillədən tonikaya tədrici enən hərəkət və ya əsas tondan tonikaya sıçrayışın ətrafında gəzişmə baş verir.

Çahargah ladinin tipik intonasiası, tonika mərkəzinin inadlı təsdiqlə xarakterizə edilir.

Çahargahın tonikası ətrafında intonasion «dolaşma», özündə tonikaya vurğulanmış enmə və hətta aşağı tersiyadan və yuxarı kvintadan sıçrayışları birləşdirir.

Bayatı-şiraz ladinin tonik formulluğu, öz əsasında tonikanın yuxarı kiçik tersiya və aşağı kiçik tersiyası çərçivəsində gəzişməsinə istinad edir.

Tonikaya aşağıdan ya da yuxarıdan, kiçik tersiya diapazonunda pilləvari hərəkət, və ya kvintadan aşağı, aşağı kvartadan yuxarı sıçrayış qeyd olunur.

² Mamedova R, A, Azerbaydjanskiy muqam. Baku:Elm, 2002, s 203.

Göstərdiyimiz sxemlər sözsüz ki, xrestomatikdir. Lakin bu verilmiş kontekstdə onların əhəmiyyətini kiçiltmir, çünki biz ən parlaq «yaradıcı» lad tipologiyalarını qabardmağa aksentləməyə çalışırıq. Məlum olduğu kimi, «lakin melodok tiplər, funksiyalara malikdirlər. onlar janrüstü xarakteri var.»³.

Şüştər ladı da segah ladı kimi bifunksionaldır.

Səssirasının VI pilləsi – ladin tonikası – öz əhəmiyyətinə görə, III pillədən, sonuncu tondan daha az əhəmiyyət kəsb edir. Burada sonuncu tonun intonasion avazat zonası, funksional şəkildə tonik intonasion oxuma zonasını, II plana keçirir. Tonikada dayanacaq yarım kadensiyaları, sonuncu tonda dayanacaq isə – bütöv kadensiyaları əmələ gətirir. Nəticədə bu lada xas olan dalğavari melodik hərəkət, tədricən adları çəkilmiş pillələrə toxunaraq, onlar arasında tarazlığı saxlayaraq, xarakterik interval olan artırılmış sekunda intervalını qabardır. Şüştərin tipik intonasion dövrüyələrinin sırasına, tonikadan sonuncu tona tədrici pilləvari enmə, onun aşağı böyük tersiya çərçivəsində gəzişməsi, eləcə də hər iki funksional mənalı pilləni əhatə edən kvarta sıçrayışı aiddir.

Azərbaycan xalq musiqisinin lad sistemi, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin uzun inkişaf prosesi nəticəsində yaranmışdır. Hər bir lad öz mənə və emosional çalarlarına malik olaraq yalnız ona xas olan intonasiya «aura»sına malikdir. Hər bir Azərbaycan ladı öz təyin olunmuş kadensiya dövrüyələrinə malikdir. Tonik tamamlayıcı kadensiyalar, folklor quruluşunun kristallaşma prosesində əhəmiyyətli rol oynayırlar. Azərbaycan etnomusiqişünaslarıqeyd edirdilər ki, tamamlayıcı kadensiya dövrüyəsi – özündə intonasion və lad quruluşunun əsas əlamətlərini cəmləşdirən melodik mikroformuladır. O, intonason və lad quruluşunda əksini tapan, milli başlanğıc spesifikliyinin təzahürüylə seçilir. Nəticədə hər bir lad daxilində, tipik struktur sistemi əmələ gəlir – xüsusi ladin intonasion model-indikatorları. İntonasiya modelləri xalq musiqisinin təməlini fundamentini təşkil edir. Ladintonasiya prosesində mühüm funksiyanı daşıyaraq, onlar Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrlarının yaranmasında əsasə, özü ilə çevrilir.

Tetraxordların qarşılıqlı əlaqələrini çox vaxt forma daxilində struktur münasibətlər təyin edir. Belə ki, tonika ətrafında gəzişmə, yəni əsas tetraxorda istinad, «ekspozisiyanı», yəni formanın başlanğıcını təşkil edir. «Ekspozisiya» sözünün istifadə olunması, avropa simfonizminin formayaradıcı prinsipiylə analogiya aparmağımızla bağlı deyil, bu sözün konkret ifadə tipini təyin etdiyinə görə istifadə olunmuşdur. Diapazonun genişlənməsi, tetraxordların qarşılıqlı əlaqəsi, həm də struktur inkişafı da bağlıdır. Janrların müxtəlifliyi,

³ Zemcovskiy İ. İ. O metadoloqiceskoy suşnosti intonacionnoqo analiza. -Sovetskaya muzika, 1979, N3. – c. 63

Azərbaycan lad sisteminin tipoloji modellərinə arxalanır. Beləliklə lad tipologiyalarının gerçəkliyi, janrüstü təzahürdür. Müxtəlif janr modifikasiyaları strukturu uzun əsrlər boyu formalaşan sabit özəyə arxalanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Belyayev V. O muzıkalnom folklöre i drevney pismennosti. M. :Sovetskiy kompozitor, 1971, s209
2. Mamedova R. A. Azerbaydjanskiy muqam. Baku:Elm, 2002, s. 203.
3. Zemcovskiy İ. İ. O metadoloqiceskoy suşnosti intonasionnoqo analiza. - Sovetskaya muzıka. 1979. N3-s63.
4. Babayev E. A. Şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisində intonasiya problemləri. Bakı, Elm, 1998. s. 143.

XAYYAM MİRZAZADENİN SENFONİ YARATICILIĞI

HAYYAM MİRZAZADENİN SENFONİK ESERLERİ

KHAYYAM MIRZAZADE'S SYMPHONIC CREATIVE

СИМФОНИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО ХАЯМА МИРЗААДЕ

Doç. Dr. Kəmalə Veyisqızı ƏLƏSGƏRLİ*

Hülesə

Makale Azərbaycanın müasir bestecisi Xayyam Mirzazadenin senfoni yaradıcılığına adanmışdır. Bestecinin yapıt terzi, orkestra üslubu və senfoni tefekkürünü yüze çıxaran en parlak eserləri təhlil olunur.

Açar Sözlər: Xayyam Mirzazade, senfoni musiqi, orkestra üslubu, senfoni tefekkür, “yeni sadelik”, postmodernizm.

Özet

Makale; Azərbaycan'ın çağdaş bestecisi Hayyam Mirzazade'nin senfonik eserlerini konu etmektedir.. Bestecinin eser ortaya koyma tarzı, orkestra üslubu ve senfonik anlayışını ön plana çıkaran en parlak eserleri təhlil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayyam Mirzazade, senfonik musiqi, orkestra üslubu, senfonik anlayış, “yeni sadelik”, postmodernizm.

Резюме

Статья посвящена исследованию симфонического творчества современного композитора Азербайджана Хаяма Мирзааде. Анализируются наиболее яркие произведения композитора, которые позволяют выявить его творческий почерк, оркестровый стиль и симфоническое мышление.

Ключевые слова: Хайям Мирзааде, симфоническая музыка, оркестровый язык, симфоническое мышление, «новая простота», постмодернизм.

* Sənətsünaslıq Namizədi, Üzeyir Hacıbəyli Adına Bakı Musiqi Akademiyasının Dosenti/AZERBAIJAN

Summary

Article is devoted to research of symphonic creative of one of the modern Azerbaijan composer Khayyam Mirzazadeh. The brightest products of the artist which allow to reveal a hallmark, orchestra style and symphonic thinking are analyzed.

Key Words: Khayyam Mirzazadeh, symphonic music, orchestra style, symphonic thinking, “new simplicity”, postmodernism.

Xəyyam Mirzəzadə Azərbaycan musiqi sənətində müasir dövrün əsas simalarından biridir. Musiqi mədəniyyəti xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermiş və böyük irs qoymuş görkəmli bəstəkar həyat və yaradıcılığının 50 ildən artıq bir hissəsini Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafına həsr etmişdir. O, bəstəkarların Ümumittifaq müsabiqəsinin laureatı (1963), Azərbaycan komsomolu mükafatı laureatı (1970), Əməkdar İncəsənət xadimi (1972), iki dəfə Respublika Dövlət Mükafatı laureatı (1975, 1986), Azərbaycanın xalq artistidir (1987). Görkəmli bəstəkar Y. Məmmədəliyev adına medal, “Şöhrət “ (2000) və “Şərəf “ (2010, 2011) ordenləri ilə təltif edilib, prezident təqaüdcüsüdür. 1957 – ci ildən 2007 – ci ilə qədər Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının üzvü olan Mirzəzadə həmin illər ərzində Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasında bəstəkarlıqdan dərs deyib.

O, beynəlxalq miqyasda rəğbət qazanmış iki simfoniyanın (1957, 1970 - “Triptix”), iki simli kvartetin (1956, 1959), “Oçerklər - 63” simfonik əsərinin, simfonik süitaların, Simli kvartet üçün 4 miniatur (1958), soprano və simfonik orkestr üçün 4 Esse (R.Rzanın sözlərinə, 1978), “Uşaq simfonik lövhələri” (1979), soprano və kamera ansamblı üçün “Pianto” (Ş. Məcidovun sözlərinə, 1983), bir sıra alətlər üçün solo sonataların və pyeslərin (solo skripka üçün “Pro e contra” (1980), solo alt üçün “Genesis”(1982), Arfa üçün sonata (1984), Orqan üçün “Ağlar və qaralar” 12 prelüd (fortepiano üçün müəllif tərəfindən işlənilib, 1984), Solo gitara üçün musiqi (“Nachtmuzik für K. Jaqqin” , 1996), solo fortepiano üçün “ Ohne” (“...siz”, 1998), bas klarnet üçün “Dammerung” (“Axsama doğru”, 2003), klarnet üçün “Kapriçcio” (2008); orkestr üçün “Mərakeş rapsodiyası”(1989), “Memory” (1989), “Konzertstück” (1994), “Mirzənin söylədikləri” (2004), “Concerto – grosso” (2010), blok fleyta və gitara üçün “Metamorfozəh”(1999), xor və orkestr üçün “Əhdnamə” (S. Rüstəmxanlının sözlərinə, 2003), gitara və fortepiano üçün Serenada (2008), Skripka və orkestr üçün konsert (“Diptix”, 1988 - 2010), mahnı, estrada musiqisi, dram tamaşalarına və kinofilmlərə musiqi və s. əsərlərin müəllifidir.

Xəyyam Mirzəzadənin əsərlərinin təfsirçiləri arasında dirijorlar - L. Ginzburq, N. Raxlin, F. Mansurov, İ.Arkin, N. Yesipov, V. Gergiyev, (Rusiya); S. Kavalla (Polşa); E. Spaanyard (Hollandiya); C. Kaxidze (Gürcüstan); V. Rənçək

(Ukrayna); Niyazi, Z. Hacıbəyov, K. Abdullayev, R. Abdullayev, N. Rzayev, Y. İmanov, A. İsrailzadə, R. Məlikaslanov, F. Kərimov (Azərbaycan) və ifaçılar - L. Moçça (İtaliya); K. Yaggin, Y. Lanfrankoni, U. Uolker (İsveçrə); D. Dorrou (Hollandiya), V. Malinin (Rusiya), R. Ovsinska (Polşa), T. Mahmudova (Rusiya), A. Əliyev, S. Qəniyev, R. Rzayeva, G. Səfərova, K. Neymanova, M. Adıgözəlzadə (Azərbaycan), məşhur kollektivlər - SSRİ Dövlət Simfonik Orkestri, Moskva Dövlət Filarmoniyası, Böyük Simfonik Orkestr, Студия Новой Музыки, Borodin kvartet, İvanovo kvarteti, Vladimir kvartet (Rusiya); Nieuw Ensemble (İsveçrə), Berlin Operasının Kvarteti, Yunus İmre kvarteti (Türkiyə), Qaudi kvartet (Fransa), Diliman Contemporary Music Ensemble (Filippin), Krakov Radio və Televiziya Orkestri (Polşa) və s. qeyd olunmalıdır. Bəstəkarın əsərləri Azərbaycan klassik musiqisinin qızıl fonduna möhkəm daxil olaraq, hal – hazırda bir çox müasir musiqi festivallarının, dirijor və ifaçı – musiqiçilərin konsert proqramlarının repertuarını bəzəyir.

Xəyyam Mirzəzadənin əsərləri dünyanın müxtəlif guşələrində - İngiltərə, Avstriya, Almaniya, Macarıstan, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Hollandiya, Fransa, İtaliya, İsveçrə, Filippin, Misir, İsrail, Polşa, Rusiya, Gürcüstan, Litva, Latviya, Ukrayna, ABŞ, Türkiyə, Kipr, Yaponiya, Latviya, Estoniya, Moldaviya, Özbəkistanda səslənərək Azərbaycan musiqisinə ümumdünya şöhrəti gətirmişdir.

Xəyyam Mirzəzadənin yaradıcı portretini təsvir edərkən bir mühüm tərəfi – bəstəkarın pedaqoji fəaliyyətini də unutmaq olmaz. Geniş erudisiyaya, müxtəlif sənət növlərinin sirlərinə bələd olan Mirzəzadə ömrünün çox hissəsini yeni bəstəkarlar nəslinin tərbiyəsinə həsr etmişdir.

Bəstəkar irsinin vacib tərkib hissəsi olan simfonik musiqi 1950-ci illərin sonundan bu günə qədərki dövrü əhatə edir. Keçən əsrin 60-70-ci illərində Azərbaycan simfonik musiqisinin inkişafına X. Mirzəzadə öz orijinal orkestr üslubu, əldə etdiyi tembr məziyyətləri, musiqi ahəngdarlığı, tembr çalarlarının özünəməxsusluğu və ifadə vasitələri ilə yeni nəfəs gətirmişdir. Musiqi klassikasının ən yaxşı ənənələri ilə möhkəm surətdə bağlılıq, orkestr yazısının çoxəsrlik təcrübəsinə dayaqlanması, simfonik musiqinin müxtəlif janr növlərinin daxili imkanlarının mənimsənilməsi, bu sahədə sonsuz axtarışlar bəstəkarın “Oçerklər-63”, “Triptix” kimi simfonik əsərlərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Kompozisiya – dramaturji xüsusiyyətlərinə, musiqi formasının fərdi əlamətlərinə nail olan Xəyyam Mirzəzadənin simfonik əsərlərində silsilənin yığcam şəkildə təqdim olunması və monointonasiyalılıq başlıca cəhət olaraq özünü göstərir.

Təbii ki, bu cəhətlər hər kompozisiyada müxtəlif cür təcəssümünü tapır. Mirzəzadə tərəfindən həm silsilə (üç hissəli “Triptix”), həm birhissəli (“Oçerklər-63”), həm də qarışıq - təzadlı (“Muğan düzündə”, “Uşaq lövhələri”, “Dəniz zəhmətkeşləri”, “Dəniz neftçiləri”) formaların eyni dərəcədə geniş tətbiqini görürük. Bəstəkarın simfonik təfəkkürünün vacib xüsusiyyətlərindən biri də səhnə hissəsidir, obrazlı aləmin bir növ teatr tamaşası şəklində qurulmasıdır. Bəstəkarı əhatə edən sosial-ictimai hadisələr onun musiqisində heç şübhəsiz, öz əksini tapmışdır. Bu səbəbdən çox zaman müəllifin bir çox əsərləri müəyyən proqrama

malik olur. Məsələn, sovet dönəmində meydana çıxmış “Ən böyük münəccim” (soprano və simfonik orkestr üçün), “Partiya haqqında oda” (bariton, qarışıq xor və orkestr üçün), “Etiraf” vokal məcmuəsinin orkestr üçün versiyası, “Musiqi illüstrasiyaları” (Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”nın motivləri əsasında) bu qəbildən olan əsərlərdir.

Xəyyam Mirzəzadə orkestr təfəkkürünə malik olan bəstəkardır. Onun əsərlərinin tembr siması, səs xüsusiyyəti – musiqili-bədii məzmunun bir yerə cəmləşdiyi sahədir. Orkestr səslənməsi bəstəkar üçün ən yüksək bədii dəyərlər sırasında durur. Mirzəzadə - özünün fərdi orkestr texnikasını yaratmışdır. Onun orkestr əsərlərinin fərdi cəhətləri instrumental yazı tərzilə bağlı olub, hər bir əsərdə müxtəlif cür həllini tapmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, tembr imkanlarının genişləndirilməsi bəstəkar qarşısında böyük imkanlar açır. Onun caz-estrada musiqisinə olan meylliliyi, bu sahəyə böyük yer verməsi ifadə vasitələrinin rəngarəngliyinə, ifa üsullarının müxtəlifliyinə (“Estrada-simfonik orkestr üçün pyeslər”, “Caz üçün üç pyes” və s.) gətirib çıxarmışdır. Bəstəkar başlıca olaraq kombinasiya edilmiş tərkiblərə müraciət edərək, özünün orkestr dramaturgiyasının ən vacib prinsiplərindən biri olan maraqlı tembr növbələşmələri əmələ gətirir.

Xəyyam Mirzəzadənin simfonizmi təbiəti etibarilə sintetikdir, onun əsasını müxtəlif üslub mənbələri təşkil edir, bu öz növbəsində, bəstəkarın çoxtərkibli, mürəkkəb üslubu ilə bağlıdır. Mirzəzadə XIX-XX əsr simfonik musiqisinin ənənəvi və yeni texnologiyalarına, eyni zamanda, Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin ən müxtəlif məxəzlərinə (2 saylı simfoniyanın “Rahab” muğamı üzərində qurulmasını yada salmaq) geniş müraciət etmişdir. Bununla yanaşı, bəstəkarın kino və teatr tamaşalarına yazdığı musiqisi, onun ayrı-ayrı simfonik süitaları da həmçinin, orkestr üslubunun çoxtərkibliliyindən xəbər verir. “Yeddi oğul istəmə”, “İliq dənizdə buzlaq”, “Arxadan vurulan zərbə”, “Güllələnmə təxirə salınır”, “Bakıda küləklər əsir” və d. kinofilmlərə musiqi ; “Dairəni genişləndirin” (İ. Qasimov), “Hamlet” (V. Şekspir), “Ölülər” (C. Məmmədquluzadə), “İstintaq” (R. İbrahimbəyov), “Aydın” (C. Cabbarlı), “Atamın kitabı” (B. Vahabzadə) və d. teatr tamaşalarına musiqi X. Mirzəzadənin simfonik yaradıcılığının təkamülünə, onun simfonik musiqisinin daxili məntiqinə aydınlıq gətirir.

Xəyyam Mirzəzadənin simfonik yaradıcılığında üç mərhələli inkişaf xəttini aydın izləmək mümkündür. Erkən dövr (1963-cü ilə qədər) ərzində bəstəkar mahnıvari - kantilenalı, lirik təhkiyəli simfonizm tipinə (“Uvertura”, 1 saylı simfoniya və s.) müraciət etmişdir. Qeyd etmək ki, 1 saylı Simfoniya (1957, e -moll) Dmitri Şostakoviçə həsr olunub. SSRİ Ümumittifaq Radiosunun Simfonik Orkestri (dirijor İ. Arkin) tərəfindən ifa olunan simfoniya ənənəvi, dörd hissəlidir. Bütün hissələrin arasındakı intonasiya bağlılığı əsərin kompozisiyasına tamlıq gətirir. Bu mənada sonata formasına malik I hissənin musiqi materialının vacib əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. Simfoniyanın digər hissələrində əsas musiqi fikrinin ustalıqla transformasiya edilməsi maraqlıdır. Azərbaycan musiqisinin mahnı – rəqsvari xüsusiyyətləri bu simfoniya yaradıcı şəkildə əks olunmuşdur.

Orkestr üçün “Kiçik lirik süita” (1963) bəstəkarın simfonik yaradıcılığının ilk mərhələsinin sonuna və ikinci dövrün başlanğıcına təsadüf edir. Bu əsər Mirzəzadənin xalq musiqisinə münasibəti, onunla əlaqəsi, xalq musiqisinin onun yaradıcılığına təsirinə bariz nümunədir. Müəllif bu əsərdə “bəstəkar və folklor” probleminin həllində milli zəminə dayaqlanan əsl sənətkar kimi çıxış edir və xalq musiqisinin üzdə olan təbəqəsinə deyil, milli musiqi təfəkkürünün dərin qatlarına, qədim laylarına nüfuz edir.

Bəstəkar yaradıcılığının yetkin dövrü (1963-88) Azərbaycan milli incəsənətinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı ilə üst-üstə düşür. Yetkin dövr ərzində müəllifin simfonik təfəkkürünün yeniləşməsi, stereotipləşmiş qanunların dəf olunması özünü göstərir. Bu mənada Mirzəzadənin mərkəzi simfonik əsərləri olan “Oçerklər-63” və “Triptix”də çox güclü dönüş baş verir.

“Oçerklər - 63” (1963) Xəyyam Mirzəzadənin mərkəzi əsərlərindəndir. Rusiyanın tanınmış musiqişünaslarından biri - Sankt-Peterburq Konservatoriyasının professoru M. Druskin əsəri dinlədikdən sonra bu barədə öz təəssüratlarını belə ifadə etmişdir: “Oçerklər - 63” poemasının partiturası əla səviyyədə yazılıb. Bu əsər mənə həqiqətən estetik məmnunluq bəxş etdi”.

Kompozisiyaya qeyri – adi ad verilməsi, müəllifin özünü müasirlikdə lakonik ifadə etmək cəhdi ilə izah olunur. Yeri gəlmişkən, orkestrin tərkibi də lakonikdir : truba, altı litavr, iki sine, fortepiano və simli orkestr üçün yazılmış əsərin ümumi kompozisiyası dəqiq ölçülüb – biçilərək (bir hissəli Sonata - allegro) kənarlardan ağır hərəkətlə, daxildən isə dinamik, şiddətli – ekspressivliklə çərçivələnib.

“Oçerklər - 63” zamanəmizin bir sıra görkəmli dirijorları – L. Ginzburq, A. Staseviç, K. Abdullayev, N. Raxlin, N. Rzayev, R. Abdullayev, R. Mansurov, V. Runçak tərəfindən ifa olunub. Əsərin partiturası Moskvanın “Советский композитор” (1975) nəşriyyatında çap olunub.

“Muğan düzündə” (1967) süitasının milli keyfiyyətləri folkloru öz təfəkkür süzgəcindən keçirən Mirzəzadənin Avropa ənənələrini milli musiqi daxilində zənginləşdirməsinə parlaq nümunədir. Xalq incəsənəti ilə əlaqə özünü istər musiqi surəti, məzmun, üslub yeniliyi və musiqi dilinin ifadəliliyi, səlisliyi nöqtəyi – nəzərdən diqqəti cəlb edir.

“Triptix” (2 saylı simfoniya, 1970) Azərbaycanın görkəmli dirijoru, xalq artisti Rauf Abdullayevə həsr olunub. Əsər 1975-ci ildə Dövlət Mükafatına layiq görülüb. Simfoniyanın adından göründüyü kimi, üç fərqli obrazlı dünya yaradan üç hissə öz – özlüyündə maraqlı simfonik dram kimi təqdim olunur və birinci hissədə ifadə olunmuş musiqi fikri sonrakı hissələrdə ümumiləşdirilərək, simfoniyanın bütün hissələrini birləşdirir. Müəllif tərəfindən istər klassik musiqi ənənələrin, istər milli musiqi sənətinin incəliklərini, istərsə də müasir musiqi elementlərinin dərinədən mənimsənilməsi ilə bərabər, bu elementlər əsərdə bir – biri ilə birləşərək, intellektual – psixoloji məzmunu ilə seçilir. Mirzəzadə üslubunun səciyyəvi elementlərinə çevrilmiş monoloq tipli drammatizm bu əsərin vacib xüsusiyyətlərindəndir.

“Triptix”də XX əsr simfonizminə xas olan ən qabaqcıl xüsusiyyətlər ehtiva olunub. Ənənəvi yazı üsullarının qeyri – adi konstruktiv həlli, ciddi surətdə düşünülmüş arxitektonika, çoxüslubluluq – simfoniya bəstəkarın təzadlı material quraşdırmaq bacarığını, orkestr duyumunu, ritmik proseslərin mütəhərrikliyini, ənənəvi dörd hissəliliyin üç hissə ilə əvəzlənməsini və bu məcrada struktur bütövlüyünü parlaq şəkildə nümayiş etdirir. Simfoniyanın partiturası Moskvanın “Советский композитор” (1979) nəşriyyatında çap olunub.

Göründüyü kimi, müxtəlif simfonizm tipləri, dramaturji həllin tamamilə fərqli şəkildə özünü göstərməsi bu əsərləri bir-birindən fərqləndirir. Ənənəvi strukturlarla məhdudlaşmayan Mirzəzadə bu əsərlərdə janrlararası sintezdən, polifonik inkişaf üsullarından istifadə edərək, eyni zamanda musiqi formasına orijinal təfsir vermək bacarığı nümayiş etdirir. 60-70-ci illərdə Azərbaycan musiqisində bu cür yüksək bədii simfonik əsərlərin meydana çıxması Respublikada gedən musiqi proseslərinin aktivləşməsindən xəbər verirdi. Bu isə təsadüfi deyil. X. Mirzəzadənin müəllimi, Azərbaycan bəstəkarlarının ön sıralarında duran Qara Qarayev öz yaradıcılığı ilə sözün həqiqi mənasında yüksəliş nümayiş etdirərək, əsərlərinin kompozisiya-dramaturji yeniliyi ilə yetişən bəstəkar nəslinə stimül verirdi.

Tədrisən Azərbaycan musiqisində öz yerini müəyyənləşdirən X. Mirzəzadə yaradıcılığının üçüncü mərhələsinə qədəm qoyur. Onun simfonik yaradıcılığının 1988-ci ilədən bu günə qədərki üçüncü mərhələsi artıq Azərbaycan musiqisi üçün vacib məsələlərin həlli dövrünə təsadüf edir. Respublikada baş verən siyasi-ictimai hadisələrin gərginləşməsi (Sovet imperiyasının süqutu, Azərbaycanda demokratik dövlətin yaradılması) ilə əlaqədar simfonik musiqiyə münasibət də dəyişir, bəstəkarın bir sıra əsərlərində milli oyanış, özünüdəklə bağlı xüsusiyyətləri (“Əhdnamə”, S. Rüstəmxanlının sözlərinə ; “Mirzənin söylədikləri”, C. Məmmədquluzadəyə həsr olunmuşdur) aydın görmək mümkündür.

2010-cu ildə X. Mirzəzadə, özünün etiraf etdiyi kimi¹, skripka və simfonik orkestr üçün Konsert (“Diptix”) yazaraq, böyük simfonik formalarla tamamilə vidalaşır. Maraqlıdır ki, son dövrə aid simfonik əsərlərin bədii məzmunu, zaman duyumu “yeni sadəlik” üzərində qurulmuşdur. 60-cı illərdən bu günə qədər bəstəkarın simfonik yaradıcılığında əksini tapan və ümumi hərəkət alqoritmünün dəyişilməsini göstərən bu tendensiya müasir dövrdə qarşılıqlı, münasibətdən tədrisi imtinadır, tarazlılığa cəhddir. Bu dövr həm də Mirzəzadə yaradıcılığında postavanqard musiqisinin əlamətlərini üzə çıxarır.

Sonda bir məqama xüsusi diqqət yetirməli oluruq. Bəstəkarın ayrı əsərlərindən götürülmüş çoxsaylı müəllif allüziyaları (tembr-fonik, intonasional-melodik, lad-harmonik və s.) bir növ səhnədə baş qəhrəmanın daim iştirak etməsindən xəbər verir. Azərbaycan simfonizminin və ümumiyyətlə, musiqi mədəniyyətinin təkamülündə bu bəstəkarın yerini müəyyənləşdirməkdən ötrü, müəllif ismarıclarına biz gələcəkdə hələ çox diqqət yetirməli olacağıq. Lakin artıq bu gün bəllidir ki,

¹ Məqalə müəllifinin X. Mirzəzadə ilə elmi müsahibəsi zamanı bu fikir bəstəkar tərəfindən təsdiqlənmişdir.

Xəyyam Mirzəzadə hər zaman olduğu kimi, öz yaradıcı prinsiplərinə sadıq qalmışdır. “Uzun musiqi - hələ simfoniya demək deyil” (1) fikrini təkrar etməyi sevən bəstəkarın son partiturası postmodernizm nümunəsidir, çünki burada “hər şey bir daha gözdən keçirilir, yenidən mənalandırılaraq, rekonstruksiyaya məruz qalır, ümumiləşdirilir və qarşılıqlı əlaqələndirilərək, sintezləşdirilir...” (2).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Мирзазаде Х. Длинная музыка - еще не есть симфония // Газета «Обозреватель», 2005.
2. Рожновский В. Постмодернизм: лебединая песнь или пролог нейрокосмический эры // Музыкальная Академия, 2001, №3, с.18
3. Xəyyam Mirzəzadə fikirlər, düşüncələr, məqalələr. Bakı, “Nurlan”, 2011, I hissə (tərtibçi Ələsgərli K.), 269 s.
4. Xəyyam Mirzəzadə barəsində yazılar, fikirlər, məqalələr, düşüncələr. Bakı, “Nurlan”, 2011, II hissə (tərtibçi Ələsgərli K.), 389 s.

TEK PARTİ DÖNEMİ KAZA KONGRELERİ DİLEKLERİNDE VEZİRKÖPRÜ’NÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

WISHES IN COUNTY CONGRESS IN SINGLE PARTY ADMINISTRATION PERIOD FOR VEZİRKÖPRÜ PROBLEMS AND PROPOSALS FOR SOLUTION TEK PARTİ

ПРОБЛЕМЫ ВЕЗИРКОПРЮ И ПУТИ ВЫХОДА ИЗ НИХ В ПОЖЕЛАНИЯХ РАЙОННЫХ КОНГРЕССОВ В ПЕРИОД ЕДИНОВЛАСТИЯ

Hayrettin İVGİN*

Özet:

Türkiye, 1946 yılına kadar tek parti hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bazı yıllar “Kaza Kongreleri” düzenlemiştir. Bu kongrelerde kazaların dilekleri dile getirilmiştir. Bu dilekler genelde kazaların sorunlarıdır. Kazalar, merkezi hükümetlerden ve yöneticilerden sorunlarına çözüm talebinde bulunmuşlardır.

Bu yazıda, 1940, 1941, 1943 yıllarında Vezirköprü halkının, merkezî hükümetten nele-ri dilek olarak kongrelerde dile getirdikleri ve ilgililerden aldıkları cevaplar ortaya konmak-tadır.

Anahtar Kelimeler: Vezirköprü (Samsun), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1940-1941-1943 Kaza Kongresi ve Dilekleri

Abstract

Turkey was ruled by single party governments by the year 1946. Türkiye, Republican People’s Party (CHP) organized “County Congresses” in some of the years in which wishes of counties were voiced, which reflected mostly their problems. Bu dilekler genelde kazaların sorunlarıdır. Counties demanded solution of their problems from the central governments and administrations.

In this article, what wishes the Vezirköprü people voiced to the central government in the years 1940, 1941, 1943 in the congresses as wishes and replies they receive from the relevant authorities. v

Key Words: Vezirköprü (Samsun), Republican People’s Party (CHP), 1940-1941-1943 County Congresses and Wishes Voiced

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE

Türkiye 1946 yılına kadar tek parti hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi bazı yıllar “Kaza Kongreleri” düzenlemiş ve bu kongrelerde kazaların dilekleri dile getirilmiştir. Bu dilekler daha çok kazaların sorunlarıdır ve ilçeler; merkezi yönetimden sorunlarına çözüm talebinde bulunmaktadırlar.

Elimizde “CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından” olan “CHP 1940 Kongre Dilekleri” adlı bir yayın; “CHP 1941 Kaza Kongreleri Dilekleri” adlı bir yayın; “CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri” adlı bir yayın; “CHP 1944 İl Kongreleri Dilekleri” adlı bir yayın bulunmaktadır. Bu yayınlar A4 boyutunda olup kaza, vilâyet kongrelerinde tespit edilen dileklerden; takipleri Genel Sekreterliğe, yapılmaları Genel Merkeze ait olanların ve bunlara dair cereyan eden yazışmalar sonunda alınan cevapların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu, kitap bütünlüğündeki yayınlardan anlaşılıyor ki CHP; Ocak, Bucak (Nahiye) ve Kaza (ilçe) Kongrelerini yılda bir, İl (Vilâyet) Kongrelerini iki yılda bir, toplamaktadır. Kongreler sonunda ocak, bucak, kaza ve illerin dilekleri ortaya konmakta, bu dileklere (yani sorunlara) ilişkin yapılan çalışmalar ve çözüm yolları bir araya derlenerek yayın bütünlüğüne getirilmektedir.

“1940 Kongre Dilekleri” adlı kitabın hemen baş tarafında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bir direktifi yer almaktadır. Rahmetli İsmet İnönü için kullanılan unvan “Değişmez Genel Başkan, Sevgili Reisi Cümhur” şeklindedir. Bu, bir sayfalık direktif yazısı İsmet İnönü’nün “CHP’nin Üsnomal Büyük Kurultayında irad buyurdıkları tarihî nutukta Dİ-LEK mevzuıyla ilgili olarak verdikleri kıymetli direktifler” başlığını taşımaktadır. Tarihî bir değeri ve önemi olduğu için zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bu direktifini aşağıya yazıyorum:

“Arkadaşlar;

Kurultayımızın bu mesut normal toplantısı, senelik Parti toplantılarından sonra vuku bulduğuna dikkati celbetmek isterim. Her biriniz köylerden başlayarak Vilâyetlere kadar milletimizin şikâyetlerini ve dileklerini dinlemiş bulunuyorsunuz. Büyük Meclisin ve Cumhuriyet Hükümetinin faaliyetlerine başlıca temel, halkımızın şikâyetlerine ve dileklerine vefa etmek olduğu düşünülürse, Parti teşkilatımızın senelik çalışmalarının, milletin idaresinde ne kadar verimli bir kolaylık olduğu göze çarpar. Şikâyet ve dileğin, bir defada, bir lahzada tatmin edilmesi, şimdiye kadar hiçbir millete nasip olmadı ve nasip olmayacaktır. Ancak şikâyet ve dilekle hülâsa olunan milletin ameli arzusu, hiçbir teşkilatta, bizim Partimizin sinesinde olduğu kadar, esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alakamız, milletin en ehemmiyetsiz zannolunacak şikâyetine kadar vukuf sahibi olmak ve milletin en pahalı ve en güç sayılacak dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır. Kanunlarla ve Büyük Millet Meclisinin emanetler ile vazife almış olan memurlar, vekiller, hepimiz, millet hizmetinde şeref bulan vatandaşlar olarak, onun ihtiyaçlarına yetişmek hislerine mecburuz. Büyük, küçük bütün vazifelerin, iyi ve temiz ifa olunması emellerimizin başındadır. Parti toplantılarının temiz ve pürüzsüz çalışmasının sonunda, bu sözlerimde arzu ettiğiniz manayı bularak, muhitlerinize döneceğinizi, ümit ediyorum.”

Bu yayınlarda A4 büyüklüğünde olan sayfalar iki sütun halindedir. Eskiden bu şekildeki sayfa düzenine matbaacılık dilinde “karnıyarık” adı verilir. Bu iki sütunun sol tarafında Ocak, Nahiye, Kaza ve İllerin dilekleri yazılır, karşısına yani sağ sütuna da cevap niteliğindeki maddeler yazılırdı. Dileklere numara verilir. D. 1, D. 23, D. 45 gibi; cevaplar yani yapılan işlemlere de C. 1, C. 23, C. 45 biçimde yazılırdı.

1940 Kongre Dileklerinden anlaşılıyor ki Vezirköprü’nün önemli saydığı ve sorun olarak gördüğü 6 dilek yer alıyor. Bu sorunlara, o günkü hayat koşullarında ne kadar önem verildiğini ibretle kaydetmek istiyorum.

Bakınız, Vezirköprülüler 1940 yılında kazalarına bir “Ortaokul” açılmasını istemişler. Cevap ilginçtir, Milli Eğitim Bakanlığı yani “Maarif Vekaleti” bunu reddetmiş ve “sırası gelince açılacak” demiştir:

D. 19 – Memleketimizde İlk Mektebi bitiren çok genç vardır. Bunlardan bir kısmı hariç memleketlerdeki Orta Mektep ve Liselerde okumakta iseler de mühim bir yekün tutan fakir çocukları hariç mekteplere gidememekte ve bu yüzden bir çocuk zekalar sönmektedir. Bu itibarla Kazamızda Orta Mektep açılması zaruri bir ihtiyaçtır. (Maarif Vekaletine)

C. 19 – Maarif Şûrasınca tespit olunan listenin (E) serisine dahildir. Sırası gelince bu kazada bir Orta Okul açılacaktır. (Maarif Vekaleti)

Burada şunu ifade edeyim ki bu istek bundan sonraki yıllar da tekrar edilmiş. Ancak biz biliyoruz ki Vezirköprü’de Ortaokul, 1948 yılında açılmıştır.

1940 yılında Vezirköprü-Boyabat yolu üzerindeki Kızılırmak’ın üstüne bir köprü yapımı dileğinde bulunulmuş. Dilek, Nafia Vekaletine (yani Bayındırlık Bakanlığına) sunulmuş. Tabi ki geçiştirmeli bir cevap verilmiş. Aşağıda dilek ve verilen cevap bulunuyor:

D. 20 – Vezirköprü-Boyabat yolu üzerindeki Kızılırmak köprüsünün gerek askerî ve gerekse iktisadî bakımdan ehemmiyeti büyüktür. Hükûmetimizin bu köprüyü bir an evvel yap-tırmasının temini. (Nafia Vekâletine)

20 – Mezkur köprüünün inşası Vekaletimizce karar altına alınmış bulunmaktadır. Umumî vaziyetin inkişafı ile inşaat malzemesinin tedariki mümkün olduğu takdirde inşaata başlanacaktır. (Nafia Vekâleti)

Bilindiği gibi, Vezirköprü-Boyabat yolu üzerindeki Kızılırmak köprüsü 1950 yılında yapılmış ve ulaşımına açılmıştır.

1940 yıllarında dikiş makaraları en büyük ihtiyaçmış. Hem pahalı imiş, hem de bulunmuyormuş. Bu, Vezirköprülüler için sorunmuş ve bunu dilek olarak Ticaret Vekaletine iletmışler. Dilek ve cevap aşağıdadır:

D. 21 – Evvelce tanesi beş kuruşa alınan dikiş makaraları şimdi 15-20 kuruşa satılmakta ve bu da arandığı zaman bulunamamakta olduğundan işbu umumî ihtiyacın temini. (Ticaret Vekâletine)

C. 21 – Harbin ilk yılında kafi ithalat yapılamaması yüzünden dikiş makaraları fiyatları yükselmiş ise de son defa yeniden makara ithal olunarak bunların fiyatları tespit edilmiş ve memleket dahiline tevzi olunmuştur. Diğer maddeler gibi makara satışında da ihtikar yapanlar takip edilmektedir. (Ticaret Vekâletine)

Buradan anlaşılıyor ki iplik makarası bile yurtdışından ithal ediliyormuş. Uyduruk bir teknoloji ile tahtadan üretilen makaranın bulunmayışı 1940’lı yıllarda büyük bir sorunmuş. Hatta, bu konuda ihtikar (vurgunculuk) yapanlar da olmuş, devlet onları takip etmiş.

1940’lı yıllarda başka bir sorun ülkede çivi bulunmamasıdır. Bunun için yine Ticaret Vekaletine, Vezirköprülüler dilekte bulunmuşlar. İşte dilek ve cevabı:

D. 22 – Memlekette çivi yoktur. Bu ihtiyacın temini. (Ticaret Vekâletine)

C. 22 – Memleket çivi ihtiyacının karşılanması için Amerika’dan çivi imalinde kullanılan 1500 ton filmaşın ithal edilmek üzere alakadar birlik namına 121.000 dolarlık ve ayrıca Slovakya’dan da çivi ithal etmek üzere 122.500 dolarlık ki cem’an 243.500 dolarlık akreditif açılmıştır. Bundan başka İsveç, Macar anlaşmalarında ve Almanlarla yapılan hususi görüşmelerde çivi mevzu ehemmiyetle ileri sürülmekte ve yabancı memleketlerin kolayca vermedikleri bu maddenin elde edilmesine azami gayret sarfedilmektedir. Belçika’dan çivi getirmek için de ilerlemekte olan teşebbüslerimiz vardır. İthalatın fiyatları kontrol edilmek-

le beraber bilhassa vaziyeti hazırâ göz önünde tutularak yapılan tekliflerdeki fiyatlar pek yüksek görülmediği takdirde daima ithalatın teshili cihetine gidilmektedir. Rus transitinin son günlerde müsait cereyan olacağına dair elde edilen intibalar çivi hakkında da daha geniş imkanlar ümidini vermektedir. Her halde bir çok haricî müşkülâtı yenmeye mecbur olan Hükümet elinden gelen her şeyi yapmaktadır.

Madeni eşya veya malzeme ihracatçıları birliği azası tarafından memlekete ithal olunan çiviler Vekaletimizce muhtelif resmi daireler, Vekâlet ve Vilâyetler arasında ihtiyacın derecesine göre ve imkânın elverdiği nispette taksim edilmektedir. Vilâyetler hissesine ayrılan miktarlar doğrudan doğruya vilâyetlerin emrine verilmekte, Vilâyet hudutları dahilindeki ihtiyaç sahiplerine yapılacak tevziatla, Valiler alâkadar bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere son defa yapılan çivi tevziatında Vezirköprü Kazasının bağlı bulunduğu Samsun Valiliği emrine üç ton verilmiş bulunmaktadır. (Ticaret Vekâleti)

Çivi bile o yıllarda Slovakya, İsveç, Macaristan ve Almanya'dan tabii ki Amerika ve İngiltere'den ithal ediliyormuş.

1940'lı yıllarda çay da yurtdışından ithal ediliyormuş. Demek ki Türkiye'de henüz yeteri kadar çay üretimi gerçekleştirilmemiş. Yine çay sorunu ile ilgili Ticaret Vekaleti'ne dilekte bulunulmuş ve cevabı da alınmış:

D. 23 – Halkımızda ummiyetle çay iptilası vardır. Eskiden kilosu dört-beş liraya alınan çayın bugünkü fiyatı sekiz liraya yükselmiştir. Bunun da göz önünde bulundurulması.

(Ticaret Vekâletine)

C. 23 – Harpten sonra çayın menşe memleketlerdeki fiyatları ve bunların nakliye masrafları artmıştır. Bu maddenin 3828 numaralı kanunun istihlâk vergisi de arttırılmış bulunuyor. Bununla beraber ithalatçıları için açtırılmakta olan akreditifler sayesinde daha ucuz ithalat yapılmasına gayret olunmaktadır. (Ticaret Vekâleti)

1940 yıllarında Vezirköprülüler Kületek ve Yörükçal köylerinde pirinç ziraatı yapmak istemişler. Ama; Tarım Bakanlığı (Ziraat Vekaleti) ile Sağlık Bakanlığı (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti) buna izin vermemiş. Çünkü bu köylerin arazilerinin sağlık bakımından pirinç ziraatına uygun olmadığı kararına varılmış. İşte dilek ve iki bakanlığın olumsuz cevapları:

D. 24 – Kasabanın Kületek, Yörükçal köyleriyle sair münasip mahallerinde pirinç zeriyyatına (ekimine) müsaade edilmesi. (Ziraat ve Sıhhat ve İ. M. Vekâletlerine)

C. 24 – Vezirköprü dahilinde çeltik ziraatine tahsis edilen sahalara hakkında mezkur Hükümet Doktorluğunca tanzim olunan raporda bu alanların 3039 sayılı kanun hükümlerine muhalif vaziyette olduğu ve sıhhi mahzurlar izale edilmedikçe ekimin mahzurlu bulunduğu tebarüz ettirilmiş ve keyfiyet Sıhhat Vekâletiyle Vekâletimizce aynı suretle mütalaa olunarak 1940 senesinde ekim izini verilmesi muvafık görülmemiştir. Arazi aynı mahzurlu şartları muhafaza ettiği takdirde çeltik ziraatine müsaade edilmeyeceği ve sahalara bilhassa sıhhi bakımdan kanunun tarifâtına uygun surette ıslah edildiği ve mahalli komisyonca da bu husus teyit olunduğu takdirde ekim izini verilmesi tabiidir. Esasen bu ziraat 3039 sayılı kanun hükümleri dairesinde yürütülmekte olduğundan kanuni esaslara muhalif vaziyette bulunan sahaların ekim harici bırakılması yine bu kanunun müeyyideleri cümlesindendir. (Ziraat Vekâleti)

C. 24 - Vezirköprü Kazasının Yörükçal, Kületek köyleriyle sair münasip mahallerinde pirinç zeriyyatına müsaade edilmesi istenmektedir. 3039 sayılı çeltik ekimi kanununa tevfi kan mahalli Çeltik Komisyonunca adı geçen köylerde çeltik ekiminde bir mahzur bulunma-

dığı tespit olunduğu takdirde çeltik ekilmesine Vekâletimizce müsaade olunacağı tabiidir. (Sihhat ve İ. M. Vekâleti)

“1941 Kaza Kongreleri Dilekleri” adlı yayından anlaşılıyor ki Vezirköprü’nün merkezi hükümetten 4 dileği olmuş. Bu dört dileğin dördüne de ilgili bakanlıklar olumsuz cevaplar vermişler. Gerçi bazı dileklerin talik (erteleme) edildiği cevapların sonunda yazılı ise de bunların da olumsuz olarak karşılandığını kabul edebiliriz.

Vezirköprülüler tarafından İçişleri Bakanlığından (Dahiliye Vekâleti) belediyeler kanununda değişiklik yapılması, vergi ve rüsumların artırılması isteniyor ama buna olumlu karşılık alamıyorlar:

D. 21 – Halihazır vaziyet dolayısıyla Belediye varidatının fevkalade azalmış olmasından belediyelerin amme hizmetini ifada müşkülât çektiklerini görmekteyiz. Belediye vergi ve rüsumları kanununa göre belediyelerin varidatının arttırılması için temenniyatta bulunulması. (Dahiliye Vekâletine)

C. 21 – Bu vaziyet hakkında birçok vilâyetlerin muracaatları ve Vekâletin de duyduğu ihtiyaç üzerine Belediye vergi ve resimlerinin arttırılması için teşebbüse girilmiştir. (Talik) (Dahiliye Vekâletinden)

Vezirköprü’de uzun yıllardır kendir zeriyaı (ekimi) yapılıyor. Gayet iptidai biçimde yapılan bu ekim için Vezirköprülüler, hem Ziraat (Tarım) Vekâletinden (Bakanlığından), hem de İktisat (Ekonomi) Vekâletinden (Bakanlığından) ıslatma ve soyum işleri için üretilmeye yardım istiyorlar. Ama cevaplara bakılırsa sonuç olumsuz:

D. 22 – Kazamızın mühim bir kısmında gayet iptidai vasıtalarla kendir zeriyaı yapılmaktadır. Gerek ıslatma ve gerek soyum işleri için Ziraat Vekâletinin müstahsile yardım yapması. (Ziraat ve İktisat Vekâletlerine)

C. 22/1 – Kendir elyafının işlenmesi işi İktisat Vekâletince Sümer Banka verilmiştir. Bu sebeple Vekâletimiz tarafından Kastamonu vilâyetinde Sulukese ve Gölveren’de evvelce yaptırılmış olan işletme havuzlarının da İktisat Vekâletine devri işine başlanmak üzere. Kendir müstahsillerinin İktisat Vekâletine müracaat etmek suretiyle gereken yardımı temin etmeleri mümkün bulunmaktadır. (Menfi) (Ziraat Vekâletinden)

C. 22/2 – Vekâletimiz bütçesine bu maksatla konulmuş tahsisat bulunmadığından Vekâletimizce bu yardımın yapılmasına imkân görülememektedir. (Menfi) (İktisat Vekâletinden)

Vezirköprü, Maarif (Milli Eğitim) Vekâletinden (Bakanlığından) Akşam Sanat Okulu açılmasını istiyor. Ancak dileğe verilen cevap olumsuz. Dilek ve cevap şudur:

D. 23 – Kazamızda bir Akşam Sanat Okulu açılması. (Maarif Vekâletinden)

C. 23 – Yeniden açılacak olan teknik okullarımızın yerleri tespit edilirken şehir ve kasabalarımızın nüfusları ile mahalli hususiyetleri göz önünde tutulmuştur. Ön plana alınmış olan yerlerde sanat okulları açıldıktan sonra, nüfusu, ihtiyaç ve hususiyetleri bakımından ikinci derecede olan şehir ve kasabalarımızda da sanat okulları açılmasına çalışılacaktır. Bu sebeple Vezirköprü kazasında şimdilik bir Sanat Okulu açılmasına imkan görülememektedir. (Maarif Vekâletinden)

Burada şunu ifade edeyim ki Akşam Sanat Okulu ancak 1951-1952 öğretim yılında faaliyete geçti. Bina olarak, Vezirköprü eski Halkevi binası bu okula tahsis edildi. 1951 yılında önce gezici kurslar olarak açılan Akşam Sanat Okulu, öğretime 1951-1952 öğretim yılında başladı.

Veziirköprü'ye 1941 yılına kadar iki nahiye bağlıydı: Köprübaşı ve Mezra Nahiyeleri. 1941 yılında merkez nahiyeyle bağlı 43 köyün, 20 tanesinin alınıp Kapaklı Köyüne bağlanarak buranın nahiye olması ve geri kalan 23 köyün ise merkez nahiyeyle bağlılığının devam etmesi Dahiliye (İçişleri) Vekâleti (Bakanlığı)'den istenmiş. Cevap olumlu değil. Ama ilerde "belki olur" der gibi bu dilek "talik" edilmiş. Ben burada şunu söyleyeyim ki Kapaklı Köyü hiçbir zaman nahiye olmadı. Dilek ve cevap şöyle:

D. 24 – Merkez nahiyesine bağlı köyler 43 adet olup bunların ekserisi uzak olduğundan bu 43 köyden aşağıda isimleri yazılı 20 tanesinin alınarak köylerinin vasatında bulunan Kapaklı Köyünü nahiye merkezi yapmak suretiyle asıl merkez nahiyesine de yine isimleri bağlı listede yazılı 23 köyün de merkez nahiyesinde alıkonulmasının kabulü. (Dahiliye Vekâletine)

Merkez nahiyesi:

- 1 – Adatepe
- 2 – Akviran
- 3 – Oymağaç
- 4 – Semer
- 5 – Türkmenler
- 6 – Avdan
- 7 – Çal
- 8 – Gırlan
- 9 – Danabaş
- 10 – Çekalan
- 11 – Kületek – Yürükçal
- 12 – Karapınar
- 13 – Kayaş
- 14 – Oruç
- 15 – Doyran
- 16 – Gavraz
- 17 – Virancık – Kıratbukü
- 18 – İnkaya
- 19 – Yağınözü
- 20 – Safsaray
- 21 – Çelteke
- 22 – Yukarınarlı
- 23 – Aşağınarlı

Kapaklı nahiyesi:

- 1 – Taşlıyük
- 2 – Alanbaşı
- 3 – Başıfaki – Melüklü
- 4 – Kuşcular
- 5 – Kovalı
- 6 – Küçük kale – Elmalı
- 7 – Başalan
- 8 – Aydınlı
- 9 – Kızılcaoru
- 10 – Kuyma
- 11 – Karakucak
- 12 – Teberük – Merkeppınarı

- 13 – Buğa
- 14 – Mahmatlı
- 15 – Kapaklı
- 16 – Yurttaşı
- 17 – Büyükkale
- 18 – Köpek – Kadiçayırı
- 19 – Ayvalı
- 20 – Paşa

C. 24 – Cumhuriyet İdaresinin yurttan vücuda getirdiği açılma ve ilerleme hareketlerinin neticesi olarak her taraftan mülkî teşkilât için alınan müracaat ve dilekler pek çoğalmıştır. Bir kazanın umumî masrafı senede vasatî olarak kırk bin liradır. Bütçe şartlarının üç seneden beri bu gibi dileklere imkân bırakmamakta olduğu malumdur. Fakat memleketin idare, emniyet ve asayiş icaplarıyla içtimai ve iktisadi şartlarını göz önüne alan Vekâletimiz, bilhassa köylü için daha elverişli bir teşekkül olan nahiye teşkilâtının tevsi ve takviyesi için bir kanun lahiyası tanzim ederek Büyük Millet Meclisine sunmuştur. Bu kanun kabul ve neşredildiği takdirde köylerin manevî şahsiyetlerine hâlel gelmeden idarei umumiye bakımından halkımızın ve Hükümetin ihtiyaçlarına uygun ve bütün memleket isteklerini karşılayan yeni bir idare cihazına malik olacağız. (Talîk) (Dahiliye Vekâletinden)

“1943 Kaza Kongreleri Dilekleri” adlı yayında Vezirköprü’nün 3 dileği olmuş. Bunları belirtmeden önce şunu önemli olduğu için yazmak istiyorum. Bu yayının başında zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün CHP VI. Büyük Kurultay’da yaptığı bir konuşmadan kısa bir alıntı var. O konuşmadan alınan parça şöyle:

“Parti Kongrelerini, Milletın siyasete ilgisini canlı tutan çok faydalı kurumlar gözü ile görüyoruz. Kongrelere geniş ölçüde girilmesini ve kongre çalışmalarının bütün hükümet makamlarınca sempati ile takip olunmasını arzu ediyoruz. Kongre dileklerinin hükümet makamlarında ne kadar ciddi olarak göz önünde tutulduğunu, Kurultay esnasında yakından göreceksiniz, en küçükten en büyüğe kadar bütün teşkilat içinde yakından ve candan ilgili olması, başlıca vasfımız ve çok iftihar ettiğimiz başlıca meziyetimizdir. Yeryüzünde hiçbir Parti, Cumhuriyet Halk Partisi kadar kendisini, hususî ve şahsî kaygılar üstünde vatanın büyük siyasetine bütün gayretiyle bağlanmış değildir. Partimizin, yeryüzünün en ileri bir Kurumu olduğunu söylemeye hakkımız vardır.”

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için bu yayında yine “Yüce Cümhurreisimiz ve değişmez genel başkanımız” ünvanları kullanılmış.

Vezirköprü 1943 yılında da yine ortaokul istemiş ama cevap yine olumlu değil. Dilek ve cevap şöyle:

D. 12 – Her sene dilek meyanına dahil olan kazaya bir ortaokul inşaatının temini. (Maarif Vekilliğinden)

C. 12 – Maarif şurasından alınan kararlar gereğince yeniden açılacak ortaokullar, mahallin nüfus çokluğu ve ilkokul talebe sayısına göre bir sıraya konmuştur. Vezirköprü (E) serisinde beşincidir. (Maarif Vekilliğinden)

Ortaokulun 1948 yılında açıldığını yukarıda söylemiştim. Ortaokulun eski Askeri Kışla binasında açıldığını da hatırlatmak isterim.

Burada şunu da ifade edeyim ki “Bakanlık” kelimesi 1943 yılına kadar “Vekalet” olarak kullanılırken, bu yıldan sonra “Vekillik” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dikkat çekmek istiyorum.

Vezirköprü 1943 yılında yine Boyabat-Vezirköprü arasında Kızılırmak üzerinde bir köprünün inşa edilmesini istemiş. Bayındırlık (Nafia) Bakanlığının cevabı, olumsuz değil, hattâ “istikşaf (keşif) evrakı tekemmül (olgunlaşma, kemale erme, tamamlanma) ettirilerek” aynı yıl içinde inşasına başlanacağı cevabı verilmiş. Ancak biliyoruz ki bu köprü 1950 yılında yapılabilmiş.

D. 13 – Boyabat ile Vezirköprü arasında Kızılırmak üzerindeki köprünün inşasının temini. (Nafia Vekilliğine)

C. 13 – Boybat’la, Vezirköprü arasında Kızılırmak üzerindeki köprünün betorname inşası için istikşaf evrakı tekemmül ettirilerek bu sene zarfında inşasına başlanması kararlaştırılmıştır. (Nafia Vekilliği)

Vezirköprülülerin 1943 yılında merkezi hükümetten üçüncü isteği İktisat Vekilliğinden (Ekonomi Bakanlığı) olmuş. Ne istediklerini biliyor musunuz?: “*Giyecek elbise fiyatlarında tenzilat (indirim) yapılması.*” Düşünebiliyor musunuz II. Dünya Savaşı yılları ve giyim eşyalarını halka, devlet satıyor. Tabiki hazır giyim olarak değil, kumaş olarak. Bunların fiyatı da demek pahalı imiş ki Vezirköprülüler indirim istiyor. İşte dilek ve cevaplar şöyle:

D. 14 – Giyecek elbise fiyatlarından tenzilat yapılması. (İktisat Vekilliğine)

C. 14 – Yünlü mensucat eşyasının K/510 sayılı kararın hükümleri dairesinde maliyet fiyatı unsurlarıyla azami kâr hadleri tespit edilmiş olduğu gibi yünlü mamullerin azami satış fiyatlarının tayinine esas teşkil etmek üzere mamul tiplerinin standartlaştırılması imkânları da araştırılmaktadır. (İktisat Vekilliği)

Bu yazımda ben yalnızca Vezirköprü’nün 1940, 1941 ve 1943 yıllarında merkezi hükümete neleri dilek olarak bildirdiklerini ve alınan cevapları ortaya koymaya çalıştım.

Kaynak olarak verdiğim bu üç yayın incelendiğinde görülecektir ki 1941 ve 1943 yılları, Türkiye’nin gerçekten yokluk ve yoksulluk yıllarıdır. Cumhuriyet’in kurulduğundan 20 yıl sonra bile Türkiye’nin ne kadar imkânsızlıklar içinde olduğunu gösteriyor.

Bu üç yayın bu açıdan çok önemli tarihi belgelerdir, diye düşünüyorum.

KAYNAKLAR

1. *CHP 1940 Kongre Dilekleri*, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından, Ankara 1940, s. 1 ve s. 591-593
2. *CHP 1941 Kaza Kongreleri Dilekleri*, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından, Ankara 1941, s. 618-620
3. *CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri*, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından, Ankara 1943, s. 1 ve s. 433-434

CONSIDERING THE RELATIONSHIP BETWEEN FAMILY TRAITS AND STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT MOTIVATION

AİLE ÖZELLİKLERİNE GÖRE LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARILARININ MOTİVASYONLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

РАССМОТРЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СЕМЕЙНЫМИ ЧЕРТАМИ И АКАДЕМИЧЕСКИМ ПОБУЖДЕНИЕМ ДОСТИЖЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Behnaz PAKHDEL *

Abstract

This article is based on a survey considering the relationship between academic achievement motivation of high school students and their family traits, so that 180 subjects include high school students were selected randomly. The results show that some factors such as parents' expectations from children's success, authoritative parenting style and family structure are effective on academic achievement motivation.

Key Words: Academic achievement motivation, Parenting style, Family structure, Parents' expectations of children success

Özet

Bu makale bir anketin sonuçlarına göre düzenlenmiştir ve lise öğrencilerinin aile yapılarıyla olan akademik başarılarını inceliyor. Bu araştırmada 180 lise öğrencisi rastgele seçilip incelenmiştir. Bu araştırma gösteriyor ki ailelerin beklentileri, bağımsız olarak çocukları yetiştirmek ve aile yapısı öğrencilerin akademik başarılarını etkiliyor.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, akademik başarısına doğru yönelik motivasyon, çocuk yetiştirme tarzı, aile yapısı, ailelerin çocuklarından olan beklentileri

* General Psychology phd student at Baku State University/AZERBAIJAN

Introduction

From the point of view of psychologists and teachers, motivation is one of the key concepts and it is used to explain different levels of performance. This concept indicates the difference in amounts of effort for doing homework. When problems such as school dropout occur in educational system, the motivation of learner will be known as one of the important causes. In educational theories, motivation is a fundamental concept (Ball 1977). Among educational applications of motivation, we will be facing different interpretations such as student motivation, learning motivation and educational motivation and despite the fact that these concepts are close to each others, some others have tried to differentiate them into internal or external origins (Bohrani 1384).

Concept of motivation has been always taken into consideration especially by researchers and educational experts. Many theorists and educational psychology researchers have granted a specific validity and importance to psychological and motivational models of educational behavior in recent years. Educational motivation is a psychological acquisition motivation which implies different types of academic activities. This construct will be evaluated by knowing about the effects of cognitive – motivational processes on important activities of academic achievement (Shahni Yeylagh 1384; 47).

The construct of academic achievement motivation in school applies to those behaviors which are related to learning and achievement (Husent et al 1994). Many approaches generally try to define motivation of success. One of them is goals approach. Goals approach appears based on adjustment motivation (Aimes 1994).

Researches on this approach show that children with the same abilities have different responses to education and learning difficulties. Some people, despite their high level abilities, face these difficulties in a way that it seems they have no ability, and they will be disappointed because they are not successful in their efforts. Sometimes they construe it as an educated inability which is maladaptive, because it prevents children from achieving valuable goals and actualizing their inner abilities.

On the other hand, others may see difficulties in another manner and be able to overcome the challenges they faced. They do not get upset by problems even they will be delighted by overcoming those challenges. They pay more attention to changing strategies and enrich their levels of problem solving. These reactions are called responses with dominance orientation.

From researchers' point of view, educational achievement motivation is related to two stages of goals: performance goals and learning goals (Dweek 1998). In his goal-oriented theory, Dweek suggests that people behaviors with different orientations towards achieving their goals are depended on their realization about their own abilities. Dweek mentions that goal in performance goals is performance and efficiency, and students consider successes as the criterion of their efficiency. Goal in learning goals is learning and controlling efficiency. In this situation,

people are looking for different goals and they are trying to seek new activities and increase their efficiency.

In other words, those students who have performance goals in view are interested in positive evaluations of their abilities and they try to avoid negative instances. These people prefer to attain a positive evaluation in an easier task instead having the probability of a negative evaluation in a more important and challenging task.

But those students who consider learning goals are aware of attaining new skills or development of their knowledge, even if it needs to have some slips in this way. Therefore it is necessary to determine the most important correlation of educational achievement motivation and their relative ratio in order to explain educational achievement motivation.

In the educational encyclopedia of Husent et al (1994), educational achievement motivation is more limited to the aspect of motivation which called student's intrinsic motivation. Intrinsic motivation is a psychological state and it appears when a person has the necessary efficiency and self control. Self control is divides into two parts: control opportunity or the opportunity given to a student in order to make a decision about his/her educational matters and student's ability to control or the feeling of efficiency that he/she must has in a specific situation in order to act upon.

This research considers the relationship between familial factors (Parenting style, Family structure, and Parents' expectations of children success) and students' academic achievement motivation, and also the relative ratio of each familial factor on determining academic achievement motivation has been evaluated.

History

Considering children parenting styles, Anne Marie Fontaine wanted to know which parenting style is related to academic achievement motivation. She carried out her research on 288 mothers. Research variables were parenting style, Family structure, and Parents' expectations of children success. Findings showed that authoritative parenting style and parents' expectations of children success have a significant relationship with academic achievement motivation.

In another research, Mary Coleman compared 180 high school students. Familial factor in that research was parents self interaction. They divided teenagers into three groups: a group who lived with their parents, a group who lived with their grandparents, and a group who lived with a family other than parents and grandparents. Findings showed that academic achievement motivation is the highest in the first group and the lowest in the third group.

Fatemi (1990) considered the impact of family type (odd or even) and birth order (first, middle and last born children). He found that first and last born children have a better academic achievement motivation. Also the level of this motivation is higher in children who live in coherent and even families. Family structure is another family property that is related to academic achievement

motivation. Family structure is a collection of interactions among family members which organize intercourse styles between their actions. In his research, Yazdchi (1380) divided family structure into three categories of crowded or little families, power hierarchy in family, and interaction between family member and showed that there is a significant relationship between family structure (interactions among members) and academic achievement motivation.

Khansari in his research, “considering the relationship between family affective atmosphere and academic achievement motivation of female high school students in the zone 3 of Tehran”, shows that there is a relationship between family affective atmosphere and achievement motivation. And also mother’s education is a significant predictor on achievement motivation.

The results showed that familial factors such as family life, sequence of power in family, children’s admission and parents’ expectations of children success, parenting styles, and parents’ interactions with children are related to academic achievement motivation (Anne Marie Fontaine 1994, Bakhtiar Fatemi 1990, Mary Coleman 1993).

Method

As for goals and the nature of this research, correlation method has been used. In other word, it is a multi variation correlation study in which the variations include academic achievement motivation as the criterion variable and familial factors (Parenting style, Family structure, and Parents’ expectations of children success) as the predictor variables.

Statistical universe was high school students and their parents. 180 students and their parents were selected randomly (180 fathers and 180 mothers, totally 360 parents).

Research tools

Achievement motivation test: this scale has 49 statements and it is arranged based on Likert scale. This test was used by Bohrani (1372) for the first time in his MA thesis, Shiraz University, so that its consistency and validity were analyzed by him too. The reported consistency of this test by Yazdchi, with the method of Cronbach was 0.72 (1379).

Parenting styles: after many several evaluations this scale was built by Diana Baumrind (1988) and used in different researches. This tool includes 10 statements of permissive style, 10 statements of authoritative style, and 10 statements related to authoritarian style. Bori (1993) by subscales retest reported that consistency of this scale were 0.78 and 0.81.

Content reliability of this tool in Iran was reported by Esfandiari (1374), he also bay subscale retest reported that the consistency were 0.77 and 0.69.

In this research, the questionnaire has been answered by parents separately. Then their average score has been calculated and each style which has the highest score will be assumed as the parenting style of that family.

Family structure test: this scale provided by Glick (1975), it evaluates a collection of interactions among family members (see Mason et al) and has 39 statements. This scale was used by Yazdchi (1379) with a little change and evaluated three categories include student family type, power reference in family, and interactions among members. Consistency of this test was calculated and reported by Cronbach's alpha to 0.69 (Yazdchi 1379)

Fact assessment and parents' expectation inventory: this scale which has been created by Abedi and Arizi (1380) has 12 statements and its consistency has reported by Cronbach method to 0.71. This inventory includes 15 informative sentences which evaluate expectations and facts will be answered by parents, and it has two columns (expectations and facts) of five choices based on Likert spectrum.

Findings

The results showed that there is a significant relationship in the level of $P < 0.01$ between variables of parents' expectation of children success, family structure (interaction among family members) and authoritative parenting style and students' educational achievement motivation.

In order to determine the relation and contribution of each familial factor (predictor variables) in association with educational achievement motivation (criterion variable), multiple regression in gradation method were used.

Thus, in the first level predictor variables in association with familial factors came into practice. Variables with the most contribution to determine academic achievement motivation were identified. Then those variables with the higher contributions were added to regression equation respectively so that their results showed in tables 1 and 2.

Table 1: Descriptive statistics of regression model for determining familial factors in explaining of academic achievement motivation.

Level	Variable	Multiple R	R ²	F	Sig
1	Parents' expectation of children's success	0.286	0.376	15.83	0.001
2	Family structure (Interaction among members)	0.376	0.142	14.6	0.001
3	Authoritative parenting style	0.448	0.20	14.69	0.001

Table 2: Familial factor variables in explaining academic achievement motivation

Level	Variable	Multiple R	R ²	F	Sig
1	Parents' expectation of children's success	0.471	0.29	4.229	0.001
2	Family structure (Interaction among members)	1.82	0.25	3.711	0.001
3	Authoritative parenting style	1.083	0.242	3.594	0.001
	Constant value	69.128		3.868	0.001

Table 2 shows the contribution of each familial factor in explaining academic achievement motivation. Results indicate that the variables of parents' expectation of children's success, family structure (interaction among members), and authoritative parenting style are significant explainers of academic achievement motivation.

Results

Findings of this research about family structure and its relationship with academic achievement motivation are congruent with the results of other researchers such as Fontaine (1994), Coleman (1993), and Fatemi (1990) who has pointed out the relationship between family structures of parenting styles with academic achievement motivation. They consider the variables of children admission, family affective atmosphere/ family life structure, independence training and expectation of children's success as the most important factors in academic achievement motivation.

Findings of this research are also congruent with one aspect of Diana Baumrind's results (1988) as authoritative parenting style which shows that targeted and progressive behaviors are one of the characteristics of authoritative style children. In this research about parenting styles (authoritative, authoritarian and permissive), authoritative style had a significant relationship with academic achievement motivation so that Diana Baumrind's research also showed the same results. It is necessary to mention that Diana Baumrind and other researchers construct was achievement motive. But in this study another construct of academic achievement has been considered.

In this research, based on Yazdchi's research, family structure were divided into three parts of power hierarchy, crowded and little family and were considered dealing with family members' interactions and also a significant relationship was

obtained between family structure (members interactions) and academic achievement motivation. The results of this research about parenting styles and its correlation with academic achievement motivation were congruent with researches performed in Iran such as Bagheri (1372) and Tajvand (1377). Thus among independence training and care training parenting styles which used in a lower level, achievement motive will be increased. Although above mentioned researchers has utilized Winterbottom inventory of parenting (1953) to evaluate parenting style, in this research Diana Baumrind's inventory were used. Also their study construct was achievement motive, in this research academic achievement motivation was studied.

From this study it is deduced that family and its educational methods play an effective role in academic achievement motivation, therefore in addition to consider intelligence and cognitive aspects it is necessary to pay attention to children's motives especially academic achievement motivation. In other words, parents' family structure and educational methods during childhood play a determinant role in a person's future character and motivations. For this purpose authorities and cultural institutes of society must inform young couples of different matters and effective child educational methods.

Suggestions

Results showed that among studied familial factors, parenting styles (authoritative style), family structure (members' interaction), and expectation of children's success have the most contributions in explaining academic achievement motivation. Therefore it is necessary to teach parenting styles and family structure in family education classes.

Family has a determinant role in people future behaviors. Family structure and educational methods adopted by parents during childhood play a significant role in people's future character and their motivations. Therefore, authorities and educational and cultural institutes must inform young couples of different matters and effective child educational methods. Other aspects of the results of this study are referred to instructors and teachers who must pay attention to characteristic and motivational dimensions of children. It mentions this point that students' academic achievement in school is not only depended on their intellectual ability, but also considering their views and motivations is important.

It has been suggested that other researchers consider characteristic, school and society variables with academic achievement motivation in order to have complementary results for familial factor results.

REFERENCES

- Aimes, L. (1984). "Achievement Attributions and self-Instructions under competitive and Individualistic Goal structures. Journal of Educational psychology", No 76.
- Ball, S (1977) Motivation in Education, New York: Academic Press.
- Coleman. M. (1993). "The role of parental interaction in achievement motivation". Journal of social psychology, L, 133(6).
- Fatemi. Bos. (1990). "Family structure variables academic achievement motivation among high school students", Journal of Applied psychology, Vol 27.
- Fonten, C. (1994). "Academic Achievement motivation and child reading in different social context". European Journal of Psychology of Education, Vol 9(3).
- Husent. Nevil. (1992). International encyclopedia of education
- Esfandiari, Gholamreza (1374), Considering and comparing parenting styles of the mothers of children with conduct disorder and normal children, MA thesis, Iran Psychiatry institute.
- Bohrani, Mahmoud (1372), considering the relationship between Academic motivation and study habits of a group of high school students in Shiraz.
- Bohrani, Mahmoud (1384), Study of academic motivation of high school students in Fars province and its correlated factors. Journal of Social sciences and humanism, Shiraz University, 23rd, No 4, Vol 45
- Shahni Yeylagh, Manige; Banaei Mobaraki, Zahra; Shokrkon, Hossein (1384), considering the inter subject and trans subject relationship of academic motivation (self efficacy, task value, performance approach and performance avoidance goals) in female junior high school student of Ahvaz, Journal of Educational and psychological science, Shahid Chamran University of Ahvaz, 3rd, No 3.
- Abedi, Ahmad (1380), Educated inability as a factor in students academic failure, Esfahan, Amouzeh Journal
- Masen, Powel Henry et al (1998), Child development and characteristics, translated by Mahshid Yasaei, 1st publication, Tehran, Ketab e Maad.
- Yazdchi, Safoura (1379), considering and determining effective factors' contribution in high school students' creativity development in Esfahan. Esfahan, Education and development Research.

О ГЕРМЕНЕВТИКЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ И ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ЧЕРТ СТИЛЯ КОМПОЗИТОРА

BESTEKÂRLARIN FERDİ KİŞİLİK ÇİZGİLERİNİN VE ÜSLUBUNUN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİNİN HERMENEVTİKASI HAKKINDA

BƏSTƏKARIN FƏRDİ ŞƏXSİYYƏT ÇİZGİLƏRİNİN VƏ ÜSLUBUNUN QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNİN HERMENEVTİKASI HAQQINDA

ON THE HERMENEUTICS OF RELATIONSHIP OF PERSONALITY CHARACTERISTICS AND INDIVIDUAL TRAITS OF COMPOSER'S STYLE

Rena SAFARALİBEKOVA *
(Рена Сафаралибекова)

Özet

Yeni musikili “hermenevtika musığı”nin tarihi ve nazariyesi problemlerini, musiki eserlerinin değerlerini; böylece bestekârların kişiliklerinin özelliklerinin derin ilişkileri temelinde müzik eğitimi ve öğrenimini, derin sosyal-tarihi ve kültürü, estetik kuruluşunu, onun üslubunu kişisel çizgileri ile gözden geçirilmektedir.

Böylece, araştırmacı-yorumlayıcının; kavrayanın, kişisel düşüncesi ile gözden geçirilmektedir. Bununla birlikte önemli materyaller kısmında tümünün, musikicilerin musiki ve onun müellifi esasındaki mülahazalar araştırmaya tabi tutulur. Bu noktadan bakarak, verilen makalede; I. Stravinski, V. Bellini, H. Berlioz, R. Straus ve K. Qarayev esasında mülahazalar gözden geçirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: hermenevtika müziği, bestekar, şahsiyet, özellikler, üslub

* Кандидат искусствоведения, доцент

Xülasə

Yeni musiqili hermenevtika musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi problemlərini, musiqi əsərlərinin dəyər və qiymətlərini, eləcə də bəstəkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinin dərin əlaqələri ideyaları əsasında musiqi tərbiyəsi və təhsilini, dövrün sosial-tarixi və mədəni, bədii quruluşunu, onun üslubunu fərdi cizgiləri ilə nəzərdən keçirir. Eləcə də – tədqiqatçı interpretatorun: qavrayanın fərdi düşüncəsi ilə nəzərdən keçirir. Bununla belə mühüm material qismində həmçinin, musiqicilərin musiqi və onun müəllifi barədə mülahizələri tədqiqata məruz qalır. Bu nöqteyi nəzərdən verilən məqalədə İ.Stravinski, V.Bellini, H.Berlioz, R.Ştraus və Q.Qarayev barədə mülahizələr gözdən keçirir.

Açar Sözlər: hermenevtika, bəstəkar, şəxsiyyət, xüsusiyyətlər, üslub, mülahizələr.

Summary

The new musical hermeneutics considers the theoretical problems, the problems of music history, values and evaluation of music and musical training and education on the basis of ideas about the deep relationship of the creative person with an individual consciousness as the author as and interpreter of music. At the same time as an important research material is subjected to the history of opinions about music and musicians of it's creators. From this point of view in this article are considered judgments about I.Stravinskiy, V.Bellini, H.Berlioz, R.Straus, Q.Qarayev.

Key Words: hermeneutic, composer, personality, peculiarity, style, discourse.

Меткие метафорические характеристики, будучи сами по себе явлением творчества, вместе с тем представляют собой инструмент тонкого научного анализа, не уступающий по требованиям истинности методам описания, применяемым в точных и естественных науках

Е.Назайкинский

Принципиальной основой новой музыкальной герменевтики является рассмотрение теоретических проблем, музыкальной истории, соотношения формы и содержания, ценности и оценки музыки, музыкального воспитания и образования в свете идей о неразрывной связи музыкального содержания и сознания. При этом в качестве важного материала исследованию подвергается история суждений о музыке, поскольку герменевтика выступает сегодня не только как искусство понимания и истолкования, но и как исследование условий возможности понимания. Действительно, в области суждений о музыке нередко не только вырисовывается эстетическая,

этическая позиция, собственно духовная сущность творцов, исполнителей музыки, помогающая пониманию глубинной причины той или иной оценки ими композиторов-предшественников и современников, но и – что еще более важно – создаются условия, способствующие более глубокому пониманию самой музыки композиторов. Высказывания талантливых музыкантов особенно ценны еще и по той причине, что даже выражение непонимания и неприятия ими каких-либо музыкальных явлений может способствовать расширению нашего понимания, обогатить наше представление, если не о высказываемом произведении и его авторе, то, во всяком случае, о самом высказывающемся. Неслучайно в герменевтике одним из требований является так называемый «принцип конгенитальности», то есть, соразмерности творческих потенциалов, уровней понимания и создателя художественного явления, и интерпретатора, истолковывающего его. Симптоматично, что высказываемые композиторами впечатления и мысли о музыке, о чертах индивидуального стиля кого-нибудь из коллег почти всегда совмещаются с более или менее подробными определениями его как индивидуальной личности, описанием характерных свойств личности, черт облика, поведения, темперамента, даже почерка. Р. Щедрин, характеризуя стиль И. Стравинского, замечает: «Юмор, ум, едкость, бескомпромиссность, свойственные его личности, в сочетании с феноменальным профессионализмом придают неповторимую индивидуальность его стилю. В его музыке удивительно ощутимы ясность, продуманность, отточенность композиторской мысли. Мне кажется, эти качества нашли отражение даже в чисто внешней черте – его каллиграфическом почерке, в чем я смог убедиться лично, ознакомившись с рукописями автора» (1, с. 12). Л. Бернстайн в одной из своих бесед о музыке по телевидению также обращал внимание на то, что рукопись Стравинского «опрятна, уравновешенна. Она выглядит почти так же красиво, как звучит» (2, с.119). И по контрасту демонстрировал рукопись Бетховена, сопровождая ее словами: «Посмотрите на эти каракули, на эти лихорадочные каракули...Рукопись Бетховена выглядит как кровоточащий рассказ о грандиозном сражении» (там же). По поводу литературного творчества Стравинского Б.Ярустовский замечал, что здесь важны не только высказываемые композитором мысли, но и форма их изложения: «Манера, в которой Стравинский рассказывает, вспоминает или рассуждает, безусловно является яркой стилистической чертой... он избегает высказываний слишком личного характера, тем более – лирических излияний; обращает на себя внимание подчеркнутая ясность изложения, стремление к объективной точности» (1, с.290). Это неуклонное стремление Стравинского к точности, пунктуальности, порядку, дисциплине, конкретности, четкости мышления дало современникам повод для таких его определений-характеристик, как «композитор-хронометр», «композитор-инженер». Жан Кокто отмечал «пугающий порядок его рабочего кабинета», напоминающий своим «организованным видом» операционный стол хирурга» (4, с.236). Сам композитор считал, что «феномен музыки дан нам

единственно для того, чтобы внести порядок во все существующее», поэтому, если «конструкция завершена, порядок достигнут – этим все сказано» (4, с.235). Неслучайно, кстати, и известное возражение Игоря Стравинского против исполнительской интерпретации: «музыку надо исполнять, а не интерпретировать. Всякая интерпретация раскрывает в первую очередь индивидуальность исполнителя, а не автора» (2, с. 187-188.). Вторая фраза цитаты – вовсе не объяснение сущности его требования к исполнению, это просто отговорка: ведь композитор понимал, что тогда исполнение музыки низводится с уровня искусства на уровень безличной автоматической ремесленной отработки. Тогда проблема вообще решается очень просто: достаточно записать правильное, с точки зрения композитора, исполнение (а не интерпретирование) его произведения, раз и навсегда закрепив, как бы мумифицировав его. В конце жизни Стравинский «изменил свое мнение о преимуществах мумифицирования исполнения в записи. Минусы, заключающиеся в том, что каждое данное исполнение отражает только единократное сочетание тех или иных обстоятельств... – слишком уж дорогая цена» (1, с.84). Однако само выдвижение требования исполнения, а не интерпретации **закономерно**, это – знак личностной, художнической, эстетической позиции композитора. Еще Б.Асафьев точно подметил, что во всех своих сочинениях Стравинский вообще никогда «не возносит человеческую личность: люди – игрушки (куклы, «петрушки») – зажаты в лапах стихийной силы, и любят они все искусственное, игрушечное, ограждая себя – из страха заглянуть в глубину суровой и жестокой жизни – множеством условностей и правил» (3, с.230). С другой стороны, это требование исполнять музыку, не интерпретируя ее, в определенной мере продиктовано также и самим духом времени, в которое «основа человеческого существования испытывает потрясение. Современный человек теряет чувство ценности и устойчивости. Так как сам дух болен, то музыка нашего времени и особенно то, что она говорит, то, что считает верным, несет с собой признаки патологической недостаточности» (3, с.71-72). Эти слова композитора о музыке современников в определенной мере относятся и к его музыке тоже. Не случайно К. Дебюсси подчеркнул именно ту черту его искусства, которая характеризует «эмоциональную недостаточность» композитора: «Стравинский...остается самым чудесным оркестровым *механизмом* (курсив мой. – Р.С.) нашего времени» (4, с.38). И Асафьев в силу интуитивного ощущения той же «патологической эмоциональной недостаточности» у Стравинского важнейшего свойства музыки как искусства, замечает: «А странно вот: люблю Стравинского, а уверовать в него не могу. Есть какая-то «кривая» в его творчестве, только не уясняется она мне, а так, инстинкт напевает» (4, с. 44). То, что Б.Ярустовский и другие музыковеды определяют как антиромантизм (4, с.291) – в действительности есть боязнь проявления чувств, являющаяся характернейшей чертой как музыки, так и самой личности Стравинского, ибо, во-первых, антиромантизм присущ большинству композиторов того времени, а во-вторых, проявление

эмоциональности вовсе не является принципиальной принадлежностью исключительно романтической эстетики. Эта «эмоциональная недостаточность» прямо или косвенно отмечается многими современниками композитора, «просматривается» в его письмах, в предпочтении дружеских и творческих контактов. Поэтому и в театральной эстетике он выбирает «искусство представления»: никаких индивидуальных черт, никаких истинных переживаний, поэтому же использует принцип сценического обезличивания исполнителя в «Весне священной», «Свадебке», «Байке» и других. В более поздних сочинениях, например, в «Царе Эдипе», он требовал, чтобы действующие лица напоминали «ожившие статуи», а действие – «живые горельефы», и в «Похождениях повесы» главным требованием было то же: никаких переживаний, персонажи «должны напоминать ожившие гравюры Хогарта и не больше» (4, с.234). По той же причине он предпочитает драматическому действию пантомиму в балетах, а в симфонизме избегает резких тематических конфликтов, сонатной структуры, «сквозного» музыкального развития и последовательного утверждения идеи произведения. И даже в «Поцелуе феи», наряду с высоким мастерством мотивно-мозаичной техники, сплетения и срастания разных мотивов в единое целое, ощущается последовательное «выхолащивание» эмоционального начала в используемых фрагментах музыки Чайковского, лишение присущей ей теплоты, «общительности» интонаций. Показательно, что, говоря о проблеме понимания старинной музыки, Стравинский упоминает только два фактора восприятия: разум и инстинкт, возможно, имея ввиду слуховой, музыкальный инстинкт, а впрочем, он не мог представить музыку в отрыве от наблюдения, живого ощущения тех жестов, движений исполнителей, из которых рождаются звуки музыки (и не случайно, кстати, излюбленный жанр этого композитора – балет, он неизменно стремился воспеть пластику движений человеческого тела). Он не говорит ни о чувстве, ни о духовности, а лишь о разуме и инстинкте: «как можем мы судить о ней (о музыке прошлых веков – Р.С.) с помощью одного лишь нашего *рассуждающего разума*? Ибо здесь нам не хватает *инстинкта*, самого существенного элемента исследования, у нас *отсутствует ощущение живого явления* (курсив мой Р.С.)» (1, с.25).

Джузеппе Верди, искренность и благородная простота человеческой природы которого проявилась и в его суждениях, описывал, например, Винченцо Беллини, напротив, как композитора, «неуверенного в себе, нерешительного из-за скудости приобретенных знаний, руководящегося только собственной *интуицией*» (6, с.357). И в другом письме добавлял: «Беллини беден – это правда, в части инструментовки и в гармонии!.. Но он богат чувством печали, *чувством индивидуальным*, ему одному присущим! Даже в его операх, менее известных, в «Иностранке», в «Пирате» имеются мелодии такие длинные, длинные, длинные, каких никто не писал до него. И какая у него правдивость и сила декламации, например, в дуэте между Поллионом и Нормой! И какая возвышенность мысли в первой фразе

вступления к «Норме», в фразе, за которой через несколько тактов следует другая фраза, плохо инструментованная, но такая прекрасная и небесно-чистая, что никто не написал подобной» (6, с.510). Это мнение Верди о Беллини как о непревзойденном мелодисте разделял, кстати, и Стравинский: «Бетховен оставил музыке наследство, созданное в результате упорного труда. Беллини же досталась в дар мелодия без всяких просьб с его стороны, как если бы небо сказало ему: «Я даю тебе именно то, в чем я отказало Бетховену» (1, с.31). У самого Стравинского, кстати, вообще трудно найти мелодически развитую тему, ибо в основе его композиций – до-классические, то есть, до-гомофонные, до-тематические формы и основное значение имеют ритм, тембр и процессуальность развития.

Выражая свое искреннее сожаление по поводу кончины Гектора Берлиоза, Верди отмечал: «Берлиоз был несчастный больной, озлобленный против всех, едкий и злорадный; дарование величайшее и острое, ощущение инструментовки необыкновенное; он предвосхитил Вагнера во многих оркестровых эффектах. В нем не было никакой сдержанности, и ему не хватало того спокойствия, я бы сказал – того равновесия, без которого не создаются совершенные произведения искусства. Он всегда хватал через край, даже тогда, когда писал вещи, достойные похвалы» (6, с.419).

В письмах Густава Малера тоже есть попытки связать замеченные им проявления человеческой сущности композитора-современника с определенными качествами, индивидуальными чертами его музыки: «ты недооцениваешь это произведение (речь идет о «Саломее» Рихарда Штрауса – Р.С.), несмотря ни на что – весьма значительное и... «виртуозное» в дурном смысле слова. Вагнер – тот был из другого теста. Чем глубже всматриваешься в жизнь глазами **человека**, тем отчетливее чувствуешь разницу между этими немногими **подлинно** великими и только «виртуозами»[...] в самом характере Штрауса холод, который заключается не в его таланте, а в его **человеческой сущности**» (7, с.236). Однако впоследствии Малер несколько изменил свое мнение и пересмотрел отношение к Р.Штраусу как личности опять-таки в связи с упомянутым произведением: «Саломея» – совершенно гениальное, очень сильное произведение, которое несомненно относится к числу самых значительных из созданных в наши дни. В нем под грудой мусора живет и действует вулкан, подземный огонь, а не простой фейерверк. Пожалуй, *так же обстоит дело и с самим Штраусом как личностью* (курсив мой – Р.С.)» (7, с.244-245).

Ученик Кара Караева, В.Шаинский вспоминал: «По-европейски сдержанный, всегда одетый с безупречным вкусом, не склонный к внешней фамильярности, нетерпимый к бестактности, глупости и ее родной сестре – многоречивости, он производит впечатление натуры не очень доступной» (8,с.188), но вместе с тем все ученики отмечали: «ни с чем несравненная радость общения с ним – результат величайшего обаяния этой универсальной личности» (8,с.199).

А. Р.Щедрин подчеркивал: «первое, что бросается в глаза, что сразу ощущаешь в облике Кара Караева – это чрезвычайно высокая культура...фундамент его музыкантской и человеческой культуры составляют не только воспитание, не только эрудиция, но и ярчайшая человеческая одаренность, неустанная активность и необычайная пытливость ума. Интеллектуализм Караева-человека всегда сказывается в его музыке, по-новому отражая ее национальный характер» (8, с.84-85, 89). Нельзя не привести здесь также точное наблюдение А.Пахмутовой той особенности, точнее, секрета обаяния Караева как художника, заключающегося «прежде всего в довольно редко встречающемся сочетании глубокой философичности мышления (предполагающего, казалось бы, холодную графику манеры письма) и буйного, яркого, жизнелюбивого темперамента» (8, с.130), а Т.Кулиев подтверждал как отличительную черту Караева с молодости «серьезность в отношении ко всему» (8, с.132).

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Стравинский И. Статьи и материалы. М., Сов.композитор, 1973.
2. Бернстайн Л. Музыка – всем. М., 1978.
3. Асафьев Б. Игорь Стравинский и его балеты //Симфонические этюды. Ленинград, Музыка, 1970.
4. Ярустовский Б. Игорь Стравинский, с.178, Л., Музыка,1982, изд.3.
- 6.Верди Дж. Избранные письма. Музгиз, М., 1959.
- 7.Малер Густав. Письма. Статьи. Воспоминания. М., Музыка,1968. 607с.
- 8.Кара Караев. Статьи. Письма. Высказывания. М., 1978.

**М. ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-
ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ САН ЕСІМДІ ҚҰРАМА
БАЯНДАУЫШТЫ ЕСІМДІ СӨЙЛЕМДЕР**

**MUHTAR AUEVOV'UN "ABAY YOLU" ROMANINDAKİ
YÜKLEMLERİN BİLEŞİK SAYILARLA İFADE EDİLEN
İSİM CÜMLELERİ**

**COMPLEX NOMINAL SENTENCES WITH PREDICATES
EXPRESSED BY COMPOUND NUMERALS IN THE EPIC
NOVEL «THE PATH OF ABAI» BY M. AUEZOV**

Doç. Dr. Boribaeva Safura BOLATOVNA*
(Борибаева Сафура Болатовна)

Резюме

В данной статье рассматриваются виды простых и сложных именных предложений, сказуемые, которых выражены составными именами числительными в романе-эпосе М.Ауэзова «Путь Абая».

Ключевые Слова: Сан есімдер, құрама баяндауыштар, көмекші етістік, жалғау, реттік сан есім, шылау, құрмалас сөйлемдер, жинақтық сан есім, хабарлы сөйлем.

Özet

Bu makalede; Kazak edebiyatının ünlü yazarı Muhtar Auevov'un "Abay Yolu" adlı romanında kullandığı yüklemlerinden bileşik sayılarla ifade edilen isim cümleleri anlatılmaktadır. Bu isim cümlelerin karışık ve basit olanlarından örnekler verilmektedir.

* El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Diplomatik Tercüme Bölümü/KAZAKİSTAN

Казахский национальный университет им.аль-Фараби Факультет международных отношений Кафедра дипломатического перевода

Anahtar Kelimeler: Sayılar, bileşik yüklemeler, yardımcı fiil, ekler, sıra sayıları, edatlar, karışık cümle, asıl sayılar, olumlu tümce.

Summary

The article deals with the types of simple and complex nominal sentences in which predicates expressed by compound numerals in the epic-novel “The path of Abai” by M.Auezov.

Key Words: Numerals, compound predicates, auxiliary verbs, suffix, ordinal numerals, prepositions, complex sentences, cardinal numerals, affirmative sentences.

Қазақ тіл білімінде сан есімдер де басқа есім сөздер сияқты морфологиялық жағынан жан-жақты зерттелді. Барлық түркі тілдері бойынша жеке-жеке диссертациялар жазылып, соның негізінде монографиялар жарық көрді. Қазақ тілінде сан есімді арнайы зерттеген Ә. Хасенов бірер мысал арқылы сан есім де сөйлемде баяндауыш қызметінде жұмсалады деп тоқталып өткен. (Хасенов Ә. 1957: 76-77 бб.).

Сонымен қатар қазақ тілі оқулықтарында да бұл мәселе арнайы берілген. Осы салада А. Байтұрсынов, С. Аманжолов, Н. Сауранбаев, А. Ысқақов, О. Төлеуов т.б. ғалымдар үлкен еңбек жазды. Әрине, осы аталған еңбектерде сан есім морфологиялық жағынан зерттелгенімен, ара-арасында сан есімдердің тек сөйлем мүшесі болуы ғана айтылады. Демек, жоғарыдағы авторлардың еңбегі бойынша сан есім көбіне тек морфологиялық жағынан ғана сөз болды деп айтуға болады. Сан есімдер синтаксистік зерттеулерде сөйлем мүшелері болуымен бірге Қ. Жұбанов, М. Балақаев, Т. Сайрамбаев еңбектерінде сөз тіркесінде жұмсалуды сөз болады. Бізге қатыстысы сан есімдердің сөйлем мүшелері ішінде баяндауыш қызметінде жұмсалуды. Табиғи жағынан алғанда сан есімдер анықтауыш болуы тиіс. Сол сияқты сан есім басқа да сөйлем мүшелері қызметінде жұмсалатыны туралы жоғарыда айтып кеткенбіз. Дегенмен ол туралы жоғарыдағы авторлар еңбегінен мысалдар келтіруге болады. М. Балақаевтың «Қазіргі қазақ тілі» оқулығынан: «*Асқар сағатына қараса, сағат түнгі тоғыз болып қалған екен* (С. Мұқанов). Мұндағы есім баяндауыштың құрамында үш көмекші етістік бар: *тоғыз* – негізгі де, *болып қалған екен* – көмекші сөздер. Соңғы үш көмекші сөз негізгі баяндауышқа әрі шақтық, әрі видтік (болып қалған – тоғыз болуға таянған, бір-ақ әлі болған жоқ), әрі модальдік мағына қосып тұр.

Осындай, есім баяндауыштардың құрамында айтылатын көмекші етістіктер есімдердің баяндауыштық қызметін дәлдеп, мағынасын толықтырып тұрады. Ондай көмекші етістік қатысқан баяндауыштарды күрделі есім баяндауыштар деп танимыз» (Балақаев М. 1992:140 б.). –деп автор мезгіл бағыныңқы сабақтас сөйлемнің басыңқы сыңарының

баяндаушы сан есімді есімді есімді құрама баяндауыш арқылы жасалғанын көрсетеді.

Сан есім – есімдер тобына жататын сөз таптарының бірі. Өзінің мағынасы мен функциясы жағынан сан есім өзге сөз таптарына қарағанда, сын есімге біршама жақын. Бірақ сын есім заттың сапасын, сипатын, қасиетін, тү-түсін т.б. сыр-сипаттарын білдіретін сөз табы болса, сан есім – заттың сан мөлшерін, ретін, шамасын білдіретін лексика-грамматикалық сөз табы (Ысқақов А. 1991: 191 б.).

Біз осы мақаламызда М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы сан есімді құрама баяндауышты есімді сөйлемдердің жасалу жолдарын, сөйлем түрлерін талдамақпыз.

Сан есімдер сөйлем соңында үнемі таза сан есім түрінде келмей, құрама баяндауышты болып та келеді. Сан есімдерге көмекшілік қызметте көмекші етістік, түрлі көмекші есімдер, модаль сөздер қатысты. Олар есім баяндауыштардың қызметін тиянақты ете түсіп, шақтық, видтік, модальдік мағына қосады. Сан есімдер ондай сөздермен тіркесте негізгі мағынаға ие болады да, көмекші сөздер сол сан есімдерге көмекші қызметте жұмсалады. Әсіресе сан есімді тіркесте ондай сөздердің көп қолданылатыны көмекші етістіктер мен нумеративті сөздер. Енді соларды жеке-жеке көрсетелік:

Реттік сан есім мен нумеративті сөздер: Мұнда келгелі биыл *бесінші жыл*.

Тәуелдік жалғаулы есептік сан есім мен көмекші етістік: Байтастың мінгені Құнанбайдың қара жал бурыл *аты*, дәмелі бәйге *аттың бірі еді*. Кешелер ол да Құнанбаймен араз кісінің *бірі еді*.

Болжалдық сан есімдер:

Барлық жиын – елу қаралы еркек, *отыз-қырықтай қатын*. Есептік сан есім сөздері қосарланып, *-тай* қосымшасы жалғануы арқылы болжалдық сан есімі туып тұр.

– *Құрама баяндауыштағы көмекші етістіктер:* Есім баяндауыштарға да өткен шақтық мән беріп, олардың баяндауыштық қызметін айқындай түсетін көмекші етістіктің бірі – *еді*.

– *Болжалдық сан есім мен көмекші етістік:* Иіс жинап топтаған қой саны *елудей еді*.

Сан есім мен көмекші етістік. Көмекші етістіктер сан есімдермен тіркесіп құрама баяндауыш жасайды. Осылай көмекші етістіктер сан есімдерге түрлі шақтық мағына берумен бірге сан есімдердің сөйлемді тиянақтау қасиетін барынша нақтылай түседі.

– *Көптік жалғаулы болжалдық сан есім мен көмекші етістік:* Сөйтіп, кеңес аяғында підиясының өзі талай тоғыз болып саналды. Бас тоғызы түйе,

екінші тоғыз жылқы, аяғы қой, ешкі тоғыздары және ішек-кілем сияқты тоғыздар еді.

-*Күрделі болжалдық сан есім мен көмекші етістік*: Бұлар беттеген қалың топ үлкен үйлер он шақты еді.

- **Жинақтық сан есім мен көмекші етістік**: Тәрдегі бөлмелер екеу еді.

- *Жинақтық сан есім мен -ақ демеулігі арқылы*: Күткені, тісін басқаны біреу-ақ.

– Сан есімдер құрама баяндауыштың негізгі сыңарында тәуелденіп келген: Мен осыны тосқан әкенің, ағаның бірі едім!.. – деп, Абай бұл әңгімеге қанағаттана алмай, үндемей қалды.

Баяндауышы кейбір сан есімді тіркестерімен айтылады:

Шығынды өз қолдарымен үлестіріп отырған топтардың қайсысын көрсен де, әдет-мінездері бір-ақ түрлі.

Ұлы ана, қарт әжеден айрылғандық, оның орнының қаңырап қалғандығы бір дерт.

Келсе, Балағаздың көзі ұйқыда жатыр екен. Бар жігіт тегіс бейқам. Жиыны он адам.

Орталық тұста Кәрім дейтін момындау саудагер бар еді. Балалары жоқ, ерлі-қатынды екі бас.

Өзінің де ең жақсы көретін туысқаны Абай еді. Екеуінің арасы – 5-6 жас.

Жыл сайын, ай сайын, кейде, тіпті күн сайын көргеніміз бір тепкі.

Жоғарыда айтылған сөйлемдердің баяндауыштары – баяндауыш қызметіндегі тіркестің алдыңғы компоненті – есептік сандардан, соңғы компоненті дерт, адам, бас, жас, тепкі зат есімдерінен және түрлі сын есімінен тіркесіп жасалған.

– *Есептік сан есімдер нөлдік тұлғада жұмсалудың бірге септік жалғауда тұрып та сөйлемді тиянақтай алады*. Септік жалғаулы сан есімдер негізінде сөйлемнің ішінде (ілік септіктен басқасы) заттанып барып толықтауыштық қатынаста немесе мезгілді т.б. білдіру арқылы пысықтауыштық қатынаста жұмсалудың бірге сөйлемнің соңында тұрып, баяндауыш қызметінде сөйлемді тиянақтай алады. Сан есімдер барыс, жатыс, шығыс, септіктерінде сөйлемді тиянақтап есімді сөйлемдер жасай алады. (Балақаев М., Сайрамбаев 1997: 37-38 б.).

–*Шығыс септігіндегі күрделі сан есім мен көмекші етістік*: Үйткені, анау таудан ағылған нөпірдің сан мөлшері де бір бес жүзден кем емес.

- *Барыс септігі*: Саны қырыққа жететін салдардың жасалуы онға жуық. Мұндағы баяндауыш сан есімді тіркестен синтаксистік тәсіл арқылы құралған, бастауыштарын сандық сапада болжалдық түрді көрсетеді.

– *Сан есім+ақ демеулігі + зат есім және керек модаль сөзі:* - Бар мал емес, елу-ақ қой керек. Мұндағы есім баяндауыштың құрамында үш көмекші сөз бар: елу – негізгі де, -ақ қой керек – көмекші сөздер. Соңғы үш көмекші сөз негізгі баяндауышқа әрі күшейткіш, әрі заттық, әрі модальдік мағына қосып тұр. Осындай, есім баяндауыштардың құрамында айтылатын көмекші сөздер есімдердің баяндауыштық қызметін дәлдеп, мағынасын толықтырып тұрады.

– *Сан есім мен көмекші сөздер:* Айтқанын мақұл көре қоя ма, жоқ па? Онысы тағы екі талай.

- Сан есімдер сөйлемдегі сөздердің барлығымен бірдей қарым-қатынасқа түсе бермейді. Олардың тікелей тіркесетін негізгі сөздері - зат есімдер, зат есімнен жасалған туынды сын есімдер және етістіктер ғана. Өзге сөз таптарынан басқа да сөздерді талғамайтын ғана, ақ демеуліктерін атауға болады.

– *Зат есім мен күрделі сан есім:* Абайдың қасындағы жас жігіттер саны он екі.

- *Күрделі болжалдық сан есім + зат есім мен көмекші етістік:* Осы топтың артынан іле, тағы бір топ келді. Бес-алты кісі еді.

- *Жинақтық сан есім мен –ақ демеулігі арқылы:* Ойбай, бізде не қауқар бар? Біз екеу-ақ...

Жай сөйлем түрлері

Хабарлы сөйлем: Төрдегі бөлмелер екеу еді. Бұлар беттеген қалың топ үлкен үйлер он шақты еді.

Жақты сөйлем: Ертең үстіне сияз құрғызамын. Бұл бір.

Жалаң сөйлем: Солар саны елу-алтыс. Біз екеу-ақ...

Жайылма сөйлем: Абайдың қасындағы жас жігіттер саны он екі. Бір Тәкежанда қазір сегіз жүз жылқы бар екен.

Толымды сөйлем: Құлыншақ - сол Торғайдың басты кісісінің бірі.

Толымсыз сөйлем: Жиреншеде сегіз жүз. Жетісуда – алты жүз мың.

Сан есімді салалас құрмалас сөйлемдер

-*Сан есімді жалғаулықсыз ыңғайлас (мезгілдес) салалас:* Балалары жоқ, ерлі-қатынды екі бас. Алдыңғы бәйге түйе бастатқан тоғыз, екінші жамбы бастатқан тоғыз. Бұл сөйлемнің екі сыңарының да баяндауыштары дара есептік сан есімі тоғыз арқылы жасалған.

-*Болжалдық сан есімді жалғаулықсыз салалас:* Базаралының туыс, дос көршілерінен құралған аулы көп үйлі кедей ауыл, он бес шамасындай.

- *Сан есімді жалғаулықты ыңғайлас(мезгілдес) салалас:* Бас тоғызы түйе, екінші тоғызы жылқы, аяғы қой, ешкі тоғыздары және ішік-кілем сияқты *тоғыздар еді.*

- *Сан есімді кезектес салалас:* Жыл сайын, ай сайын, кейде, тіпті күн сайын көргеніміз *бір тепкі.*

Сан есімді есімді сабақтас құрмалас сөйлемдер

-*Шартты бағыныңқылы сабақтас:* Бас жасысы Қоқан керуенінен алған жүз қойлық жібек кілемнен басталса, содан ары, ішік *жиырма бес*, сырмақ, сандық, *жиырма бес*тен.

- *Аралас сөйлем:* Шарды түбінде елубасылар салып болған соң, санайтын ұлықтың өзі болмайды, осы мынау, столда отырған *екі тілмаштың бірі.*

Қорытынды. Сан есімді есімді сөйлемдер басқа сөз таптарына қарағанда роман-эпопеяда сирек кездеседі. Сан есімдер есімді сөйлемде таза түрінде және аналитикалық тәсіл арқылы келеді. Қыстың басы, көшпелі қазақ аулында тегі он екі ай ішіндегі, ең ауыр кездің *бірі.* Биыл Асан *жетіде,* Үсен *бесте.* Сан есімді есімді сөйлемде есептік, топтау, болжалдық сан есімдері кездеседі. Олар дара, күрделі, түрде және тәуелдік, жіктік, септік жалғауларында да келеді. Есептік сан есімді: Абайдың қасындағы жас жігіттер саны *он екі.* Реттік сан есім мен нумеративті сөздер: Мұнда келгелі биыл *бесінші жыл.* Топтау сан есімді: Бәйгенің бәрі де *тоғыз-тоғыздан.* Болжалдық сан есімді: Базаралының туыс, дос көршілерінен құралған аулы көп үйлі кедей ауыл, *он бес шамасындай.*

– Сан есімді есімді сөйлемді тиянақтауда көмекші есім, шылау, модаль сөз, көмекші етістіктер де қатысады: Байтастың мінгені Құнанбайдың қара жал бурыл аты, дәмелі бәйге аттың *бірі еді.* Күткені, тісін басқаны *біреу-ақ.* – Бар мал емес, *елу-ақ қой керек.* Сан есімдер көмекші сөздер құрамында келіп, тәуелдік, көптік, септік жалғауларында да ойды тиянақтайды: Бас тоғызы түйе, екінші тоғызы жылқы, аяғы қой, ешкі тоғыздары және ішік-кілем сияқты *тоғыздар еді.* Үйткені, анау таудан ағылған нөпірдің сан мөлшері де *бір бес жүзден кем емес.*

– Салалас құрмалас сөйлемнің екі сыңары да сан есімді: Алдыңғы бәйге түйе бастатқан *тоғыз,* екінші жамбы бастатқан *тоғыз.* Сан есімді есімді сөйлемдер құрмаластың басыңқы сыңарында жиі жұмсалады: Бас жасысы Қоқан керуенінен алған жүз қойлық жібек кілемнен басталса, содан ары, ішік *жиырма бес*, сырмақ, сандық, *жиырма бес*тен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әуезов М.О. Абай: тарихи роман. – Алматы: Қазақтың Біріккен Мем. Баспасы, 1942. – 397 б.

- 2.Әуезов М.О. Абай: тарихи роман. – Алматы: Қазақтың Біріккен Мем. Баспасы, 1947. – 441 б.
- 3.Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1952. – 801 б.
- 4.Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1956 – 830 б.
- 5.Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961. – 801 б.
- 6.Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961 – 830 б.
7. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Ана тілі, 1992. –140 б.
8. Балақаев М., Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис. – Алматы: Санат, 1997. –37-38 б.
9. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ана тілі, 1991. –191б.
10. Хасенов Ә. Қазіргі қазақ тіліндегі сан есімдер. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік оқу-педагогика баспасы, 1957. – 76-77 бб.

**ÖĞRENCİLERİ UZMAN RESSAM – ÖĞRETMEN ADAYLARI
OLARAK PROFESYONEL AÇIDAN OKULLARA HAZIRLAMA**

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ КАК
БУДУЩИХ ХУДОЖНИКОВ-ПЕДАГОГОВ ДЛЯ СРЕДНЕЙ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

**THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS AS FUTURE
ARTISTS-TEACHERS FOR THE SECONDARY SCHOOL**

Doç. Dr.Şolpan Abilgazıkızı AKBAYEVA*

Özet

Bu makalede; ressam öğretmen adayları olan ve bu konuda eğitim alan öğrencilerin sanatçı-eğitimciler tarafından okullara nasıl hazırlanması gerektiği anlatılmaktadır. Üniversitelerde bugünkü mevcut eğitim durumu, sorunlar, teknikler ve güzel sanat eğitiminin işlevi açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Profesyonel öğretmen eğitimi, öğretmen-sanatçı, güzel sanatlar, pedagojik, metodoloji, yaratıcılık.

Summary

In this article the author considers some of the issues of professional training of students of artistic and pedagogical institutes, as the future of artists-teachers for secondary schools, as well as the modern condition and problems of methods of teaching fine arts.

* Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi/KAZAKİSTAN

Кандидат Педагогических Наук, Доцент Кафедры «Академического Рисунка И Мпсд» Художественно-Графического Факультета Казахского Национального Педагогического Университета Имени Абая/КАЗАХСТАН

Candidate Of Pedagogical Sciences, Associate Professor Of The Department Of "Academic Drawing And Мпсд" Art-Graphic Faculty Kazakh National Pedagogical University Named After Abai/KAZAKHSTAN

Key Words: Professional teacher training, teacher, artist, fine art, pedagogical practice, technique, art.

Резюме

В данной статье автором рассматриваются некоторые вопросы профессиональной подготовки студентов художественно-педагогических вузов, как будущих художников-педагогов для средней общеобразовательной школы, а также современное состояние и проблемы методики преподавание изобразительного искусства.

Ключевые слова: Профессиональная педагогическая подготовка, педагог-художник, изобразительное искусства, педагогическая практика, методика, творчество.

«Kazakistan Cumhuriyetinin 2015 Yılına Kadar Eğitim Vermeyi Geliştirme» Yasasında ‘Çağdaş Yükseköğretim Sisteminin ilk görevi, yüksek tahsilli uzmanları ivedilikle hazırlamayı ve onu ayrı alan olarak anlamayı amaçlayan yeni kalite ve toplumsal statü, eğilim ve yatkınlık sağlamaktır’ diye yazılmıştır.

Dolayısıyla bugünlerde devletimizin uygar devletlerin arasında yer alma yolunda toplumun önünde gelecek nesli entelektüel, kültürü imanlılıkla bütünleştiren vatansever olarak yetiştirme görevi bulunmaktadır. Buna uygun olarak eğitim alanı ve terbiye sisteminde yeni bilimsel bakış açısı geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Toplumdaki milliyet politikasını gerçekleştirme ve çağdaş düşünme ve sosyal ve siyasal değişimlerle ilgili gelecek uzmanları üst düzeyde teorik bilim ve estetik terbiye verme işi yükseköğretimin aktüel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Yükseköğretim, aslında, insanın gelecekteki mesleki hayatına mesleki yön vermesinin psikolojik ve pedagojik hazırlığını oluşturmaktadır.

Rus bilim adamları V.V. Davıydov, A.N. Leontyev, N. F. Talıyzina, A.K. Markova, P.Galperin, D.Elkonin ile Kazak bilim adamları M.M. Mukanov, S.M. Jakupov ve başka da bilim adamları araştırmalarında ‘Yükseköğretimdeki öğrenim sürecinin amaç-motiflerden gerekli bilgiyi model olarak kazanmadan başlayarak kompleks yaratıcılık süreçler ile çeşit çeşit davranışları gerçekleştirmekle sona ereceği aşikardır. Öğrencilerin öğrenme davranışı, eğitim sistemlerinin belirli sahasıyla sınırlı kalmayıp, öğrenme sürecinde özgür düşüncesini açıkça ifade etmeye sevk etmede, böylelikle eğitim seviyesini yükseltmede, sanata, ilime olan profesyonel bakış açılarını ve yeteneklerini oluşturmada da tesirli olacaktır’ diye bahsedilmiştir.

Genel olarak bu mesele ile ilgili fikrimizi beyan edecek olursak, ilk önce öğrencileri gelecek ressam-öğretmen olarak genel ortaöğretim okullarına profesyonel olarak kaliteli bir şekilde hazırlama meselesi üzerinde duralım. Onların sırasına

gelecek ressam-öğretmenin teorik, pratik, bireysel ve ustalık hazırlıklarıyla ilgili kalitelerini katmak mümkündür.

Teorik hazırlık gelecek ressam-öğretmenin hususi ve pedagojik-psikolojik tahsilini kapsayarak, onun analiz yapma, tahminde bulunma ve refleksli becerilerin olmasını hedefliyor. Pratik hazırlık ise dış becerilerde yansıma buluyor. Ona organizatörlük ve iletişim kurma becerileri girmektedir.

- Organizatörlük – seferberlik, enformatik, geliştirmecilik, yönlendirmecilik
- İletişimsellik – algılayıcılık, pedagojik ilişkiler, pedagojik teknikler

Çağdaş yükseköğretimin temel hedefi özgür gelişebilen, kendi kendine yönlendirilebilen, kendi imkânlarını gerçekleştirebilecek yaratıcı genç uzman öğretmen yetiştirmek olduğu aşîkârdır. Çocukta oluşturulması gereken özelliklerin öncelikle öğretmenin kendisinde olması gerekir. Bu yüzden çağdaş öğretmenin yaratıcı olması da şarttır. Ressam-öğretmen adayının mesleki hazırlığını güçlendirme ihtiyacının her geçen gün artmasına bağlı olarak pedagojik süreci düzenlemek de daima gelişmektedir. Gelecek ressam-öğretmenleri mesleki açıdan hazırlama seviyesi öğretmenin hedef ve görevlerinin ne kadar gerçekleştîğine, bununla birlikte yükseköğretim kurulunun Güzel Sanatlar Fakültesinin eğitim sürecinin elverişli bir şekilde kurulması ve düzenlemesiyle doğrudan bağlı olduğundan bu mesele fakültemizde geniş çapta ele alınarak, ders programında ayrı yer tutmuştur ve ayrıca çağdaş ressam- öğretmenleri hazırlama sisteminin önemli parçasına dönüşmüştür.

Öyleyse, gelecek ressam-öğretmenleri mesleki açıdan hazırlamada ustalığı oluşturmak için:

- 1) Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olan sevgisi ile daimi ilgisini arttırmak ve onu derinleştirmek
- 2) Ressam-öğretmen adaylarına mesleki ustalık ve alışkanlığı kazandırmak
- 3) Genel ortaöğretim okullarındaki eğitim ve talim-terbiye işlerinin şimdiki durumuyla ve başarılı pedagojik tecrübelerle tanıştırmak
- 4) Genel ortaöğretim okullarındaki göreve yaratıcılık ve araştırmacılık açıdan alıştırmak

Ressam-öğretmenler adaylarını mesleki açıdan profesyonel olarak hazırlama süreci, fakültemizin öğrenim dersleri ile pedagojik stajıyla ve bilimsel araştırmalarla sağlanmakta ve aynı zamanda öğrencilerin mesleki pedagojik ustalığını kazanma yollarını tespit etmeye imkan tanımaktadır.

Günümüzde fakültemizde estetik eğitim ve talim terbiye meselesi yöntem yönüne dikkat etmenin bir yolu da resim sanatını öğretim yöntemi dersinden öğrencilere eğitim verme ve etkili, elverişli yöntem ve tekniklerini öğretme ön plana çıkmaktadır. Yöntem yollarının bir sistemi olarak resim sanatını öğretme de önemli rol oynar, onun sonuçları çoğunlukla kullanılan yöntemlerin gelişmişlik seviyesiyle ölçülür.

Yükseköğretim Pedagojik Kurumlarının Güzel Sanatlar Fakültelerinde ressam-öğretmen hazırlamanın şimdiki durumu, onların teorik hazırlığıyla birlikte pratik ve mesleki eylemlere hazırlığının da kalitesini arttırmanın yeni yollarını araştırma ihtiyacını talep etmektedir. Mesleki açıdan öğrencileri hazırlamada uzman ressam- öğretmenin okuldaki her türlü işlerini tam ve başarılı bir şekilde gerçekleştirmesine yönlendirilen bütün eylemlerin bütün görünümü pedagojik görev sayılmaktadır.

Pedagojik göreve mesleki hazırlığı aşağıdaki göstergelerle tarif etmek mümkündür:

- Öğrencilerin kendi bilgilerine güveni
- Mesleki hedef ve görevleri çözmeye gayret
- Her türlü pedagojik durumlarda kendi davranışlarını ve duygularını kontrol etme yeteneği

Yüksek tahsilli ressam-öğretmen adayların eğitim alma sürecinde pedagojik eğitim,

Becerikilik ve alışkanlık gibi özellikleri kapsayan mesleki bilgi önemli role sahiptir. Kendi mesleki görevini yerine getirmeye ressam-öğretmen adaylarının hazır olduğunun kriteri olarak onun becerikilik seviyesi ile çok yönlülüğü alınır. Görevin amacı ve onun gerçekleşme durumu ve her türlü yolları arasındaki karşılıklı bağlantı psikolojik temel sayılır. Bilgililik ise yeni şartlarda eylemlere eğilim olarak yaratıcılık eylemleri (resim çizme eylemi) sıkı bağlantılıdır. Bilgi seviyesi ne kadar yüksek olursa, onların yaratıcılıktaki davranışları o kadar belirginleşir.

Yükseköğretim kurumunun Güzel Sanatlar Fakültelerinde yapılacak eğitim işlerinin bütün sistemini öğrencilerin pedagojik mesleki açıdan yönelmesini oluşturmaya denkleştirmek gerekir. Öğrencilerin pedagojik mesleki açıdan yönelmesini oluşturmak eğitim sürecinin birkaç türünde, yani pratik derslerde etkili olarak gerçekleşir.

Pratik derslerde öğrenciler gerekli açıklama alarak ve bir-birine sorular koyarak sorularına cevap arar, böylelikle takım olarak çalışmaya eğitilir. Ayrıca öğrencilerin, seminer derslerinde doğru sorular koymaları ve sorulara doğru ve özlü cevap vermeleri onlarda öğretmenlik alışkanlığı oluşturur.

Öğrencilerin okullarda uygulanan pedagojik staj derslerinde her türlü yöntem ve teknikleri derslerde kullanabilme hazırlığını onların pedagojik görevle uğraşma merakını, öğrencileri edebi-estetik açıdan çok yönlü yetiştirmeye, eğitim vermeye, eğitmeye yönelik teorik ve pratik bilimler sisteminin birikimine göre değerlendirir.

Yükseköğretim kurumunun Güzel Sanatlar Fakültelerinde yapılacak işlerin hedefleri ve önemini açıklayacak etkinlikler ile öğrencilerin pedagojik amacını hesaba katarak etkinlikler düzenlemek öğrencilerin mesleki eğilimini oluşturmada önemli pratik niteliği taşır. Bu durumu öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olan içten merakının oluştuğunun işareti olarak anlamak mümkündür. Öğrencilerle öğretmenlik mesleğinin üstünlüklerini gösteren, öğretmen otoritesinin artmasını amaçlayan etkinlikler tertiplemek gerekir.

Bu tür etkinlikler öğrencilerin öğretmenlik mesleğine adapte olmasıyla birlikte, pedagojik ustalığın artmasına ve mesleği sevmesine imkan sağlayacak şartlarda olması gerekir.

Bu şartları belirli hedefler belirleme ve onları gerçekleştirmeye imkân sağlama sayesinde öğrencilerin bilimlerini kontrol etmek mümkündür. Bilgili olma alışkanlıkla kıyaslandığında değişken ve esnek yapıya sahiptir ve aynı zamanda eylemleri gelecekte edebi yaratıcılıkla bütünleştirerek nitelikte devam ettirme olanağı çoktur.

«Doğru kanatlanmış kuş düz uçar» atasözünde ifade edildiği gibi, eğitim sürecinde doğru yönlendirme çok önem taşır. Dolayısıyla günümüzde uzman öğretmen adayının aktifliğini artırma, eğitim ve talim terbiye işlerini güçlendirme ve eğitimin verimliliğini yükseltmenin önemi büyüktür, bununla birlikte eğitim meselelerinin çözecek elverişli yöntem ve teknikleri seçme ve onların gerekli, etkili yöntem ve yollarını bulma gereksinimi bugünkü eğitim gündeminden inmemesi gerekir.

FAYDALANILAN ESERLER LİSTESİ

1. «Kazakistan Cumhuriyetinin 2015 Yılına kadar Eğitim Vermeyi Geliştirme» Yasasının Taslağı.- Astana, 2003
2. Pedagojik Eğitimin Kalitesi: «Gelişme Sorunları ve Perspektifleri» Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Uluslararası Bilimsel-Pratik Konferansın Materyalleri 18-19 Mayıs 2004, Almatı
3. «Pedagoji» Pidkasistov P.İ. başkanlığında Moskova, 1998
4. Lamanov İ.A. Yükseköğretim Kurumunda Eğitim Kalitesinin Ölçülmesi: Eğitimde Yenilikler. 2002, Sayı:2 98-107 sayfalar
5. Kusainov A., Kojahmetova K., Demeuova M. «Öğretmenin Portresi». Kazaxstanskaya Pravda. 2004, Sayı: 24-25

MEHMET AKİF ERSOY’UN ŞİİRİ İLE MACAR ŞİİRİNİN MOTİF BENZERLİKLERİNE DAİR

SIMILARITIES OF MEHMET AKİF ERSOY’S POETRY AND MOTIVES OF HUNGARIAN POETRY

К ОБЩНОСТИ МОТИВОВ В СТИХОТВОРЕНИЯХ МЕХМЕТА ЭРСОЯ И ВЕНГЕРСКОЙ ПОЭЗИИ

Edit TASNÁDI*

Özet

Bu makalede; Türk şairi Mehmet Akif Ersoy’un şiirleri ile Macar şairlerinin şiirlerindeki motif benzerlikleri anlatılmaktadır. Mehmet Akif’in özellikle İstiklal Marşı ve Eski Köy şiirleri ele alınmakta; Petöfi Sándor ve Mihály Vörösmarty’nin şiirleri ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıca, her iki dile çevrili şiirlerden de söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk şiiri, Macar şiiri, Mehmet Akif Ersoy, Petöfi Sándor, Mihály Vörösmarty, çeviri

Abstract

In this article, motive similarities are dealt with in the poems of Turkish Poet Mehmet Akif Ersoy and Hungarian poems. In particular, Mehmet Akif’s Independence March (the Turkish National Anthem) and Old Village Poems are taken up and they are compared with those of Petöfi Sándor and Mihály Vörösmarty. In addition, translated poems into both languages are communicated.

Key Words: Turkish poetry, Hungarian poetry, Mehmet Akif Ersoy, Petöfi Sándor, Mihály Vörösmarty, translation

* Türkolog-Araştırmacı-Yazar/MACARİSTAN

Türk ve Macar halkları arasındaki ilişkiler, tarihin derinliklerine kadar uzanan yakınlığımız nedeniyle Türk ve Macar şiirinde benzer motiflerin bulunması elbette şasılacak şey değil.

Bu eski tarihi ilişkilerden dolayı Macaristan’da türkoloji bir nevi ulusal bilim kolu sayıldığından çok erken doğmuş ve kültür, dil, folklor (halk müziği, halk edebiyatı, süsleme sanatları vs.) alanlarda görülen benzerliklerin araştırılması da çoktan başlamıştır. Bu durumda doğal olarak Türk edebiyatına karşı ilgi de erken uyanmıştır; daha 19. yüzyılda János Repiczky, Gyula Mészáros, Ármin Vámbéry, József Thury, Imre Karácson, Frigyes Vincze, Vilmos Pröhle, Béla Erödy Harrach, Béla Dömötör ve István Mezey gibi Macar türkologlar Türk edebiyatının tanıtılmasına yazı ve çevirileriyle önemli katkıda bulundular. Ne var ki 20. yüzyılın çalkantıları – dünya savaşları, sistem değişiklikleri, NATO üyesi Türkiye ile Varşova Paktı üyesi Macaristan arasında ilişkilerin büyük ölçüde azalması nedeniyle – 1873 doğumlu Mehmet Akif Ersoy eski antolojilere elbette giremedikten sonra – Macarcaya çevrilmek için doğrusu uzun süre beklemek durumunda kaldı, fakat nihayet çok güzel bir antoloji sayesinde Macar okurlarıyla buluştu. 1961’de *Szenvedélyek tengere* (*‘Derya-i Ah’*)¹ başlığıyla yayımlanan antoloji Türk şiirin başlangıcından 20. yüzyılın ortalarına kadar, demek ki Sultan Veled’den Melih Cevdet Anday’a kadar zengin bir seçki sunmaktadır, ve daha da önemlisi, en iyi şair ve edebiyet çevirmenlerimiz tarafından hazırlanan çeviriler yapılırken ne içerik ne biçim açısından asıl şiirlere şadık kalma istemi gözden kaçırılmıştır. Türk şiiri hakkında AÜ DTCF Hungaroloji Enstitüsünün bizzat Atatürk tarafından davet edilip atanan ilk profesörü László Rásonyi geniş sonsözü ve şairler hakkındaki kısa notları ile okura bilgi vermektedir. Bu arada Mehmet Akif Ersoy’un hayat eserini Rásonyi şu üç kısa cümle ile özetliyor:

“Kemal Atatürk’ün yönetimindeki ulusal Kurtuluş Savaşının heyecanlı taraftarı ve ozanı. Bu sıralarda yazdığı *İstiklal Marşı* Türkiye’nin ulusal marşı oldu. Ne var ki sonraları hızlı ve köklü reformlarla karşı tutum aldığı için sürgüne gitmek zorunda kaldı.”²

Bu antolojide Mehmet Akif Ersoy’un iki şiiri: *İstiklal Marşı* ve *Eski Köy* yer almakta, ve her ikisinin çevirisi dönemin en usta şiir çevirmenlerinden Ede Tarbay’nin kalemindendir.

Hepinizin bildiği gibi Mehmet Akif Ersoy’un şiirleri temaları açısından bir yandan ilhamı gerçek hayat sahnelerinden alan lirik-epik, öte yandan ise ahlâk, din ve vatan konuları üzerine kurulan, birçoğunda öğüt veya vaaz karakterini de taşıyan lirik-epik, bazen de didaktik şiirler olmak üzere, iki başlıca grupta toplanabilir. Antolojimizdeki iki şiir bu iki ana temanın birer temsilcisidir.

İster yurdun çeşitli bölgelerini sevgiyle tasvir eden lirik-epik şiirler ister vatan, özgürlük ve istiklal konuları üzerine kurulan şiirler Macar şiirlerinde de çok önemli

¹ *Szenvedélyek tengere, A török költészet antológiája*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1961., red.: György Hazai ve Imre Árpád, 456 s.

² A. g. e. 432. s.

yer alır, benzer duygular ise birçok defa benzer motiflerle, bu arada birbirlerine çok yakın mecazlar ile ifade edilir. Nasıl Türk edebiyatındaki kahramanlık türküleri ve destanları çok önemli ise, özgürlük, yurtseverlik ve kahramanlık konuları Macar şiirinde de özel yere sahip ve bu konuda söylenenler karşılıklı olarak duygu ve düşünce ortaklığımızın kanıtlarıdır.

Eski Köy şiiri örneğin yurt sevgisini sıcak ve etkileyici bir dille ifade eden, köy ve civarını doğasıyla, hayvanlarıyla ve sakinleriyle tasvir eden lirik-epik şiirlerin güzel bir örneğidir. Şairin duygularını doğrudan dile getirmemesine rağmen yurt topraklarına ne kadar güçlü bağlarla bağlandığını her bir dize hissettirir. Buna benzer yurt ve doğa sevgisi şiirleri başta birçok şiiri Türkçe'ye de çevrilmiş Sándor Petöfi'nin eserleri olmak üzere Macar şiirinde başlangıçtan bugünüme kadar sayısız şiirde kendini göstermektedir.

Burada tam şiirlere yer verme olanağımız olmadığı için şimdi Macar şiiri ile Mehmet Akif'in yakınlığını *İstiklal Marşı*'nın bazı motifleriyle ispat etmeye çalışalım!

İstiklal Marşı'nı bir Macar olarak okurken, özellikle de Macar çevirisini ele alırken ister istemez kimi seçkin Macar şairlerinin eserlerini hatırlamadan edemem, hatta bazı dizeler öyle çağrışımlar uyandırır ki çevirmenin bazen – bilinçli mi, bilinçaltı bir etkileme ile mi, kim bilir? – birer ünlü dizemizin etkisi altında kaldığını düşündürüyor bize.

Hemen şiirin başındaki “safaklarda yüzen al sancak”-’ın muhteşem imajıyla gencecik hayatını özgürlük için feda eden Sándor Petöfi’nin ünlü *Egy gondolat bánt engemet/ Bir düşünce beni üzüyor* başlıklı şiirinde “Dünya özgürlüğü” uğrunda al sancaklarla savaşa koşmak hevesini ve coşkusunu dile getiren dizelerini birbirlerine benzetmeden edemem. *İstiklal Marşı*'nın ikinci kıtasında kahramanca geçmişle şiddetten, celâlden kurtularak isitikle hak kazanmış millet söz konusu. Çevirmenimiz ‘sancak’ imajından hâlâ kurtulamayarak burda da bayraklardan bahsediyor, aynı zamanda bu kıtayı çevirirken herhalde Petöfi’nin 1848/49 ihtilal ve özgürlük savaşının uvertürü olan *Nemzeti Dal/Milli Türkü*’sü çınlıyor kulağında, ve “Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal, / Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklal!” dizelerini “Kanlarımız dökülmeyecek artık, senin bayraklarını açan, uğrunda yaşayıp ölenler, ey hakkımız, özgürlük” şeklinde Macarcaya aktarır. Çünkü Mehmet Akif’in “kahraman ırkım” diye hatırlattığı atalar hakkında Petöfi “özgürce yaşayıp ölenler” der, demin bahsettiğim *Bir düşünce beni üzüyor* başlıklı şiirinde. Petöfi “kırmızı yüzlerle, kırmızı bayraklarla” savaşanlardan dem vurduktan sonra özgürlük için şehit düşenlerin cenaze törenine ait hayalini şiir çevirisinin ne kadar zor olduğunu göstermek için üç şekilde de aktarayım. Birincisini Necmi Seren’in 1943 yılında yayımladı, ve bugün artık pek örneği görülmeyen: kelime kelimesine çeviridir: “Ey mukaddes cihan hürriyeti, senin için ölen kahramanları ihtişamlı, ağır matem havasıyla ve yaşlı bayrakların refakatiyle bir müşterek mezara koydukları büyük defin günü geldiği zaman, benim dağılmış

kemiklerimi oradan toplansınlar.” (*Bir düşünce...*)³. Görüldüğü gibi bu biçimsiz aktarma ile imajın güzelliği de kaybolur. Bu dizeler aynı zamanda çevirilerin, asıl eserlerden çok daha çabuk eskimesini de göstermektedir. A.Kadir ile Asım Bezirci’nin ikinci dilden çeviri yaparken mümkün olduğu kadar başvurulmaması gereken bir yönteme başvurdular, çünkü hem anlam kaymalarının olasılığı artar, hem şiirin olmazsa olmazı olan şekli de arada kaybolabilir. İşte sonuç:

“Başlayınca sonra cenaze töreni,
Getirilsin bir araya bütün kemiklerim,
Matem marşları çalsın durmadan
Kara tüllü bayraklar altında.
Bir mezara gömülsün kahramanların hepsi,
Senin uğrunda çan verenlerin hepsi,
Ez özgürlük, ey dünyanın özgürlüğü!”
(*Bir düşünce kurcalar kafamı*)⁴

Ve nihayet Tahsin Saraç’ın Macarcadan yapılan, şiirsel çevirisi (Gerçi bana kalırsa aslın güzelliğine bu çeviri de ulaşamadı. Aynı zamanda, herhangi vezin ya da uyak zorlaması bulunmadığı halde, başlığın bile üç türlü çevrilmiş olması da dikkate değer):

“Dağılmış kemiklerim toplansın ancak
O büyük tören günü çelenklerle kutlanacak
O zaman ağır, yaşlı müzik eşliğinde
Kara tüller geçirilmiş bayraklar gölgesinde
Gömülsün tüm şehitler bir ortak mezara
Ey dünya özgürlüğü, ölen senin uğruna!”

(*Bir düşünce kafamı kurcalıyor*)⁵

“Önce vatan!” –derler vatanseverler. Mehmet Akif bu düşünüyeyi “Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüda” diye ifade ederken, “aşk ve özgürlüğün şairi” Petöfi hayat felsefesini ünlü dörtlüğünde şöyle özetler:

Özgürlük ve sevgi,
Bana bu iki gerekli,
Sevgim için feda olsun hayatım,
Özgürlük içinse aşkım!
(çev.: Edit Tasnádi)⁶

³ Petöfi Sándor: *Aşk ve Hürriyet Şiirleri*, Macarca aslından tercüme eden Necmi Seren, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943.

⁴ A. Kadir: *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri*, Antoloji, 2. cilt, İstanbul, 1975.

⁵ Petöfi. *Şiirler*. Türkçesi: Tahsin Saraç, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

⁶ Necmi Seren, dörtlüğü Önsöz’ün önüne yerleştirir, şu şekilde çevirerek: “Hürriyet ve aşk: / Bana bu ikisi lâzım, / Aşk için hayatımı, / Hürriyet için aşkımı / Feda ederim”. Tahsin Saraç ise şöyle türkçeleştirir: “Sevi ve özgürlük /En gerekli iki sözcük / Sevi uğruna veririm kellemi / Özgürlük uğruna da sevimi” (A. g. e. 75. s.)

Mehmet Akif Ersoy “Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım./ Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım” dedikten sonra “Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın” diye savaş çağrısında bulunuyor. Petöfi de “yaşam”-a zit düşen “zincir”, “esirlik” ve “savaş” kavramlarını *Milli Türkü*’sünde şöyle bir araya getirir:

“Zincirden daha parlaktır kılıç
Daha iyi süslese gerek kolları
Oysa yine zincir taşıyoruz biz
Verin bakalım haydi eski kılıçları”
(*Ulus türküsü* çev. Tahsin Saraç)⁷

Aynı zamanda Petöfi Mehmet Akif’in “Bastığın yerleri “toprak” diyerek geçme, tanı!/ Düşün, altında binlerce kefensiz yatanı” düşüncesini paylaşarak özgür yaşayan atalarımızın özgür topraklarda uyumak istemlerini dile getiriyor. Tahsin Saraç’ın Türkçesiyle:

“Özgür yaşayıp göçtü onlar
Tutsak toprakta sızlar kemikleri.”
(*Ulus türküsü*)⁸

Her iki şair bağımsızlık savaşının ve elbette zaferinin zamanından da bahsediyor. Mehmet Akif “Kimbilir, belki yarın, belki yarından da yakın” derken, Petöfi şiirine ne coşkulu bir eda ile başlar:

“Kalk Macar! Yurt seni çağırıyor
Bugün vakıt, yarın geç
Tutsak mı yaşayaçağız, özgür mü?
Sorun bu. Karar ver, seç!
(*Ulus türküsü*, çev. Tahsin Saraç)⁹

“Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda? diye soruyor Mehmet Akif. Şairin sorusu elbette yanıtını de içeriyor, Hiç kimse!, diye. Petöfi ise korkakları şöyle lanetler:

“Ölmek gerektiğinde ölmekten korkan
Alçak ve rezilin teki
Yaşamayı kendi yurdundan
Daha üstün tutan kişi.”
(*Ulus türküsü*, çev. Tahsin Saraç)¹⁰

İstiklal Marşı’nın 9. kıtasında “Fıskırır ruh-i mücerret gibi yerden na’aşım; / O zaman yükselerek arşa değer belki başım!” denirken, *Milli Türkü*’müzün son kıtası aniden bir dönemeç gösteriyor. Heyecanlı bir dua havasında, kendilerini feda ederek özgürlüğü kazanmış olanların torunlar tarafından minnetle anıldığını gözler

⁷ A. g. e. 26. s.

⁸ A. g. e. 25. s.

⁹ A. g. e. 25. s.

¹⁰ A. g. e. 26. s.

önüne seriyor, fakat duygusallığa gömülmeye yer bırakmadan, şiirin nakaratı daha büyük bir özgüvenle tekrarlanıyor:

“Gömütlerimizin yükseldiği yerde
Saygıyla eğilecek torunlarımız
Ve okunan kutsal yakarılarla
Yeniden onurla anılacak adımız.

And içiyoruz, evet and içiyoruz
Macarlar tanrısı adına
Bundan böyle hiç bir zaman
Tutsak olmayacağımıza.”

(*Ulus türküsü* çev. Tahsin Saraç)¹¹

İstiklal Marşı da, muhteşem olsa bile bir mezar taşının tasviri ile bitmiyor elbette. Dört dizelik değil, beş dizelik bir biçimde, ilk kıtaların belli başlı motiflerinin tekrarlamaıyla istiklal isteği daha güçlü, daha iyimser, daha etkili bir biçimde tekrar dile getirilir...

Türk milli marşının bu simmetrik çerçeveye almış olması, benzer mesaj ile birlikte Macar milli marşında da göze çarpar. Oysa iki milli marş – hele besteleri – birbirinden farklı havada. Gerçi ‘bir ulusun beraberliğini ifade eden şiir’ kavramının adını Türkçeden Macarca olduğu gibi Macarcadan Türkçeye çevirdiğim zaman çok zorlanıyorum. Çünkü bu kavramı adlandırırken elbette her iki halk kendisinkinden hareket eder. Birçok ülkede örneklerini gördüğümüz gibi Türk halkı milli birlik ve beraberliğini bir marş ile ifade ederken, Macar halkı bu amaçla daha 19 yüzyılda Ferenc Kölcsey’nin *Hymnus/ İlahi* başlıklı kasidesini seçtiğinden biz Macarlar hiç de ilahi havasında olmayan milli marşlara da mecburen “milli ilahi” deriz.

Bu farka rağmen ‘ulusal duamız’ olarak da adlandırdığımız şiirde Kölcsey de Mehmet Akif gibi Hakk’a / Tanrı’ya hitap ediyor, ve şiirin alt başlığında söylediği gibi Macar halkının “fırtınalı yüzyılları”-nı gözden geçirdikten sonra Tanrı’dan ricasını: merhamet istemini ilk kıtayı biraz değiştirerek kasidenin sonunda tekrarlıyor.

“Kahraman ırkıma bir gül! ne bu şiddet bu celal? diye haykırıyor Mehmet Akif, Kölcsey ise ilahisinin son kıtasında şöyle yalvarıyor:

“Tanrım! Bu kadar acılara katlanan
Karabahtının azap denizinde
öteden beri perişan olan
Macara merhamet et!
Koruyucu elini uzat ona,
Neşeli bir gün göster!
Zira bu ulus, artık ödedi
Hem geçmişin, hem geleceğin kefareтини!”

¹¹ A. g. e. 27. s.

Gün Benderli'nin sadık çevirisinin dışında *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri* arasında A.Kadir ile Eray Canberk'in ikinci dilden çevirisi de mevcut. Son kıtası ise şöyle:

“Koruyan elleni uzat ona,
Uzat acılarının denizine!
Sıkınısız, rahat günler bağışla
Yıllardır horlanana ve ezilene;
Geçmişin ve geleceğin hesabını
Ödedi bu halk çok çömertçe.”

Ferenc Kölcsey'nin 1823'te yazılan İlahisi'ne milli marş olarak söylenebilmesi amacıyla 1844'te açılan yarışmayı dönemin en büyük Macar bestecisi Ferenc Erkel'in gerçekten ilahi havasındaki bestesi kazandı. Aynı zamanda Macar reform döneminin ürünü, Mihály Vörösmarty'nin 1836'da kaleme aldığı *Szózat/Nutuk/Söylev* başlıklı kasidesi de benzer duygu ve düşünceler içerdiğinden Béni Egressy'nin 1843'te yapılan bestesiyle “ikinci ulusal marşımız” diye törenlerde halen sık sık çalınıyor / söyleniyor. Vörösmarty Tanrı'ya değil, Macarlara sesleniyor yurdun geleceğinin kaygıları nedeniyle. İki milli marşına benzer şekilde, şiirin başlangıcı küçük değişikliklerle sonunda tekrarlanıyor. Başlıktaki 'Szózat' kelimesine uygun olanı bulmak zor. Bu şiiri de çeviren A.Kadir – Eray Canberk çifti ikinci dilden yapılan çeviriye *Yüreklendirme*¹² adını uygun bulmuşken, Gün Benderli *Hitap* sözcüğünü seçti¹³. Kasidenin son bölümünü daha başarılı bulduğum bu çeviri ile aktarayım:

“Vefakâr ve sadık ol vatanına
Ey Macar! O'dur seni yaşatan
ve eğer ölecek olursan
O'dur seni toprağıyla örtecek olan

Bu koca cihanda sana
Başka mekân yok, bilesin.
Kader güldürse de seni, ağlatsa da,
Burada yaşayacak, burada öleceksin.

Petöfi şiirleride gördüğümüz gibi, Macar şiirinin bu iki şaheserine de ister duygu ve düşünce, ister anlatım biçimi konusunda bir sürü paralellik var daha. Buları bulmanın zevkini okurlara bırakarak, ilginç bir olguya dikkatı çekeyim. Futbolun edebiyatı yaymasında rolünü düşündünüz mü hiç? Bildiri'yi yazarken, bugünlerimizin başlıca bilgi kaynağı olan internetin Macar web sayfalarında Mehmet Akif Ersoy hakkında neler var? diye merak ettim. En ilginç de www.zene.hu, yani müzik başlıklı sitenin yeni linki: 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası dolayısıyla katılan ülkelerin milli marşları buraya yerleştirildi ve ilki de Türkiye milli marşı oldu!

¹² A. g. antoloji, 2. cilt, 123. s.

¹³ Gün Benderli'nin bu iki çevirisi yayınlanmış değil. Budapeşte'deki Macar Edebiyat Müzesi'nin isteği üzerine, bu iki değerli şiirin dünyanın çeşit çeşit dillerindeki çevirilerini içeren CD için hazırlanmıştır.

Şairi, şiiri ve bestesi hakkındaki bilgilerin yanısıra *İstiklal Marşı* 'nın tam metni de okunabilir, üstelik videosunda İsviçre – Türkiye maçından önce, ortasında Şükrü ile Türk milli takımının Türk milli marşını heyecanla söylemesi de sesli olarak görülmektedir.

Ekler:

Mehmet Akif Ersoy: A RÉGI FALU
(Eski Köy)

Puszták, hegyek meg dombok, sík vidékek;
Öreg tanyák közt birkák nyája béget,
Fű füre hull, vetés vetésre dől le,
Lovast lovával súlyos búza föld be;
A földeken a jószág szétbarangol,
Utak porában gyapjast gyapjas hajszol;
Tavak vizén tutaj a bivaly teste,
Mint elefánt, pihen meg, partra fekvé;
Nagy ökrök szarva rét fűvét hasítja,
Kövé a hátuk, zsíros bőrük sima,
Az orrlükra ibolyák tapadnak,
S kérődzve dülnek esti szénaszagnak:
Szemük lehunyják, egyre rág pofájuk,
Vékony fonálban földre csordul nyáluk,
S amíg mormognak: macs macs, gyűl a gyanta;
Távol leányok vérmes szép csapatja
Nehéz hajával bíbelődik hosszan;
Tinók bökődnek, körmük köre koppan;
Száz nyurga mént a határ szinte felfal;
Megtelt a völgy csikó- és kancaszaggal.

FÜGGETLENSÉGI INDULÓ
(İstiklâl Marşı)

Ne félj, a vörös zászlók lángja messze világít,
Míg egyetlen tűzhely ég és izzik: mindhalálig.
Hazánk dicsőség-csillaga tündököl az égen,
Miénk, a nemzetünké, ragyog a messzi fényben!

Ne ráncold cifra arcodat, cicomázó félhold,
A kínból, szenvedésből, panaszból épp elég volt!
Vérünk nem onták többé, kik zászlódat kibontják.
Kik éltek, haltak érted: jogunkárt, ős-szabadság!

Én mindöröktől fogva szabadon éltem, élek,
Örült, ki homlokomra ütné a rab-pecsétet,
Akár az ár a partot, taposnám, összetörném,
Hogy új mederbe fogjon, nincs arra semmi törvény!

Ha napnyugat határán őrtállnak vasnaszádok,
Hitem acélfalával vértézve – szembeszállok!
Ne félj, a véreb szűkül! Nem fojtja meg hitünket,
Fogatlan ordasoknak mellünknek úgy se törhet.

Barát, vigyázz! Az aljast ne hagyd hazánkba lépni,
Mellvéd legyen a tested, mely golyóit kivédi.
Mégis remélj, az Isten derűs jövődölése
Beteljesül: ma, holnap – csak fegyvert fogja a kézbe!

Ahányat lépsz e földön, arra gondolj örökké,
Hány hősrünk nyugszik ott lent, hány hősrünk omlott röggé,
Halott apád kezéből vedd fegyverét kezédbe,
Hogy meggyalázza földünk, ne engedd senkinek se.

Nincs gyáva! Föl, előre e paradicsomkertért!...
És vértanú-had indul, megvédi ősi földjét.
Ház és vagyon, meg asszony nem kell a hosszú harcban,
Te légy velem, hazám, és segíts meg majd, ha baj van.

Lelkemnek, Isten, halld meg, örökké egy a vágya:
Szentélyed soha senki idegen ne gyalázza,
Fohászom szent hitünknek acélkemény alapja,
Igénk, hazám, a földed bevonja színaranyba.

Ezerszer izzó vassal égetném sírkövemre:
Hazám térted hullott sebemnek véres könnye,
Testem, magányos lelkem, mind följebb, égig szállna:
A párás éjszakákon át világító világba.

Dicsőség dísze, arcunkra vond a fényed!
Vérünk kiontott cseppje, az ős jogot te véd meg!
Dúsan teremjen földed, gyümölcsös minden hajtás.
Kibontjuk, láng a zászlónk: vörös-színű Szabadság!
Kardunk vasába írjuk hazánk: Függetlenséged!

Ede Tarbay 'nin çevirileri

Ferenc Kölcsey: İLAHÎ (Hymnus)

(Macar Millî Marşı)

Tanrım, bereket bolluk
Mutluluk ihsan eyle Macara!
Düşmanlarıyla savaşırsa eğer
Koruyucu elini uzat ona.
Karabahtının öteden beri perişan ettiği
Bu halka neşeli bir gün göster!
Zira bu ulus, artık ödedi
Hem geçmişin, hem geleceğin kefareтини

Sen getirdin atalarımızı,
Karpat'ların kutsal tepelerine
Bendeguz'un¹ ahfadı,
Güzel bir yurda kavuştu sayende.
Tiszanın, Tunanın
Sularının aktığı yerlerde,
Serpilp geliyor
Arpadın yiğit evlâtları.

Macar Ovasının topraklarında,
Bize olgun başaklar dalgalandırdın.
Nektar süzdürdün
Tokay'ın bağlarında.
Vahşi Türkün istihkâmına
Sancağımızı diktirdin defalarca.
Ve Mátyas'ın meysus kara ordusu,
Mağrur Viyana kalesini
inim inim inletti.

Ama eyvah! İşlediğimiz günahlar
Öfkeyle doldurdu yüreğini.
Yıldırımlar yağdırdın bize
Gürleyen bulutlardan.
Önce, eşkiya Moğolun oklarını
Yağdırdın başımıza.
Sonra Türkün boyunduruğunu
Yükledik omuzlarımıza.

Yenik düşen ordumuzundan kalan
Kemik yığınlarının üstünde,
Kaç kez yükseldi zafer türküleri
Yaban Osmanlının dudaklarından.
Ve de kaç kez senin öz evlâdın
Güzel yurdumun bağrını deldi.
Ve öz evlâdın, öz yurdunu
Öz evlâdına mezar etti.

Mazlumu, sığındığı
Kendi sığınağında kılıç bekledi.
Çaresizce baktı her yanına
Kendi vatanını bulamadı kendi yurdunda.
Ayaklarında kan deryası,
Terpesinde ateşten deniz,
Dereler tepeler aştı
Mmhzun ve çaresiz.

Bir zamanki kalenin olduğu yerde
Şimdi bir yığın taş var.
Neşe ve sevinç yerine
Ölüm sessizliği ve keder.
Ah ne yazık! Özgürlük yeşermiyor
Ölülerimizin dökülen kanlarından.
Esaret göyaşları akıyor
Boynu büküklerin ateşli gözlerinden.

Tanrım! Bu kadar acılara katlanan
Karabahtının azap denizinde
öteden beri perişan olan
Macara merhamet et!
Koruyucu elini uzat ona,
Neşeli bir gün göster!
Zira bu ulus, artık ödedi
Hem geçmişin, hem geleceğin kefareтини!

¹ Bendeguz: Yurt kuran Árpád'ın dedesi

Mihály Vörösmarty: HÍTAP (Szózat)

Ey Macar! Her yerde ve her zaman
vefakâr ve sadık ol vatanına.
Dün beşigindi o, mezarın olacak yarın
O'dur seni kollayan, sinesinde barındıran.

Bu koca cihanda sana
Başka mekân yok, bilesin.
Kader güldürse de seni ağlatsa da,
Burada yaşayacak, burada öleceksin.

Ataların kanları,
Suladı bu toprağı.
Bin yıl, kutsallaşan her adı
Bu toprağa bağladı.

Yurt uğruna cenk etti
Yiğit Arpad'ın erleri.
Esaret zincirini,
Kırdı Hunyad'ın kolları.

Özgürlük! Burada dalgalandı
Kana boyanmış bayrakları,
Savaşlarda can verdi
Ulusun en has evlatları.

Ve bunca bahtsızlıktan,
Bunca kavgadan sonra azalan,
ama dimdik ayakta duran
bu ulus, gene de yaşıyor vatanında.

Ve bütün halkların vatani olan
Büyük dünyaya haykırıyor:
“Bin yıllık çilenin ardından
Ya hayat, ya ölüm!” diyor.

Olamaz! Boşuna mı feda oldu
Vatan için bu kadar can.
Yok yere mi kurban oldu
Bunca vefalı insan.

Olamaz! Dirayet, akıl, kuvvet,
Bunca kutsal irade,
Meşum bir lânetin ağırlığı altında
Tükenemez böyle beyhude yere

Gelmesi lazım, gelecektir nutila
Yüzbinlerin dudaklarından
Yükselen dualarda
Yakarılan güzel günler.

Ya da gelecektir, gelmesi lazımsa eğer
Harikulade ölüm.
Ve kendi cenazesinin üstünde
Kan revan içinde kalan bir ülke.

Ve o zaman halklar çevreleyecek
Ulusun gömüldüğü bu mezarı
Ve milyonların gözlerinden
Akacak matem gözyaşları.

Vefakâr ve sadık ol vatanına
Ey Macar! O'dur seni yaşatan
ve eğer ölecek olursan
O'dur seni toprağıyla örtecek olan

Bu koca cihanda sana
Başka mekân yok, bilesin.
Kader güldürse de seni, ağlatsa da,
Burada yaşayacak, burada öleceksin.

Gün Benderli'nin çevirileri

INVESTIGATING THE COMPARISON OF DIVINE OR SPIRITUAL LOVE WITH VIRTUAL ONE AND THE RESULTS OF THIS FIGURATIVE

**İLAHİ AŞK İLE MÜMKÜN OLABİLİR SANAL
AŞKIN MUKAYESELİ ARAŞTIRMASI**

**ИССЛЕДОВАНИЕ СРАВНЕНИЯ БОЖЕСТВЕННОЙ ИЛИ
ДУХОВНОЙ ЛЮБВИ С ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ И РЕЗУЛЬТАТЫ
ЭТОГО ФИГУРАТИВНОГО**

İran SOLEİMANİ*

Abstract

Love has been set as a divine gift in nature of all creatures of the universe and in this way they may be able to reach self-existential perfection; since the most complete representation in the essence of human being is “love”, in this way, this existential essence is able of recognizing the ‘self’ and give perfection to itself and reach to divine knowledge (He who knew himself, indeed has known his own Lord, because the spiritual and holy love is a real one and it is eternal and it is love of the Great God; because in this case love of the lover is continuously increasing, melting and dissolving. In case of such lovers they also don’t interpret their loves to ‘love’, because it has never been told about any of the prophets to have love towards the God, but they have been called as a ‘friend’ or ‘good friend’ of the One God. Some instances of these prophets are: the holy Prophet of God – Mohammad [Habibollah –the friend of God (peace be upon him)] -, Jesus [Rouhollah – (the spirit of God)-], and Moses [Kalimollah – the speaking companion of God] (Shafiee, 1996, P. 27)

But another important issue in this regard is the negative reaction toward the relationships between virtual and real loves that are present in the current community and they are mainly due to the mixture of these two kinds of loves, because most of the ‘loves’ that had been and are present in the universe – together with their effects and characteristics – are of sex natures. And, the reasons for most

* Faculty member of Islamic Azad University, Ardebil Branch/IRAN

of the family failures and disillusion among the young people are these very sexual loves, loose and base-lack trusts, and unsafe and unauthorized relations.

Key words: Love, divine, spiritual, virtual, comparison

Özet

Aşk yaradılışa İlahi armağan olarak gönderilmiştir. Bunun yardımıyla insanlar olgunluğa eriyorlar. Ermiş insan bu vesileyle kendisini tanımağa, tastik etmeye çalışıyor, hakiki aşka yani Tanrı sevgisine kovuşuyor. Aşk; hakiki anlamda mukaddes, ebedî hissdır. Hazreti peygamberlerimiz Muhammed Mustafa (Habibullah), Yusuf Peygamber (Ruhullah), Musa Peygamber (Tanrının Dostu) bu aşk ile Tanrıyı sevmiş ve ona tapınmışlardır. Ama aşkın başka bir anlamı da var ki kadınla erkeğin birbirine olan fiziksel-seksual hissidir. Bu aşk irfanî anlam taşımıyor. İki insan arasında mevcut olan aşk hissin terennümüdür.

Anahtar Kelimeler: Aşk, İlahî, manevî (dinî), virtual (mümkün olan), mukayese.

Introduction:

Love is the eternal elixir that can change any kind of copper into the gold. Human survival is due to the love; as the manifestation of many sciences, arts, prosperities and many activities and wonderful phenomena, also the prevalence and freshness of human's life are considered the achievements of love; more important, within the ring of unions, the assembly of philosophers, the country of mystics, the rooms of the jurists, the arena of all scholars, and the abode of all residents in any career and technology, even within the ring of ragtag and bobtail and imprisoned persons there are also talk of love and without exaggeration it should be said that we do not know any population or abode without the presence of love. From heaven to the land and from the settlers of the land to those who have joined the union of Almighty God, all and all are lovers. Not only human, but all particles belonging to both heavens and lands are lovers. So it should be said that all the universe, are lovers and prayers of the One and only One Beauty (God), though we consider most of them far from any kind of senses.

Therefore love is the most fundamental, and most revealed-key word, however, expression of love is so difficult that the pen breaks and stops, because the love is old and God's covenant with man dates back to Alasti.. Existence is the manifestation of love. Not only human beings, but all particles and elements consider the existence due to the love. Even the heavens and the sun and moon, water, wind and earth and fire and... all of them have been established on the circuit of love. Love is endless and infinite, it doesn't accept limitations. It is eternal and has come into existence since the beginning, and only the love will remain and other things are mortal; love is life criterion. Loveless human being is obscene and animal like, he is not but an animal, he is solid body. Love is both the

criterion to be alive and basically the fountain of life water. Lover is born from love and all of the real wealth and blessings arise from love. For lovers, love is adequacy and nothing bears credibility and authenticity and value except love. Lover is alive all the time and enjoys eternal life. In profession of love which is beyond all rituals, he worships, thanks and becomes satisfied.

The way of love is risky and difficult. Only those people can put the steps on this way that are gentlemen, clever and hard working, because love is vengeance and bloodthirsty and the way of love passes through the seas of blood. Love is the effects of the history and an example for writers and scenarists and it is panacea and elixir, converter of situations and characteristics and it cleans the faults. Lover drinks the wine of reality and he is always drunk. Being drunk with love is beyond all the drunks. And love is thought processing and culture builder.

Lover enjoys high status at the look of the beloved. His prayer is answered and he is looked at by the beloved. The way of love reaches to the point that the beloved loves the lover and love, lover and beloved gain unity and become one. Love brings airiness, liveliness and being free from care. This and only this is the spiritual or divine love.

That's why virtual loves are invalid and worthless, because lovers of loves such of these kinds don't enjoy characteristics of real lovers and they seek for self-interest and satisfying their own inner wretch desires. Love is in harmony with pains, tears, and sighs, love bits on lover's liver; it burns the liver; but in this era full of tricks where are true lovers?! Whether, the so-called romantic youth and students have realized the depth of love? In fact, it can surely be said that most of the young people look at their inner desires with the eyes of love for the purpose of being responder for their existent desires. Using the so to speak more lovely words, they delude sentimental and emotional individuals because they only follow their own carnal desires; of course, the pleasure-seeking is not a bad and ugly problem, but it is one of human beings' characteristics. Those who cannot enjoy the life, may suffer from mental disorders; but, pleasure-seeking may cause problems and be harmful from the two aspects: first, non-religious way of seeking pleasure, and second, effusiveness in seeking-pleasure that causes deviation from the path of perfection and falling into the abyss of destruction.

The present descriptive study has been developed using approximately 20 references, questionnaire planning, statistical universe, results from statistical universe and information directly and randomly gathered from some of the students by planning the questionnaire. In this descriptive plan we hope to give necessary information and knowledge to the youth, especially to university students, to prevent heartfelt bosom of the family and social system being broken-down and thereby, bring the psychological and mental security and self-esteem among the girls and boys.

Objectives of the Study and Its Necessity:

The aim of this project is to study the spiritual or divine love, and virtual love and its consequences. Most of the young people, especially students don't like to

listen to the advices from their family as well as their professors; but, whether these young people have enough sense of responsibility towards their family and their future? Whether, they attempt to cover themselves from the eyes of outsiders by distinguishing between the insiders and outsiders? Whether they make use of all their attempts to observe the Islamic dress and to pattern the practical and behavioral traditions of pure Imams (AS) as a model for their own characters and behaviors? Whether...?

Therefore the overall goal is to evaluate the real concept of true and virtual loves and harmful and destructive effects of virtual love and positive and transcendental effects of real love in universities. Because, one of the fundamental problems of our current society that has caused social corruption and uncontrollable dissipations, is an unhealthy and nonreligious relation among the young people. Unfortunately, some people, informed or ill-informed, have placed the name of love to these relationships, while love is a sacred word that if used in its real meaning, no corruption and frustration will be created for the youth and the society. In a tradition he holy prophet (PBUH) states: “Oh, the child of Adam, I do created all the things for you and do created you for myself.” Therefore, according to the principle of “caliph of God”, and dignity and exalted position of every human being, this research attempts to study the real concept of love and friendship that also includes the One God’s satisfaction, and to express the main cause of virtual love to be welcomed by the youth and frustrations obtained from these relationships.

This paper began with distribution of questionnaires. In this regard, the data was collected, evaluated and analyzed and finally, statistical calculations were used, percentages of given responses were determined and tables and charts were used. So, considering the above said things and the number of students – who will be the pioneers of women, men, coaches and castle-guards of the society in near future – using the practical and applicable methods, we decided to proceed with promotion of authentic culture of anthropology, separation of real and virtual loves and their positive and negative effects in universities for the purpose of presenting some solutions to this issue and being able to rescue the community from this great cultural problem which clearly includes wrong and inappropriate consequences in Islamic societies.

Materials and methods:

Given that this research is descriptive survey, it describes the existing situation of virtual love among the students, and then seeks for the ways of promoting the recognition of true love and its separation with virtual love – which is possible by the helps from family, school, university, media, society and... . And since, the aim is to study the ways of promoting the authenticity of true love and explaining the destructive effects of virtual love and discharging the false senses and making the university students’ emotions targeted, the present research makes use of the library resources of JSS, JDS and MSQ and gathers information using the standard questionnaires developed on the basis of a five-point Likert scale. And their

validity have been assessed and confirmed in Europe and America. Given that, the aforesaid questionnaires will be translated, they need to be re-adjusted and re-determined from the viewpoints of validity and reliability; this takes place by implementing the method again (retest), parallel method (counterpart) and Cronbach counterpart coefficient. Since, collecting all the people in a society at a specified time in order to respond to their problems and involvements resulted from lack of enough knowledge of divine love or spiritual love, and also to cause them to distinguish between true and virtual loves is impossible, we tried to use small groups at different times for our questions. In doing so, the multi-stage cluster sampling method has been used. However, due to many problems in sampling, we used a systematic random sampling method. On this basis, from among the total statistical population (all students) questionnaires were randomly and according to the draw distributed among the male and female students in associate degrees and in different age groups and this were considered as the statistical universe. In this regard, 100 students - girls, boys, married, and single – were randomly selected as samples.

Data gathering was done through questionnaire and the questions were designed in the form of multiple choice ones. Choices for all the questions were common for all of them and they were as follows: A: very much, B: much, C: average, D: little E: very little,. In this poll, they were not asked to make known their names for the purpose of answering the questions with convenience. Also, from among 100 individuals who answered the questions 34 ones were male and 66 ones were female, 70 of them were single and 30 ones were married. 78 of those who answered the questions were from the first age group (18-28 years of age), 19 ones from the second age group (29-39 years of age), and 3 ones from the third age group (40-49). Also, from among 100 individuals who answered the questions 45% were from accounting, 36% from management and 19% from computer fields of study.

In the questionnaire causes and factors involved in the young people being drawn towards virtual love were asked about and that, whether being dressed inappropriately, financial and cultural poverty and illiteracy or low literacy of families, holding classes consisting of both sexes of boys and girls on campus, sexual dominance of the youth making use of the available clips on the SMS, unauthorized use of satellites, vulgar films influenced by Western culture, unsuitable friends, and ... are effective in students being drawn towards virtual love or not, and some other questions in this regard. Raised questions and statistical calculations have fully been referred to in terms of the number of given responses to multiple choice questions and percentage of responses.

As some samples, results from the research have briefly been shown in the framework of three tables. Table one shows the causes and factors involved in the young people being trapped in virtual love. Consequences of virtual love have been shown in table 2. And the last table (table 3) shows different perspectives on spiritual love or divine love, and virtual love.

var00001		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	42	%42	%42	%42
	much	38	%38	%38	%80
	average	8	%8	%8	%88
	little	10	%10	%10	%98
	very little	2	%2	%2	%100
	Total	100	%100	%100	
var00002		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	20	%20	%20	%20
	much	23	%23	%23	%43
	average	17	%17	%17	%60
	little	17	%17	%17	%77
	very little	23	%23	%23	%100
	Total	100	%100	%100	
var00003		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	39	%39	%39	%39
	much	37	%37	%37	%76
	average	19	%19	%19	%95
	little	3	%3	%3	%98
	very little	2	%2	%2	%100
	Total	100	%100	%100	
var00003		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	16	%16	%16	%16
	much	42	%42	%42	%58
	average	23	%23	%23	%81
	little	14	%14	%14	%95
	very little	5	%5	%5	%100
	Total	100	%100	%100	
var00005		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	45	%45	%45	%45
	much	38	%38	%38	%83
	average	15	%15	%15	%98
	little	1	%1	%1	%99
	very little	1	%1	%1	%100
	Total	100	%100	%100	
var00006		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	18	%18	%18	%18
	much	33	%33	%33	%51
	average	20	%20	%20	%71
	little	23	%23	%23	%94
	very little	6	%6	%6	%100
	Total	100	%100	%100	

Table 1:

with regard to table 1 and made calculations about the causes and factors of the young people's involvements in virtual love and street friendships it becomes clear that: from among, 88% above the average of respondents considered the living environment effective in the young people to be drawn to social and family deviations. Other percentages according to the responses from the responders were as follows: 60% being without a veil, 95% uninteresting films influenced by western culture, 81% using the available clips on mobile messaging, 98% unsuitable friends, and 71% financial shortage in the life.

var00007		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	3	%3	%3	%3
	much	8	%8	%8	%11
	average	35	%35	%35	%46
	little	25	%25	%25	%71
	very little	29	%29	%29	%100
	Total	100	%100	%100	
var00008		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	60	%60	%60	%60
	much	27	%27	%27	%87
	average	9	%9	%9	%96
	little	2	%2	%2	%98
	very little	2	%2	%2	%100
	Total	100	%100	%100	
var00009		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	5	%5	%5	%5
	much	8	%8	%8	%13
	average	23	%23	%23	%36
	little	23	%23	%23	%59
	very little	41	%41	%41	%100
	Total	100	%100	%100	%5
var000010		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	9	%9	%9	%9
	much	19	%19	%19	%28
	average	21	%21	%21	%49
	little	26	%26	%26	%75
	very little	25	%25	%25	%100
	Total	100	%100	%100	%9
var000011		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	34	%34	%34	%34
	much	27	%27	%27	%61
	average	24	%24	%24	%85
	little	11	%11	%11	%96
	very little	4	%4	%4	%100
	Total	100	%100	%100	
var000012		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	20	%20	%20	%20
	much	39	%39	%39	%59
	average	25	%25	%25	%84
	little	11	%11	%11	%95
	very little	5	%5	%5	%100
	Total	100	%100	%100	

Table 2:

Statistical calculations obtained from table 3 in relation to the consequences of virtual love and street friendships are as follows:

1. According to 54% of individuals, virtual loves don't lead to marriage.
2. 96% of respondents believed that if the result from this love were marriage, such marriages could cause pessimistic atmosphere and lack of confidence between the wife and the husband.
3. According to 64% of the students, through reaching the happiness and prosperity in life through virtual love is impossible.

4. According to 51% of the respondents, virtual love cannot be a means to reach the divine love.

5. According to 85% of the students, virtual love can be the reason for many divorces.

6. According to 84% of the respondents one of the most prevalent difficulties resulted from the virtual love is leading the life with more than one wife.

var000013		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	14	%14	%14	%14
	much	27	%27	%27	%41
	average	33	%33	%33	%74
	little	16	%16	%16	%90
	very little	10	%10	%10	%100
	Total	100	%100	%100	
var000014		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	38	%38	%38	%38
	much	32	%32	%32	%70
	average	17	%17	%17	%87
	little	8	%8	%8	%95
	very little	5	%5	%5	%100
	Total	100	%100	%100	
var000015		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	3	%3	3.0	3.0
	much	12	%12	12.0	15.0
	average	37	%37	37.0	52.0
	little	23	%23	23.0	75.0
	very little	25	%25	25.0	%100
	Total	100	%100	%100	
var000016		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	13	%13	%13	%13
	much	33	%33	%33	%46
	average	31	%31	%31	%77
	little	12	%12	%12	%89
	very little	11	%11	%11	%100
	Total	100	%100	%100	
var000017		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	61	%61	%61	%61
	much	29	%29	%29	%90
	average	5	%5	%5	%95
	little	3	%3	%3	%98
	very little	2	%2	%2	%100
	Total	100	%100	%100	
var000018		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	very much	17	%17	%17	%17
	much	48	%48	%48	%65
	average	28	%28	%28	%93
	little	4	4%	4%	%97
	very little	3	%3	%3	%100
	Total	100	%100	%100	

Table 3:

Results from the table 2 and expressions by 74% of the respondents show that virtual love causes shortage in social characteristics (character promotion); while

87% of them believed that virtual love makes the ground ready for being away from the court of divine and direct path. It also causes the faith to be weakened. Also, according to 52% of the students scientific discussions and exchanging the lecture notes among the girl and boy students is for the purpose of friendship and seeking for pleasure, while 48% of the respondents believed that this relation is only of scientific nature.

In regard to controlling the emotions of youth period, according to %90, 95% and 93% of the respondents controlling these emotions is possible by the help of family, strong faith, and environment, respectively.

Discussion:

Due to surveying the responds to multiple choice questions by students, some of the obtained statistics and information were unexpected and away from expectation; therefore, in the following analysis of these cases and appropriate techniques for being free from this social and family problem will be pointed out:

According to the calculations and due to studying the graphs, as well as according to 74% of the students that had moderate to high opinions, compensating for social characteristics (character promotion) is effective in attitude and behavior of the youth towards the virtual love; while, 26% of the individuals with moderate to low opinions rejected this theory; obtained result is not so satisfactory because one of the factors effective in deviation of the young people towards the street friendships is compensating for the lack of social character. So, in this regard it is necessary to promote the power of self-esteem among the young people and make them aware of their own innate and inner talents. In this way they will not be drawn towards the deviation to promote their prides and characters.

In case of the issue that whether virtual love can be a means to reach the spiritual love, 49% of students had moderate to high opinions and in contrast, 51% had negative and moderate to low opinions and this is worth of thinking in Islamic society on the basis of moral and religious orders. Therefore, it is necessary to take required steps to solve such a fundamental problem using conscious measures and to offer students religious and real ways to reach the spiritual and divine love.

According to %40 of respondents, whose idea was medium to high non-religious relations can be a pretext for recognition of the identity of the opposite gender so as to select the best option to marry, while 60% of the respondents had moderate to low opinions and were against this issue. Based on the obtained results, with reasoning and logic students should be convinced that through a thousand of tricks and actions boys hide their own innate and main identities so as to reach their inner demands and sexual desires, and thus it is difficult to gain necessary and sufficient information about them, of course this also goes for the girls.

From among the respondents, 60% with moderate to high opinions stated that being without a veil can have an effective role for young people to be trapped by street loves, while 40% of them with moderate to low opinions were against this idea; this result was away from expectation; because one of the most important

factors that causes the young people to be drawn to social and family deviations is being without a veil, thus respectful professor should make the harmful consequences of ill-covering known to the students so as to solve this problem. Also, it is necessary to put those regulations and rules to use in university environment that upon which this social damage can be prevented.

Concerning the coeducational classes for students in universities, 74% of the respondents with moderate to high opinions believe that if both girl and boy students study in a single university environment, this contact will also have a role in their sexual relations, while 26% of them with moderate to low opinions hadn't such opinions. So, it is necessary to take wise and weighed steps to solve this essential problem; even in case of necessity and obligation, if possible, classes should be designed in such forms that the least contact be created between the boy and girl students. And/or conversations among the boy and girl students shouldn't be stimulating and their looks at each other shouldn't also be polluted and lustful. Also, religious veil within the limitation determined by religion should be observed by both genders. And, behavioral and oral relations among boy and girl students shouldn't be for the purpose of pleasure and enjoyment. Furthermore, two strangers to each other shouldn't remain together into a closed environment. Finally, the students should try to know that the One God is overseer and sees all acts and behaviors all the time. They shouldn't ignore virtue and modesty.

Among the respondents, %72 above the average believed that nothing is done by professors to help students distinguish between true love and virtual love; in contrast, only 18% moderate to low of them believed that professors make students have full knowledge in this regard. According to the obtained percentage, it can be stated that unfortunately most of our professors don't accentuate such problems in classrooms, but they give importance only to teach in their own related fields, and consider such issues as the main tasks of professors of Islamic studies; while all respected professors should consider the guidance to students in all areas of scientific, cultural, social, religious and ... fields among their religious duties.

Concerning the question that whether sexual tendencies can be considered as barriers to students' progresses or not, 75% of respondents with moderate to high opinions gave positive answers to this question and 25% of them average to lower ideas rejected this theory, and the obtained statistics was unexpected. So, in this regard it is necessary to act in such a way that students, that are future *نار ادمل* of Islamic nation, be diverted from this path and be interested in science with reasoning and logic. Because such relationships cause both sides to divert all their thoughts, attentions, and focuses towards telephone and/or at presence meetings and, this is the biggest obstacle for scientific growth and development because education needs focus on intellectual and spiritual forces. Concern and anxiety that occur due to such links are the biggest stumbling block on the way of scientific and educational progress; hence, university and school consultants recommend that when studying and exams it is better to postpone the marriage and matchmaking ceremonies so as to people can succeed in doing their assignments and exams and this goes for continuous opportunity burning relations that burn high energy.

Therefore, students should be informed that studying and instruction, especially during the university studies, is among the most important factors that build their futures and characters, and those who because of accepting virtual loves and emotional friendships and response to their endless desires and sexual demands, don't take the advantage of them, become involved in an unforgivable error, disgrace, and failure.

46% of people with moderate to high opinions believed that virtual loves don't lead to marriage; while 54% of them with moderate to low opinions didn't have such an idea. Of course we don't deny the fact that a few percentage of these friendships lead to marriage and, at least, for some time, they feel luckiness leading the life with together. But, unfortunately this happiness do not remain stable and together with passage of time doubt and pessimism make the field narrow for such a common life. In other words, after one year of their common life that everything become normal for them, these thoughts come to the husband's mind that "why his wife when she was single very easily communicated with him?", "whether she had already a relationship with someone else, too?" and "when I'm not at home, does she remain loyal to me?" and ...? Therefore it is necessary to make the required knowledge clear to the youth and students in this regard, so as to make them act realistically concerning the marriage and realize the consequences of unreasonable marriages.

Therefore, considering the charts and calculations, the conclusion is that there are different perspectives according to different age groups, sex and marriage status of students concerning the causes of deviation of the youth and their desires to virtual loves; so, in order to solve this social dilemma it is necessary to take the main steps in all of the abovesaid grounds in cooperation with all authorities, experienced professors and legal and substansive managment, so as to have a healthy society free from any family and community confusion.

Conclusion:

Love is a bilateral issue, and it requires both enthusiasm and effort by lover, and desire and stretch of the beloved. This is an important principle that is emphasized by all the mystics and seekers of God. Firstly, because love is an attribute of God and it is HIS favor that causes someone to be subject to this blessing. Secondly, to reach the doorstep of the friend and going through the steps and phases of difficulties that the lover is confronted with them, will not be possible without the divine success and attraction. How is it possible for a weak and powerless entity to go on a journey towards the infinite? Furthermore, according to God's saying through prophet Muhammad (PBUH): "I was a potential treasure that I like to be recognized. Then, I created the creatures for the purpose of being recognized by them." Motivation of creation is also the love. Then seeking for being union with the lover is due to seeking for the lover from the side of the beloved.

True love renews the lover's entity and gives him a new life every moment. It gives him thousands of wings to fly with, wings that extend from the heaven to the earth. While, virtual lovers are in fact lovers of their own pictures and imaginations and they see a mirage from the distant and then run towards it, but don't see anything unless their own eyes' errors, errors that are the result of their illusion. Accordingly, the relationship between boys and girls before the nomination period causes the worst and most severe damage to community, families, life and the future of girls, though boys also experience such a worst and severe damage. Therefore, the best and most useful relationship between boys and girls is certainly passing their candidacy period together with consent and knowledge of the two party's families.

Therefore, in this regard a major and important proposal may be offered firstly, to the girls and then to the boys. Our daughters should follow religious orders and injunctions, and respect precious values and norms of the community. They should also follow the guidance of their parents and professors who are their best friends, helpers and compassionates. The girls should prevent improper and illegal relations with the boys most of whom intend to deceive them because, as it was indicated in the present research they should be sure that these boys are never willing to marry such girls, rather their purpose is only sexual abuse and to deceive them. Based on the survey, about 95% of them stated with confidence that if they want to marry, they will never marry their "girl friends", because in regard to their decency, chastity, don't trust them at all.

Boys should also know that in addition to irreparable mental and psychological damages that they cause to innocent and childlike girls and hurt them and make them be pessimist, they themselves also will never be successful and happy in their lives and marriage with any girl due to suspicion and pessimism that have experienced about the girls.

Therefore, the best proposal for marriage in addition to parental involvement that are their best helpers and friends is spending their official nomination period, being acquainted with each other's characteristics and mutual understanding about themselves.

REFERENCES

1. Dashtki Gheyasoddin Mansoor, 2000, Maghamat-al- arefeen, Tehran University press, Tehran
2. Ibn-e-Sina Hossein ibn-e-Abdellah, 1960, Treatise on Love, Tehran University press, Tehran.
3. Ghazali abi Hamed Mohammad ibn – e – Mohammad, 1945, Ehyao Oloomoddin, Alnashro Darolmaarefat leltabaat, Beirut.
4. Moeen, Mohammad, 2002, Moeen Persian Dictionary, Attempted by Azizollah Alizadeh, Neda publication, Ramin press, 1st ed, Tehran.

5. Mokhtarpour, Ghahroodi, 1999, love in the solar system, Amirkabir Publication Institution, Khaneh Sepehr Print, 1st ed. Tehran.
6. Sadroddin Shirazi Mohammad –ibn – e Ibrahim, 1997, The Three Primary Thesis: Seiyed Hossein Nasr, Mawla Publication Tehran.
7. Sadroddin Shirazi Mohammad –ibn – e Ibrahim, 1999, Alhekmatol motaaleyah felasfarel agleyyatelarbaat, Elmeyyah Publication, Bitā, Qom.
8. Sadroddin Shirazi Mohammad –ibn – e Ibrahim, 2000, Almadba va almaad, edited by Seiyed Jalaladdin Ashtiani, Office of Islamic propaganda, Qom.
9. Shafiee, Hassan, 2006, Love and the Effects of Youth, Foroozan Cultural institutions and publishing . Aseman print, 1st ed, Tehran.
10. Shahabadi Mirza Mohammad Ali, 2007, Rashahatolbeharolensaan va- al-fitrāt, edited by Zahed Veisi, Organization of Islamic Culture and Thought Research Publications, Qom.
11. The Holy Koran, translated by Mahdi Elahi Qomshehee, 2007, Darolfekr publication, Qods-e-Qom print, 3rd ed
12. Zarrinkoob Abdolhossein, 1987, Through the alley of the Rends, on the life and thought of Hafez, Amirkabir publication, Sepehr print, 5th ed., Tehran.

PAZARA BİR BAKIŞ

A LOOK TO THE MARKET

ОДИН ВЗГЛЯД НА РЫНОК

Heydər Zeynalabidinoğlu PƏŞMİ*

Özet:

Makalede pazarın önemi anlatılmaktadır. Farklı ekonomilerin birbiriyle ilişkileri ve pazarla ilgili bilim adamlarının düşünceleri makalede yer veriliyor.

Anahtar Kelimeler: pazar, ticaret, alış, satış, ithal, ihraç.

Abstract

The essence of the market is explained in the article. Ideals dealing with the market by different economist - scientists are given and their attitude is shown.

Key Words: Market, trade, purchase, sale, import, export

"Bazar" termini orta fars dilində "vazar", orta fars dilində "manəvi" ("vazarək" (bazarda dükkanı olan), "vazarqan" (tacir), "vazarqaniye" (ticarət), "vazarbəd" (bazarın rəisi, mələk ət-tüccar) kimi sözlərin tərkibində istifadə edilmişdir.(1)

Mövcud olan sənədlər göstərir ki, İran bazarı özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə dünyada məşhur olmuş və fars sözü olan "bazar" dünyanın bir çox ölkələrinin dillərinə daxil olmuşdur. Lakin ərəbdilli islam ölkələrində hər yerdə əsasən, ərəb sözü olan "soq" və kiçildilmiş mənada "səviqe" (bazarça, kiçik bazar) istifadə edilir. Bu söz məhəllələrin, kəndlərin adlarında və eləcə də digər coğrafi adlarda geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Frehkelin fikrincə, müasir iqtisadi terminlərdə istifadə edilən "bazar" sözünün tərfi belədir: bir qrup xüsusi fərdlərin məcmusundan ibarət olub müəyyən məkanda yerləşir, peşəsinə uyğun olaraq cəmiyyətdəki tələb və təklifi təkbaşına və ya qrup şəklində alıb-satır. Siyasi iqtisad elmində "bazar" sözü danışanın istifadə etməsinə, seçdiyi mövzuya və məqsədinə uyğun olaraq mənə və məfhum əldə edir (2).

Bazar – bir məhsul və xidməti alan potensial və faktiki alıcılar məcmusuna aiddir. Tarixi baxımdan bazar alıcılar və satıcıların məhsul və ya xidmətlərin

* İktisatçı.Tehran Şəhri Rabite İdaresi emekdaşı/İRAN

mübadiləsi üçün müraciət etdikləri yerə deyilir. Lakin iqtisadiyyatçılar xüsusi məhsullar və ya xidmətlər alıb-vermək üçün alıcılar və satıcılar məcmusunun müraciət etdikləri yeri "bazar" adlandırırlar. Marketing baxımından alıcılar məcmusu bazarı təşkil edir. Eyni zamanda "bazar" sözü bəzi hallarda işçi qüvvəsi bazarı, səs bazarı kimi alıcı və ya müştərilərin olmadığı məcmuələrə də bazar adlandırırlar.

Filif Katler bezara belə bir tərif verir: bazar müştərə ehtiyac və istəkləri olan və öz ehtiyac və istəklərini təmin etmək üçün mübadilə etməyə meylli olan və bu işi həyata keçirmək qüdrəti olan bütün potensial müştəriləri ehtiva edir.

Orta Şərqi əksər şəhərlərində, Pakistanda və Hindistan yarımadasında bazar şəhərin əsas ticarət mərkəzi sayılır və ondan alış-veriş, həşşinin məhsul mübadiləsi üçün istifadə edilir.

"Bazar" fars sözü olub, kökü pəhləvi dilindəki "qiymət yeri" mənasını verən "bəhaçar" sözü ilə bağlıdır. "Bazar" sözü, təxminən, bu növ bazarların geniş yayıldığı bütün ölkələrin dillərində istifadə edilir. Məsələn, "neft bazarı" terminindən istifadə edən danışan neft istehsal edən və ya neft sənayesi olan bütün ölkələri nəzərdə tutursa, onun məqsədi onun danışdıqlarındakı hamının anladığını bildirməkdir. İqtisadi coğrafiyada "dünya bazarı", "müştərə bazar", "Atlanta bazarı" kimi terminlər təsəvvüdə coğrafi regionları və həddləri canlandırır. "Qara bazar" termini də məhsul və xidmətlərin qeyri-rəsmi qiymətə və yarım-məxfi şəkildə alınıb-satıldığı mübadilələr məcmusuna deyilir.

"Rəsmi bazar" termini "qara bazar" termininin qarşılığı olub, qiymətlərin dövlət və ya dövlətə bağlı qurumlar tərəfindən yönləndirildiyi və nəzarət edildiyi sahəyə deyilir.

"Aksiya bazarı", "pul bazarı", "maliyyə bazarı", "nağd bazarı", "nisiyə bazarı", "davamlı bazar", "səbətsiz bazar", "tənəzzül edən bazar" kimi terminlər və bunlara bənzər digər terminlər daha çox qiymətli kağızlar mübadiləsində istifadə edilir.

Mövcud bazarlar və onların müştəriləri (3):

1. Tam rəqabət bazarı;
2. Tam inhisar bazarı;
3. İnhisar rəqabəti bazarı;
4. Çoxtərəfli inhisar bazarı;
5. Dəyişkən əsas bazarlar;
6. Çoxsaylı istehsalçı;
7. Çoxsaylı istehlakçı;
8. Çoxmilliyyətli bazarlar;
9. Beynəlxalq bazarlar;
10. Bazar əsaslarının mexanizmi;
11. Beynəlxalq bazarların mexanizmi.
12. Ölkənin məhsul bazarları;

1. Tam rəqabət bazarı: tamamilə qeyri-şəxsi bazardır və bazarda təklif edənlər arasında rəqabət yoxdur. Alıcılar öz aralarında qarşılıqlı rəqabət hiss etmirlər.

İqtisadiyyatda bir nəzəri anlayış kimi faktik olaraq mövcud olanın tam əksini təşkil edir.

2. Tam inhisar bazarı: tam inhisar bazarda yalnız bir istehsalçı mövcud olduğu halda mümkündür. Müstəqim rəqabət, necə deyirlər, məşhur və ya texniki rəqiblər olmadığı halda mövcud deyil. Bütün bunlarla yanaşı, inhisarçı siyasətlər istehsalçının pulu üçün bütün məhsulların və nisbətən daha yaxşı əvəzləyə bilən məhsullar, həmçinin potensial rəqabəti təhdid etmək yolu ilə (əgər bazara daxil olmaq imkanına malik olsalar) qeyri-müstəqim rəqabəti vasitəsilə məhdudlanması mümkündür. Tam satış inhisarı həyata keçirmək üçün aşağıdakı iki şərtin olması lazımdır:

- a) təklif edənlər bazarda tək olduqda;
 - b) təklif edilən məhsulun yerini tuta biləcək digər məhsul olmadıqda.
- İnhisarın mənbələri bunlardan ibarətdir:
- xammal və əsas təklifinə nəzarət;
 - fərdi xüsusiyyətlər;
 - ixtiraları qeyr etdirmək yolu ilə inhisar;
 - məhsuldar bir zavodun təsis edilməsi xərclərində;
 - xüsusi haqq (frenşis).

3. İnhisar rəqabəti bazarı: istehsal edilən məhsul fərqi görə satıcı məhsulun qiymətinə nəzarəti nəzərdə tutur və bu baxımdan da mənfəi meylli tələbatla üzləşir. Bir-birinə yaxın əvəzləyici məhsulların sayı çox olduğu halda onun inhisar qüdrətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırır və tələbatlarının yüksəlməsinə səbəb olur. Əgər müəssisələr inhisar rəqabəti bazarında fərdi şəkildə öz qiymətlərini tələbat əyrisinin aşağısına doğru aşağı salarlarsa, yuxarıya doğru hərəkət etdirərək öz satışlarını ümdə şəkildə artırırırlar. Sənayedə mövcud olan bütün müəssisələr eyni zamanda öz qiymətlərini aşağı saldıqları halda, hər bir müəssisənin satışı miqdarı az atır.

4. Çoxtərəfli inhisar bazarı: bu bazar müəssisələrin bir neçə eynimənşəli və ya eynimənşəli olmayan məhsulları satdığı bazardır. Müəssisələr satdığı məhsullar eynimənşəli olarsa, bazar xalisdır və əgər eynimənşəli olmazsa, bazar naxalisdır. Bu bazarda istehsalçılar bir tam inhisarçı istehsalçı olarlarsa, bazarda hədsiz çox rola malik olacaqdır və əgər əksinə olarsa, bu rol cüzi olacaqdır.

İstehsal müəssisələrinin qarşılıqlı iqtisadi davranışlarının bir-birinə bağlılığı çoxtərəfli inhisarla mövzusunun əğırlıq mərkəzidir. İnhisar rəqabəti bazarında istehsal müxtəlifliyi və üstünlüyünə və ya bazara daxil olmaq sadəliyi və çətinliyinə əsaslanır. Çoxtərəfli inhisarda mövzunun əhatə dairəsi istehsal müəssisələrinin strateji reaksiyaları olduğu halda, çoxtərəfli inhisar bazarlarında reklam rəqabəti, məhsulların növ müxtəlifliyi üçün rəqabət kimi qeyri-məhsul rəqabətləri olduqca hədsiz dərəcədə geniş yayılmışdır. Çoxtərəfli inhisar bazarında şəxsi rəqabət mövcuddur. Şəxsi rəqabət müəssisələrin bir-birindən qarşılıqlı təsirləndiyi zaman əmələ gəlir.

5. Dəyişkən əsas bazarlar: ümumiyyətlə, əsas bazarların digər bazarlardan fərqi yoxdur. Qiymətlər və satış miqdarı tələbar və təklifin məbləğindən asılıdır. Lakin mühüm fərqlər də mövcuddur. Birincisi, bazar tələbatının istehlakçılara olan

tərəfində istehsal amillərini alan müəssisələr vardır və istifadə edilmiş əsas miqdarı müəssisələr tərəfindən satılmış məhsulun miqdarına bağlıdır. Digər tərəfdən, satış bazarın ölçüsünə və istehsalçıların tam rəqabətə, inhisar qüdrətinə malik olub-olmadığına bağlıdır, məhsul üçün bazar şəraitini həvəsləndirici əsas tələbatı olub ondan təsirlənir. İkincisi, işçi qüvvəsi təklif etmə xidmətlərinin minimumu yalnız zaman satan və iş üçün yaramayan fərdlərdən ibarətdir ki, bəlkə həm də istehlakçılardır. Bunlardan başqa əsas bazarların əksəriyyətində qiymət mənbələrin istehsalı ilə bağlıdır, dövr üçün lazım olan xammalın qiyməti ilə deyil.

6. Çoxsaylı istehsalçı: istehsalçıların və ya satıcıların sayı olduqca çoxdur. Onlardan hər birinin satışı bazarın ümumi satışı miqdarına nisbətən olduqca azdır. Belə ki, satışlar təkbaşına bazarı təyin etmək və ya dəyişdirməyə qadir deyil.

7. Çoxsaylı istehlakçılar: tam rəqabət bazarında alıcıların və müştərilərin sayı çoxdur. Lakin alış bazar alışı ilə müqayisədə olduqca azdır. Belə ki, istehlakçılar və müştərilər də təkbaşına bazardakı malların qiymətini təyin etmək və ya dəyişdirməyə qadir deyil.

Əlbəttə, bu faktorlar tam rəqabət bazarında olduqca əhəmiyyətlidir. Bu faktorların daha da kamilləşməsi üçün faktorların ardıcılığından və bazardakı istehsal vəziyyətindən, bazarın şəffaflığından və bazarda maksimum gəlirdən də bəhs etmək lazımdır.

8. Beynəlxalq bazar: keçən əlli il ərzində məhsul mübadiləsinin genişlənməsi, xüsusilə də mədəniyyətlər arasındakı fasilə və məsafələrin bir neçə addımlığa çatdırılması heç kəsin ağılına belə gəlmirdi. Lakin hazırda dünyanın hər yerində az və ya çox miqdarda baş verir. Öz-özünü təmin etmə şüarı yerini beynəlxalq bazarda münasib yer tutmaq üçün səylər kimi şüarlara vermişdir. Bu məsələlər nəzərə alınmaqla beynəlxalq bazardakı atmosferin tam dərk olunmasının şəkli və formaları əldə edilməlidir. Bu bazarda son iyirmi ildə heyərləndirici dəyişikliklər olmuşdur. Çox milliyyətli şirkətlər marketing fəaliyyətlərini genişləndirməklə yanaşı, bir sıra dünya ölkələrində istehsal imkanları da əldə etmiş və dünyanı sənayeləşməyə doğru aparmışdır. Bəzi ölkələr əsas sənaye məhsulları və kapital istehsalçılarıdır. Onlar bir-biri ilə olduqca çox mübadilə edirlər və az artan gəlir dəyərli sənaye məhsulları üçün və olduqca müxtəlif istehlak məhsulları üçün yaxşı bazar olacaqdır. Dünya ölkələrinin əksəriyyəti öz rəqiblərindən irəli keçməyə və dünya ixracat bazarlarını öz əllərinə keçirməyə səy göstərirlər.

9. Çoxmilliyyətli bazarlar: bir neçə milliyyətli hədsiz böyük şirkətlər ümumi bir sistem yaratmaq qərarına gəldilər. Bu şirkətlərin fəaliyyəti üçün heç bir qanuni və mədəni məhdudiyyətlərin olmamasına baxmadığından onlar milli sərhədlərin əhəmiyyətini minimuma çatdıraraq, öz strategiyalarını daha çox dünya iqtisadiyyatının istiqamətləri üzərində qurmuşlar. Bu şirkətlər müəyyəm həddə qədər qeyri-siyasi olub, daha çox hər regiondakı öz aksionerlərinə meyllidir ki, xüsusi bir ölkənin mənafeyini, əgər şirkət dərman məhsulları satışı üzrə ixtisaslaşmışdırsa, ən çox gəlir gətirən iş üsulu öz strategiyasını daha çox beynəlxalq bazarlar əsasında qurmaqdır ki, deyilənlər məsələyə aydınlıq gətirmək üçün misaldır, bir ölkənin xüsusi bazarında bu sistem bazarları tanımasına gətirib çıxarsın. Potensial şəkildə şirkətin məhsullarını cəlb etmək və ya şirkətin özünü onun xüsusiyyətləri ilə birlikdə bazara tətbiq etmək olar. Bu bazarlarda yalnız istehsal təslihatlarına investisiya qoyuluşuna ehtiyac ola bilər. Əgər bazar potensial

olaraq investisiya qoyuluşu üçün münasib olarsa, bu iş həyata keçirilməlidir. Gəlir gətirilməsinə təsir göstərə biləcək ictimai və siyasi faktorlar diqqətə alınmalıdır.

Beləliklə, bazarlar eynimənşəli olmayan istehlakçı qruplarından təşkil edilmişdir. Bazarların bölünməsinin səbəbi də ehtiyacları və ya zövqləri eyni olan qrupların aşkara çıxarılmasıdır. Hər halda ilk söz müştərilərindir və bazar onların fikirləri əsasında təşkil edilir, dəyişir və davam edir.

10) Bazar əsaslarının mexanizmi: bazara əsaslanan iqtisadiyyatda mənbələrin ixtisaslaşması ilə bağlı qərarların alınması sonsuz sayda istehsalçı və istehlakçı vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sırada istehlakçıların zövqlərinin dəyişməsi də istehlakçıların zövqlərində dəyişikliyin əmələ gəlməsinə səbəb olan mexanizmlərdəndir. Qiymət mexanizmləri vasitəsilə istehsal mənbələrinin ixtisaslaşmasının da bu dəyişikliklə uyğunlaşmasına gətirib çıxarır. Bu zaman məhsul bazarlarını tanımaq da fərdlərə nəyi istehsal etməyin daha yaxşı olduğunu bilməyə kömək edir. Digər məsələ də budur ki, qiymət bazarda əlamətlər yaratmaqla vəzifəsini yerinə yetirir. Qiymətlər əlamətlər yaratmaqla bu məhsulların istehlak və istehsalı miqdarını qiymətlərin dəyişməsinə reaksiya verməsinə səbəb olur.

Bu baxımdan da bazarda qiymətlər istehsalçılara hansı məhsul və hansı xidmətlər istehsal etmək lazım olduğunu göstərir, istehlakçılar üçün isə hansı məhsulu almaq və hansı xidmətdən istifadə etməyin onların xeyrinə olduğunu müəyyənləşdirir.

11) Beynəlxalq bazarların mexanizmləri: beynəlxalq bazarların mexanizmləri daxili bazarların mexanizmlərindən fərqlənir. Onlarda beynəlxalq ödəmələr balans, xarici valyuta, idxalat məhsullarının tarifləri və gömrük gəlirləri, kreditlərlə bağlı olduqca müxtəlif üsullar, məhsulların malikiyyət hüququnun hansı qarşılıqlı ticarət vasitəsilə ötürülməsinin müxtəlif üsulları, müxtəlif daşıma üsulları kimi məsələlərdən bəhs edilir.

12) Ölkənin maşın bazarları: maşınlar və onların ehtiyat hissələrinin idxal edilməsinin ağır xərcləri nəzərə alınmaqla, belə bir fikir yaranır ki, bu sərbəstləşdirmə ölkənin bütün məntiqi ehtiyaclarına cavab verə bilər. Çünki maşınların qiymətlərinə yenidən baxılması onların yaxşılaşdırılması üçün zəruridir. Ölkənin maşınqayırma sənayesi son bir neçə ildə gözəçarpancaq yüksəlişə nail olmuş və daxili bazarın ehtiyaclarının böyük bir hissəsini təmin etmiş və regional bazarlara çıxmışdır. Bu irəliləyişlər İran iqtisadiyyatı üçün diqqətəlayiqdir.

Bull və Bear bazarları nə deməkdir?

Bu iki termin fərqli şəkillərdə investisiya qoyuluşu bazarlarında və ticarət dünyasında eşidilməkdədir. Günümüzdə investisiya qoyuluşu meylləri bazarın vəziyyətinin təyinedicisi olduğundan bu terminlər investor üçün də istifadə edilir və investorun bazar haqqında nə düşündüyünü, istəyinin nə olduğunu müəyyən edir.

Sadə şəkildə desək, Bull bazarı, yəni artmaqda və rəvnəq halında olan bazardır. Onun göstəricisi aksiya bazarının qiymətinin davamlı artmasıdır. Belə hallarda investorlar bu fikirdədirlər ki, bu artımın gediş uzun müddət davam edəcəkdir. Adətən, ölkənin iqtisadiyyatı güclü və məşğulluq səviyyəsi yüksəkdir. Digər tərəfdən, Bear bazarı tənəzzül və süqut edən bazardır. Aksiyaların qiyməti davamlı olaraq düşür və bu düşüşün nəticəsində investorlar düşünürlər ki, bu gediş

uzun zaman davam edəcəkdir və öz növbəsində şəraiti daha da mürəkkəbləşdirəcəkdir. Bu müddətdə iqtisadiyyat zəifləyir və tənəzzül edir, şirkətlərin işçi qüvvəsini tənzimləməsi nəticəsində işsizlik artır.

Bu terminlərin əsas kökü haradan alınmışdır?

Bu terminlərin əsas kökünün haradan alındığı bəlli deyil. Lakin bunlarla bağlı geniş yayılmış şərhlər mövcuddur:

1. Bu terminlər öz qurbanlarına hücum edən heyvanların adından alınmışdır. Camış, adətən, buynuzlarını havada fırladır və sonra hücum edir, ayı pəncələri ilə ovuna zərvə vurur. Bundan başqa, camış və ayı yarış meydanında (məsələn, motodor yarışlarında) yırtıcı və rəhmsiz rəqibdirlər;

2. Keçmişdə dəri vasitəçiləri və dəllalları dəriləri almamışdan qabaq satırılar. Buna görə də onlar tarixdə birinci qabaqcadan mal satanlar sayılır. Müştərilərinə dərinin təhvil vermək vədi verəndən sonra dəllallar ümid edirdilər ki, ovçulardan dərinin alınma qiyməti bazara nisbətən aşağı olacaqdır. Əgər qiymət aşağı olurdusa, dəllallar müştəriyə satış qiyməti ilə ovçulardan alış qiyməti arasındakı fərq nəticəsində yaxşı gəlir əldə edirdilər. Bu dəllallar "bearskin jobbers" (ayı dərisi dəllalı) birləşməsinin qısaldılmış şəkli olan "bears" adı ilə tanınırdılar. Bu termin bazarda düşüşə ümid edən və ya bunu gözləyənlərin sinonimi oldu.

Bear və bull bazarlarının xüsusiyyətləri

Bull (inək) və bear (ayı) bazarlarının vəziyyəti aksiya qiymətlərinin gedişi əsasında müəyyən edilməsinə baxmayaraq, bu bazarlar investorların xəbərdar olduğu göstəricilərə malikdir. Daha sonra bazarın növünə təsir göstərən bəzi faktorlara işarə edilir. Lakin unutmamaq olmaz ki, bunlar bull və bear bazarlarından ibarət olan ümumi bazarları müəyyənləşdirmək üçün tam və sabit qaydalar deyil.

- qiymətli kağızlar üçün tələb və təklif: bull bazarında qiymətli kağızlar üçün tələb yüksək, təklif isə zəifdir. Başqa sözlə desək, investorların əksəriyyəti qiymətli obliqasiyalar almaq istədikləri halda çox kiçik bir hissə satmağa meyllidir. Nəticədə aksiyaların qiyməti artır. Çünki investorlar münasib aksiyalar əldə etmək üçün bir-biri ilə rəqabət aparırlar. Bear bazarında vəziyyət bunun tam əksinədir, yəni fərdlərin çoxu aksiyaları satmaq istəyir, nəinki almaq. Tələb təklifdən olduqca aşağıdır və nəticədə aksiyaların qiyməti düşür;

- investor psixologiyası: bazarın reaksiyası bu reaksiyanı dərk edən fərdlərin davranışından təsirlənir. İnvestorun bazarın rəvnəqlənməsi və ya tənəzzül etməsi haqqında hisləri və psixologiyaları olduqca zəruri və mühümdür. Aksiya bazarının məhsuldarlığı və investorun psixologiyası bir-birinə bağlıdır. Bull bazarında təxminən, bazarın hissi mənfidir. Çünki investorlar öz kapitallarını kənara şıxarmağa başlayır və aksiyalar alırsaq, bazarda müsbət hərəkətlə nəticələcək sabit gəliri olan qiymətli kağızları gözləyirlər. Ümumiyyətlə, investorların bazara etibarının azalması onların öz kapitallarının bazara çıxarmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində bazarda aksiyaların düşməsinə gətirib çıxarır;

- iqtisadi fəaliyyətlərdə dəyişiklik: aksiyaları bursada alınıb-satılan şirkətlərin özləri də daha böyük iqtisadiyyatın üzvləridir. Bu baxımdan da aksiya bazarı və iqtisadiyyat bir-biri ilə bağlıdır. Bear bazarı zəif iqtisadiyyatlarla bağlıdır və şirkətlərin çoxuböyük miqdarda gəlir əldə edə bilmirlər. Çünki müştərilərə kifayət qədər pul xərcləməirlər. Bu gəlir azalması birbaşa aksiyaların dəyərinə və qiymətinə

təsir göstərir. Bull bazarlarında isə bunun tam əksi olan bir şərait var, yəni insanların xərc etmək üçün çox pulu var və pul xərc etməyə meyllidirlər ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatı gücləndirir və inkişaf etdirir.

Bazar dəyişikliyi necə dəyərləndirmək olar?

Bazar növünün əsas dəyişdiricisi bazarın uzunmüddətli gedəsidir, bazarda baş verən xüsusi hadisələrə bir anlıq və ya qısamüddətlireaksiya deyil. Bazarda baş verə çox cüzi hərəkətlər yalnız bazardakı qısamüddətli dəyişikliklərin göstəricisidir. Əlbəttə, bazarın dəyərləndirilməsi müddətinin uzunluğu da ümumi bull və bear bazarlarının təyinedicisidir, Məsələn, keçən iki həftəki dəyərləndirmə bazarın bull bazarına yönəli olduğunu göstərir. Halbuki keçən iki ildə bear bazarını əks etdirirdi. Diqqət edin ki, bazardakı bütün dəyişiklikləri bull və ya bear bazarı olaraq bölmək mümkün deyil. Bəzi hallarda bazar öz yolunu tapmağa səy göstərərkən tənəzzül mərhələsindən keçməyə də məcbur ola bilər. Bu halda mövcud qalxış və düşüşlər gəlir və zərəri ortadan çıxara və bazarın fəaliyyətini yeknəsək bir fəaliyyətə çevirə bilər.(4)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Zərdüşt kəbəsinə I Şapurun üçdilli kətibəsi. s.35. Marik, s.330, 331, Bak, s.265, Jenovi, s.35.

2. Pəhləvi mətni, Avaneveşt. Fars dilinə tərcümə. Terminlərin siyahısı və Mahyar Nəvvabidən qeydlər. Tehran, 1346; Məhəmmədcavad Məşkur, Ərəb dili lüğətinin sami dilləri və fars dilləri ilə müqayisəsi. Tehran, 1357; Həvu. Pəhləvi ləhcələri lüğəti, Tehran, 1346; Pavel Hern, Haynerş Hobeşman. Fars dili etimologiyasının əsasları. Tərcümə6 C.Xaleqi Motləq. Tehran, 1356.

3. H. Xosrovşahi və F.Həsəni. www.itmanagement.mihanblog.com

4. H.Hoşdəri.

5. İqtisadiyyat saytları.

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА РУКОВОДИТЕЛЯ ШКОЛЫ

OKUL MÜDÜRÜNÜN YÖNETİM KÜLTÜRÜ

SCHOOL HEADMASTER'S MANAGEMENT CULTURE

Prof. Dr. Tursinbek Moldahanuli BAYMOLDAYEV*
(Д.п.н., профессор Баймолдаев Т.М.)

Özet

Makalede; okul müdürünün yönetim kültürüyle alakalı tezler ve uyarılar kaleme alınmıştır. Yönetimin nasıl organize edileceğini, çalışanların doğru ve istekli olarak çalışmalarını motive etmede yöntem düşünceleri ortaya atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: okul müdürü yönetim kültürü, okul müdürü ilmi meseleler yardımcısı, okul müdürü ticaret yardımcısı, okul müdürü sosyal ve pedagojik rehabilitasyon yardımcısı

Resume

This article is about the scientific basis and methods of management of the educational process, and the role and responsibilities of the headmaster in organization of process at different stages.

Key Words: School headmaster's management culture, deputy director of science department, deputy director of commerce department, deputy director of the school on the socio-pedagogical development

Түйін

Бұл мақала мектеп басқарудың ғылыми негіздері мен әдістері және мектеп басқарудың әр сатысында жетекшінің жұмыс ұйымдастырудағы міндеті мен мақсаттары белгіленген.

* Kazak Abay Pedagoji Üniversitesi. Almaty/KAZAKHSTAN

Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty/KAZAKHSTAN

Республика Казахстан. Алматы. Казахский национальный педагогический университет им. Абая

Управленческая культура людей, занятых в сфере образования, является частью их профессионально-педагогической культуры. Традиционное представление о профессионально-педагогической культуре связывалось, в основном, с выделением норм, правил педагогической деятельности, педагогической техники и мастерства. Психолого-педагогические исследования проблем педагогической культуры последних лет раскрывают ее в категориях педагогических ценностей, педагогических технологий и педагогического творчества. С указанной точки зрения **управленческую культуру руководителя школы** можно понимать как меру и способ творческой самореализации личности руководителя школы в разнообразных видах управленческой деятельности, направленной на освоение, передачу и создание ценностей и технологий в управлении школой. В таком случае компонентами управленческой культуры любого члена управления школой являются аксиологический (ценностный), технологический и личностно-творческий составляющие.

Аксиологический компонент управленческой культуры руководителя школы образован совокупностью управленческо-педагогических ценностей, имеющих значение и смысл в руководстве современной школой. В процессе управленческой деятельности руководитель школы усваивает новые теории и концепции управления, овладевает умениями и навыками. В зависимости от степени их приложения в практической деятельности они оцениваются им как более или менее значимые. В качестве управленческо-педагогических ценностей выступают, знания, идеи, концепции, имеющие в современных условиях большую значимость для эффективного управления. Ценности управления педагогическими системами многообразны, в качестве таковых могут выступать нижеследующие.

- **Ценности-цели**, раскрывающие значение и смысл целей управления образовательным процессом на разных уровнях иерархии (цели управления системой образования, цели управления школой, цели управления педагогическим и ученическим коллективами, цели управления самовоспитанием и саморазвитием личности и т.д.). Личностное принятие таких целей, их признание и оценка делают ценности-цели своеобразными регуляторами управленческой деятельности.

- **Ценности-знания**, раскрывающие значение и смысл школоведческих знаний в сфере управления: знание методологических основ управления, педагогического менеджмента, знание особенностей работы с учащимися городских и сельских школ, знание критериев эффективности управления педагогическим процессом и др.

- **Ценности-отношения**, раскрывающие значимость взаимоотношений между участниками образовательного процесса, отношения к себе, к своей профессиональной деятельности, межличностных отношений в

педагогическом и ученическом коллективах, возможности их целенаправленного формирования и управления.

-Ценности-качества, раскрывающие многообразие индивидуальных, личностных, коммуникативных, поведенческих качеств личности руководителя-менеджера как субъекта управления, отражающихся в специальных способностях: прогнозировать свою деятельность и предвидеть ее последствия, соотносить свои цели и действия с целями и действиями других, а также способности к сотрудничеству, к соуправлению и т.д.

Технологический компонент управленческой культуры руководителя школы включает в себя способы и приемы управления педагогическим процессом. Технология внутри школьного управления предполагает решение специфических педагогических задач. Их решение основывается на умениях руководителя-менеджера в области педагогического анализа и планирования, организации, контроля и регулирования педагогического процесса. Уровень управленческой культуры руководителя школы зависит от уровня овладения приемами и способами решения указанных типов задач.

Личностно-творческий компонент управленческой культуры руководителя школы раскрывает управление педагогическими системами как творческий акт. При всей заданности, алгоритмичности управления деятельность руководителя школы является творческой. Осваивая ценности и технологии управления, руководитель-менеджер преобразовывает, интерпретирует их, что определяется как личностными особенностями руководителя, так и особенностями объекта управления. Становится очевидным, что управление педагогическими системами является сферой приложения и реализации способностей личности. В управленческой деятельности руководитель любого ранга в школе самореализуется как личность, как руководитель, организатор и воспитатель.

Функциональные обязанности директора школы

Управление учебным заведением осуществляют директор школы и его заместители, функциональные обязанности, порядок назначения или избрания которых определяется Уставом общеобразовательной школы. Первостепенная роль в управлении учебно-воспитательным процессом принадлежит директору школы, который, как правило, имеет опыт педагогической работы не менее трех лет, положительно зарекомендовал себя на учительской должности и обладает необходимыми организаторскими способностями.

Директор школы выполняет следующие функциональные обязанности:

- несет ответственность перед государством и обществом за соблюдение требований охраны прав детей, планирует и организует образовательный процесс, осуществляет контроль за его ходом и результатами, отвечает за качество и эффективность работы школы;

- представляет интересы школы в государственных и общественных органах;

- создает необходимые условия для организации внешкольной и внеклассной работы;

- проводит подбор заместителей директора, определяет их функциональные обязанности, осуществляет расстановку педагогических кадров с учетом мнения педагогического коллектива, учащихся и родителей (лиц, их заменяющих), назначает классных руководителей;

- принимает на работу и увольняет педагогический, административный, учебно-воспитательный и обслуживающий персонал школы;

- организует в установленном порядке рациональное использование выделяемых школе бюджетных ассигнований;

- по согласованию с советом школы устанавливает надбавки к заработной плате творчески работающим учителям;

- создает условия для творческого роста педагогов школы, для применения ими передовых форм и методов обучения и воспитания, для осуществления педагогических экспериментов;

- несет ответственность за свою деятельность перед соответствующим органом управления образованием.

Указанные функциональные обязанности директора школы существенно дополняются в Уставе школы в зависимости от типа школы, территориального расположения, состава учащихся и особенностей педагогического коллектива, сложившейся системы в работе с родителями и общественностью и т.д. В поле зрения директора школы находятся вопросы, связанные с деятельностью ученического самоуправления, профориентацией, работой с родителями и т.д. В пределах своей компетенции директор от имени школы заключает договоры и осуществляет другие действия, направленные на реализацию права владения, пользования и распоряжения школьным имуществом.

Обязанности заместителей директора школы

Руководство отдельными направлениями работы в школе возлагается на заместителей директора. Это -заместители директора школы по учебной работе, по воспитательной работе, по научно-исследовательской работе, по профильным классам или по классам с углубленным изучением отдельных предметов, а также заместитель или помощник директора школы по хозяйственной части. Количество заместителей директора варьируется в зависимости от статуса школы, количества учащихся в ней, ведомственной принадлежности и т.п. факторов. В небольших государственных общеобразовательных школах предусматривается всего лишь один заместитель, а именно заместитель директора по учебно-воспитательной работе (завуч).

Заместитель директора по учебно-воспитательной работе:

- отвечает за организацию образовательного процесса, за выполнение образовательных программ и государственных образовательных стандартов;

- осуществляет контроль качества знаний учащихся и их поведением;

- регулирует учебную нагрузку учителей и учащихся, составляет расписание занятий;

- руководит методической работой в школе, внедрением педагогических инноваций, стимулируют деятельность учителей по повышению педагогической культуры.

Обязанности заместителя директора школы определены в Уставе школы, где обосновывается, в свою очередь, распределение функциональных обязанностей между несколькими заместителями.

В тех школах, где предусмотрена должность **заместителя директора по воспитательной работе**, в круг его обязанностей входит:

- установление связей с учреждениями дополнительного образования – дворцами и домами детского творчества, другими клубами и станциями школьников, а также с различными детскими объединениями;

- работа с классными руководителями по совершенствованию содержания, форм и методов внеклассной воспитательной работы, оказание им методической помощи;

- организация работы с учащимися по месту жительства, оказание помощи и поддержки детским общественным организациям.

В последние годы в новых типах школ (в гимназиях, лицеях и т.д.) по решению совета школы вводятся должности заместителей директора школы по новым перспективным направлениям работы. К примеру, **заместитель директора по научной работе** устанавливает контакты с учеными, преподавателями вузов, научными центрами по организации научных исследований в школах, привлекает их к педагогической работе в школе, помогает учителям своей школы включиться в опытно -экспериментальную работу и т.п. **Заместитель директора школы по коммерции** (завуч-координатор) устанавливает связи со спонсорами, определяет источники внебюджетного финансирования. В некоторых, как правило, больших или специализированных школах может быть введена должность **заместителя директора по социально-педагогической реабилитации**, который организует, контролирует и анализирует работу классов выравнивания, педагогической коррекции, адаптации.

Эффективность управленческой деятельности директора во многом зависит от целесообразности, четкости распределения прав и обязанностей в административном аппарате школы. Добросовестное выполнение своих служебных обязанностей является выражением культуры управленческого труда руководящего звена школы..

ЛИТЕРАТУРА

1.Абдуллина Н.А., Ташимова МП. *Технология управленческой деятельности заместителя директора школы.- Усть-Каменогорск, 2006.*

2.Еропкин А., Сидорова Н. *Имидж руководителя: Как управлять людьми. - М., 1994*

3. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя. - М., 2004
4. Ковальчук А.С. Основы имиджологии и делового общения. - Ростов-на Дону, 2003
5. Портнов М.Л. Азбука школьного управления. - М., 1989
6. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании. - М., 2009
7. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив. - М., 1990.
8. Шепель В.М. Имиджология: Секреты личного обаяния. - Минск, 1997.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ЖАСТАРҒА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНІҢ ОРНЫ

ÜNİVERSİTE GENÇLERİNİN MİLLİ DEĞERLERİ BENİMSEMEDE ÜNİVERSİTEDEKİ ÖĞRETİM VE EĞİTİM SÜRECİNİN ROLÜ

THE FORMATION OF NATIONAL CULTURE OF YOUNG GENERATION WITHIN UNIVERSITIES' EDUCATIONAL PROCESS

*Doç. Dr. Saltanat TAJİBAYEVA**
(П.ғ.к, доцент Тәжібаева Салтанат)

Резюме

Данная статья посвящена формированию национальной культуры молодежи во внеучебной деятельности вуза. Также автор в своей модели показывает основные направления формирования национальной культуры личности будущих учителей.

Ключевые слова: патриотизм, семья, формирование здорового образа жизни, подготовка молодежи к семейной жизни, уважению своего родного языка, знание истории своего народа

Özet

Makale, Yüksek Öğretim kurulları faaliyetlerinin dışında gençlerde ulusal kültürün yerleştirilmesiyle ilgilidir. Ayrıca yazar, sunmuş olduğu modelinde gelecekte öğretmen olacak şahıslarda ulusal kültürün yerleştirilmesindeki temel yönleri ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: misafirperverlik, kişisel olgunluk, saygılılık, dine saygı, alçak gönüllülük, görgü, ortama uyumluluk, yetenekli, hatiplik, kibar olma

* Abay Devlet Pedagoji Üniversitesi Almatı/KAZAKİSTAN

Қазақ Ұлттық Абай атындағы Педагогикалық Университеті Алматы, Қазақстан Республикасы

Resume

The article above focuses on the formation of national culture of young generation in universities' extracurricular activities. The author in her model shows the main trends of formation of a national culture of the prospective teachers.

Key Words: patriotism, family, formation of healthy lifestyle, preparation of young generation to family life, respect for the native language, knowledge of history of native nationality

Қоғамның рухани-адамгершілік мәселелері, ҚР білім беру мекемелерінде тәрбие жүйесі мәселелері көбінесе мемлекетіміздің XX-XXI ғасырларда басынан өткізген әлеуметтік өзгерістерге байланысты. Әлеуметтік құрылымның өзгеруі, кеңестік идеологиялық институттардың жойылуы, “жабайы”, нарықтық қатынастар, қоғамда қалыптасқан рухани өмірдің бұзулуы, “өз ойыңды еркін айту керек дегенді”, “бәрін істеуге болады” деген ақпарат құралдарының әсерінен идеологиялық, вакуум пайда болып ізгілікке қарсы идеялардың көзқарастардың, құбылыстардың (нашакорлық, алкоголизм, жыныстық көргенсіздік, жеке бастық прагматизм, арысздық, ашушақтық және т.б.) дамуына әкелді. Бұлар біздің жастарға кері ықпал жасайды. Мектептің, ЖОО-ның тәрбие процесіне өзгерістер енгізу керектігі қазақ баласының ұлттық келбетін қалыптастыру қажеттілігінен туындап отыр. Себебі, жалпы адамзаттық құндылықтарға сүйене отырып, қазақ баласының келбетін тәрбиелеуін шешудің бір жолы мектепте, білім беру, тәрбие процесін ұйымдастыру жолын ғылыми тұрғыдан іздену арқылы біз Ақтөбе Қ.Жұбанов атындағы университетінде (1997 ж.), Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогика Институтында (2001 ж. бастап), Алматы қаласының эстетикалық бағыттағы 119 мектеп ұстаздарымен (2003-2007 жж. аралығында) жұмыс ұйымдастырудамыз.

Адам тәрбиелеу, ұрпақ өсіру – ең жауапты мәселе.

“Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жж арналған мемлекеттік бағдарламасы” туралы ҚР президентінің 2006 ж 10/Х № 200 жарлығында ҚР азаматтарына патриоттық тәрбие беруде 2006-2008 ған бағдарлама (бұдан әрі мемлекеттік бағдарлама азаматтардың бойында жоғары патриоттық сананы, өз елі үшін мақтаныш сезімдерін қалыптастыру, патриоттық тәрбие жүйесін жоспарлы түрде дамыту арқылы, отанның мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтық борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға тәрбиелеу мақсатында құрылған.

1) Байыпты азаматтық ынтымақтастық пен қатыстылық пен этносаралық және тұлғааралық өзара түсіністік сезімін қалыптастыру ықпал ететін ұйымдастырушылық алғы шарттары мен шаралар жүйесін құру.

2) Қазақстандық патриотизм, төзімділікті, адам құқықтары мен жөніндегі іс-шараларды (мен айтар едім жанұяда) және т.б.

Өркениетті азаматтық және тұлға аралық қатынастардың қалыптасуына жағдайлар мен әлеуметтік алғы шарттар жасау болып табылады.

Патриоттық қасиет – бұл адамгершілік тәрбиесінің негізгі бір тармағы, адам бойындағы негізгі құндылықтар болып табылады. Халқымыздың бойындағы *патриоттық* құндылық ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған заңдылық тұрғысыдан да қарастыруға болады. Көне түркі заманнан бастау алған патриоттық құндылық Құлтегін жазбаларында былай деп суреттеледі: *“Елтеріс қазаның алғырлығы, еліне деген сүйіспеншілігі Құлтегіннің қанына ана сүтімен сінді”*. Патриоттық құндылық ана сүтімен даритын ең киелі ұғым екенін түсінеміз.

Ғылыми деректерге зер салатын болсақ, патриотизм ұғымы XV ғасырдың басында француз халқының ұлттық батыры Жанна д’Арк ұлтының тәуелсіздігі үшін басқыншыларымен күресіп, өз Отанының дербестігін сақтап қалуды көздеген ұлы жеңістің нәтижесінде пайда болды десек, артық айтпаған болар едік. Басқа да елдердегі патриотизм де француз еліндегідей сырттан келген жаулаап алушыларға, әртүрлі жаман пиғылдарға қарсы күрес тұрғысынан сипатталды.

Өмір ағымы талап етіп отырған жаңа қоғамға лайықты саналы, білімді, үйлесімді жетілген жеке тұлғаны дайындау бүгінгі мектеп алдында тұрған негізгі міндет. Осыған байланысты ЖОО болашақ мамандарды дайындауда оқу-тәрбие жұмыстарын жан-жақты толықтырып, халықтық тәлім-тәрбиенің озық үлгерімен сабақтастырып қайта қарап шығу, бойында еліне, жеріне деген сүйіспеншілік сезімі дамыған азамат тәрбиелеу бүгінгі күн талабының өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың “Қазақстан –2030” жолдауында: *“Оқушыларды қазақстандық патриотизмге, шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптасуымыз керек,”* – делінген.

Отан сүю, патриотизм деген ұғымдар мектепке, үйге, жақынына, туған қаласына (ауылына) деген сүйіспеншіліктен басталады. (С.Ғ.Тәжібаева: 2003).

“Елдің елдігін оның тарихы, әдебиеті, салт-дәстүрі сақтайды” деген ұғымды бастау етіп алатын болсақ, патриотизмге тәрбиелеу үрдісін шартты түрде мынадай іс-шараларға бөлуге болады:

- тілді құрметтеу;
- ұлттық салт-дәстүрді зерделеу;
- елдің тарихы мен мәдениетін оқып зерттеу;

- ата-бабалар өсиетін оырындау;
- жер байлығы мен табиғатты қасиеттеу.

Қазақстан ғаламдық гуманистік ойлау жүйесіне енді. Сондықтан, ондағы әрекеті адами гуманистік максат-мүддеге қайшы болмауы қажет. Бұл ретте, Қазақстанның көп ұлтты құрамы ескерілгені жөн. Аталған ерекшеліктерге байланысты, қазіргі тәрбие жұмысын төмендегі тәртіпте қарастыруға мүмкіндік бар:

1. Болашақ мамандардың халқының салт дәстүрін жетіле білуі патриоттық тәрбиенің нәтижесі бүгінгі өмір талабына сай болу.
2. Жастардың Қазақстан республикасының мемлкеттік рәміздерін білуін қамтамасыз ету, оларды құрметтеу сезімін қалыптастыру;
3. Қазақ халқының озық гуманистік құндылықтарын басшылыққа ала отырып, жалпы қазақстандық патриотизмге, отансүйгіштікке тәрбиелеу;

Болашақ мамандарды өз пікірлерін ашық айтуға, сөз бостандығына, басқалардың пікірін құрметтеуге тәрбиелеу. (С.Ғ.Тәжібаева: 2004).

Патриоттық сезімнің нысаны мен азаматтық парыздың өтелер өлшемі – Отан. Оны таратып айтсақ, бұл – *туған жер, оның табиғат байлықтары, ұлттың тілі, дәстүрі, қамәдени ескерткіштері, тарихы жасалған өлкедегі киелі орындары. Олардың адам санасына жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің бастауына айналуы – патриотизмге тәрбиелеудің арқауы.* Ө.Қалмырзаев: “Бұл сезім әркімге әр кезеңде (яғни, әртүрлі жаста) оянып, кейін кәмелетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибе мен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлкеттік және қоғамдық әлеуметтік институттардың (балабақша, отбасы, мектеп, жоғары оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар, саяси ұйымдар мен қозғалыстар) әсерімен қалыптасады” деп жазады.

Адам бойына патриоттық сезімнің қалыптасуына отбасы тәрбиесі әсер етеді.

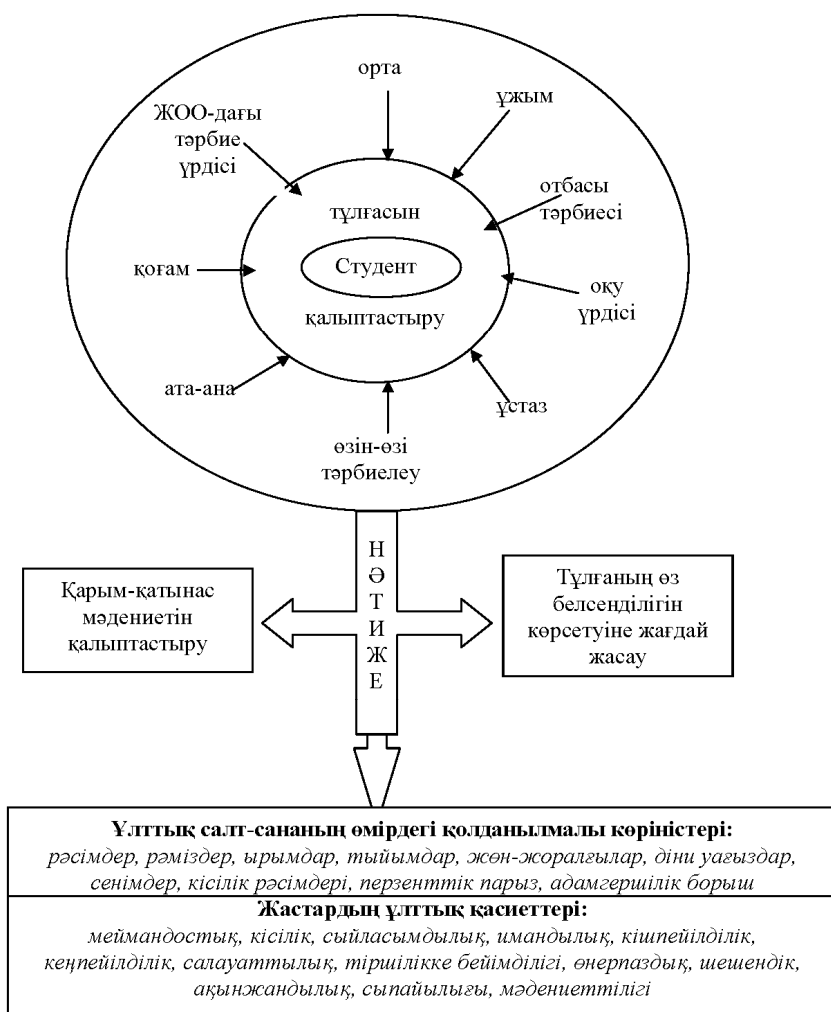
“Ел болсам десен, бесігіңді түзе” – дейді ұлы жазушы Мұхтар Әуезов. Біздің халқымыздың тәрбие тәсілдерімен тәжірибелері көп. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып үлгілері мен өнегелері соның айғағы. Елін сүйген адам сол елдің салт-санасын, мәдени мұрасын қастерлеп, өнеге тұтуы тиіс.

Қандай мемлекеттің де ертеңі еңселі, бала-шағаның баянды болуы жастардың тағдыр-тәлейінің қалай қалыптасқанына байланысты. Сондықтан мектептер мен өзге де оқу орындарының басты міндеті – *ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды игеруге қабілетті, ғылым мен тәжірбие жүзінде терең білім ала отырып, жеке тұлға болып қалыптасуға дайын ұрпақ тәрбиелеу.*

Жастарымыздың бойына елжандылық, азаматтық, жоғары ізгілік пен адамгершілік сезімдерді жан-жақты жетілгенде ғана Қазақстандық патриотизм сезімі асқақтай түседі. (С.Ғ.Тәжібаева: 2005).

Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Назарбаев мемлекеттік идеология мәселесін ұдайы есте ұстауымызды ескере келе былай деп жазады: “Бес арыстарымызға арналған тарихи зерде кешенінде мен қазақстандық отаншылдық сезімін тәрбиелеуге көңіл бөлген едім. Қазақстанда тұратын әрбір адам осы елдің перзенті ретінде сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше біздің жұмысымыз ілгері баспайды...”. Осы қағиданы әр ұстаз басты мақсат етіп алдына қойса, оқу тәрбие үрдісін ұйымдастыруда әр ата-ана мектепке көмек берсе, сонда ғана президентіміздің қойған мақсатының бәсекелестікке сай 50 елдің қатарына кіруге еңбек ететін 21 ғасырдың азаматын тәрбиелейміз.

Олай болса, қазіргі кезеңде мектеп табалдырығынан бастап білім беруде ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы жастардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: *рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет* арқылы іске асырылып, *ұлттық қасиеттерге* айналады. Жастардың ұлттық қасиеттері: *меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі*, т.б. қасиеттері арқылы ерекшеленеді. Мысалы, қазақ жастарының келбетін қалыптастыруда, мына модельді ұсынамыз (сурет 1):

Сурет 1. Қазақ жастарының келбетін қалыптастыру

Осыған орай мұғалім (тәрбиеші, сынып жетекшісі, ата-ана) қазақ жастарының келбетін қалыптастыруда мектеп, ЖОО тәрбие жұмысында төмендегідей *қасиеттерді* қалыптастыру керек:

- өзгеріп жатқан өмір жағдайларына бейімделе білу;
- әлеуметтік-саяси жағдайда, өз көзқарасы мен сеніміне, идеалына және ізгіліктік құндылықтарға сүйене отырып мақсат қоя білуі керек;

- ұлттық санасы, азаматтылық отангерлік қасиеттері болып елінің экономикалық және мәдени дамыған, әлемдік қоғамда сай орны бар зиялы мемлекет болып қалыптасуына қатысуға талпынуы керек;

- заңды сыйлап және әлеуметтік жауапкершілікті болуы қажет, азаматтық ерлігі, ішкі еркіндігі мен өзіндік ар-намысы болуы керек;

- өзін объективті бағалайтын және өзін дамытатын қабілеті болуы керек, өз потенциялын (қабілеті, мүмкіншілігін) сезініп, оны іске асыра білуі керек, өздігінен шешім қабылдап, оны шеше білуі керек, алдына мақсат қоя білуі қажет және не нәрсенің алдын ала білуі қажет;

- өмірде бар жағынан жоғары әлеуметтік белсенді болуы керек, жаңаны іздеуге өмірлік және кәсіптік мәселелердің стандартты емес шешімдерін табуға, әлеуметтік-экономикалық жағдайда бәсекелестікке қабілетті болуы керек;

- жанашыр, өнегелі, парасатты, басқа ұлтты, басқа діндегі, басқаша ойлайтын адамға шыдамсыздық пен жаугершілік көрсетпейтін қабілеттері болуы керек;

- өз денсаулығын қалпына келмейтін өмірлік ресурс ретінде бағалау;

- әлемдік және ұлттық мәдениет байлықтарын бағалай білуі керек.

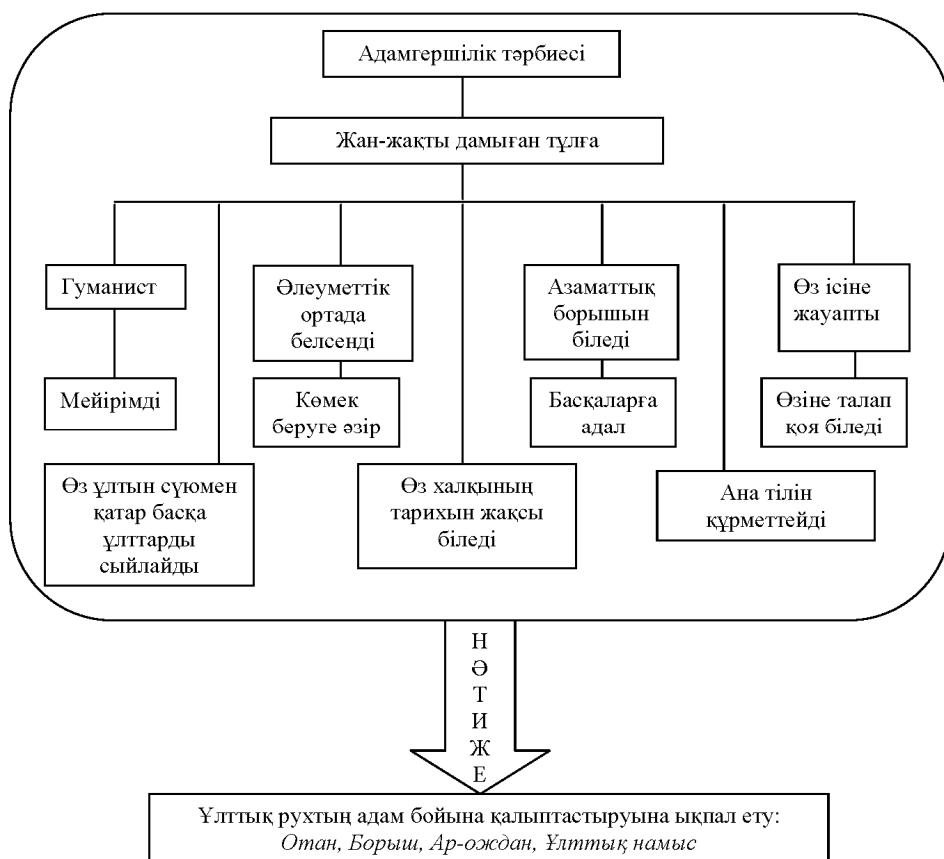
Сурет 2.

Жан жақты жарасымды дамыған, көркіне ақылы сай, адамгершілігі мол жігіттің сұлтаны, асыл ару тәрбиелеу халық арманы. Жан жақты дамыған нағыз ел қамын, жер ер-азамат тәрбиелеу қазақ мектебінің басты мақсаты болуы керек екенін әр ұстаз есінде сақтау қажет.

Бұл жалпы адамзаттық, құндылыққа негіз болар деген оймен қазақ жастарының келбетін тәрбиелеу схема түрінде беріп отырмыз (2 сурет).

Қазақ жастарының келбетін тәрбиелеу дегеніміз – бұл мұғалім мен жастардың оқу-тәрбие процесі үрдісінде, өзін-өзі тәрбиелеуде, өздігінен білім алуда іске асатын ата-ананың көмегімен, жастардың жеке көзқарасы, адамгершілік нормасы, жалпы мәдени кәсіптік қабілетінің жасалуына бағытталған мектеп ұжымының іс әрекеттері арқасында іске асады деп білеміз (С.Ғ.Тәжібаева).

Жастардың бойына ұлттық құндылықтарды құрметтеуге, сақтауды тәрбиелеуде белгілі әлемдік, отандық ғалымдарымыздың еңбектеріне тоқталып өтелік.

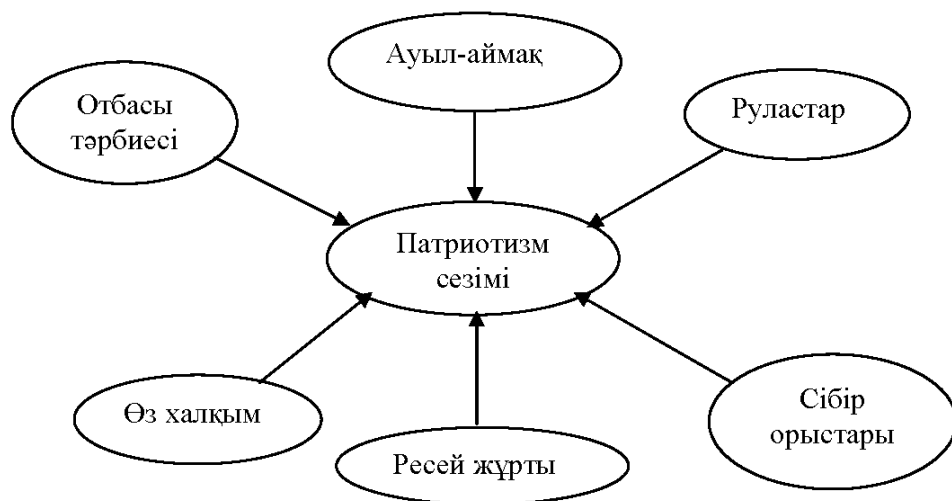
Белгілі педагог К.Ушинский “Халықтың (этностың) тәжірбиесінде педагог та жоқ, педагогика да жоқ” дейді. Ал Аристотель “Біз бала тәрбиелеуде халық тәжірбиесіне сүйенеміз” деп жазады.

Жастар бойында ұлттық патриотизмді дамыту әр мектептегі, ЖОО-дағы мұғалімнің тәрбиесінің де маңызы зор. Ұстаз баланың бойына патриотизмді қалыптастыру үшін ең алдымен мына қасиеттерді оқушылар бойына сіңіру керек.

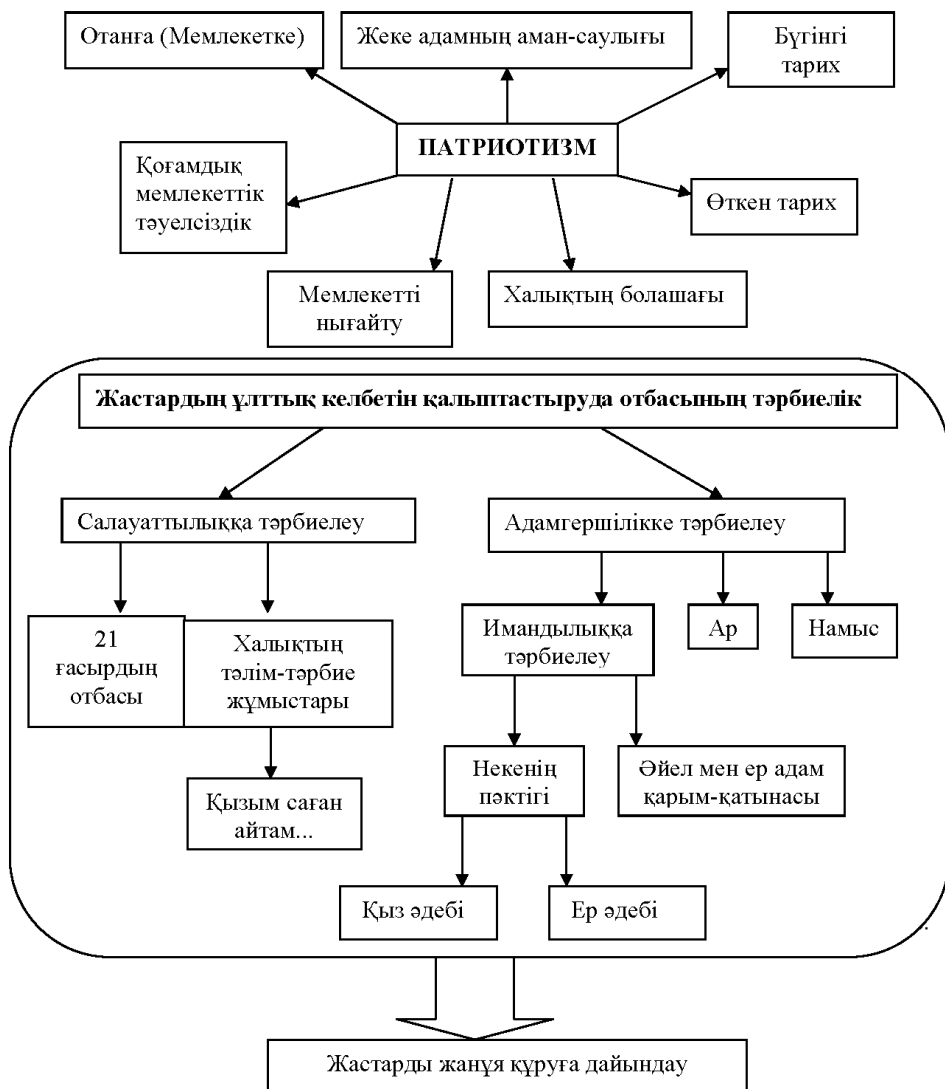
Бұл арқылы жастарды өзін-өзі тәрбиелеуде алға қойған мақсатын орындауда осы моделдерді тиімді қолдансақ жеке тұлға бойында адамгершілікке тәрбиелеу барысында, Отанды сүю, кішіпейілділік, жаман әдеттен аулақ болуға тәрбиелейміз.

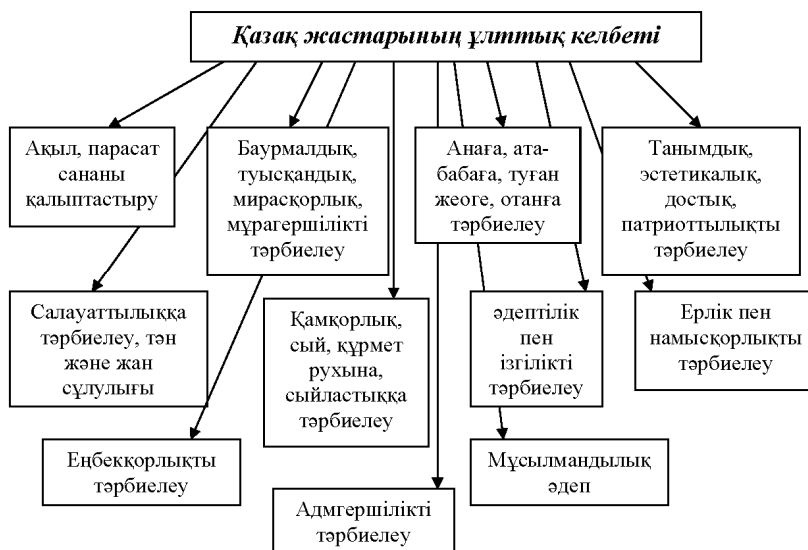
Өткен ғасырдағы көрнекті ағартушы-педагогтарының, соның ішінде Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев, Ы.Алтынсаринның, халық қаһарманы Б.Момышұлының шығармалары, ой-тұжырымдамалары жастарды тәрбиелеуде үлкен ой тастайды.

Мысалы: Ш.Уәлихановтың тұжырымдамасын мына кесте арқылы көреміз.

Б.Момышұлының тұжырымы бойынша патриотизм дегеніміз:

Сурет 3. Қазақ жастарының ұлттық келбеті

Отандық ғалымдарымыздың бірі Қ.Жарықбаев “Еліміз бен жеріміздің түпкілікті иегері – қазіргі қазақтардың психологиясында осы этносқа ғана тән біртұтас ұлттық ерекшелік бар деп айту қиын. Өйткелі, қазақ этносының бүкіл тыныс-тіршілігінде, отбасындағы әдеп-ғұрып пен салт-санасында көрініс беріп жүр. Бірақ, кейбіреулер айтып жүргендей, бұрын жылқы мінез болып, енді қой мінезі болған жуас, намыссыз халық емеспіз” деп тұжырымдайды.

Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін білімді болу міндет. Білімді болғанмен ұлттық мәдениетті игермеген болса, ондай тұлға ұлт алдында мәңгірт, мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Кәсіптік-мұрагерлік әдеп (мәдениет) сақталған жерде дамыған дарынның мәдени жемістері көрінеді.

Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Ж.Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. Ол “Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек” деген екен.

Ойымызды қорыта келе, құрметті ұстаз қауым, Бала бидің сөзін естеріңізге түсіргім келеді:

“Жерден ауыр дегенім – ақыл-білім,
Судан терең дегенім – оқу-ғылым,
Оттан ыстық дегенім – адамның өмірі,
Көктен биік дегенім – шәкірттің көңілі!” –

осы ойды дамытуда ақиқат шындықпен іштей бірлік тауып, үйлесімді жұмыс жүргізілсе, сіз жүргізген тәлім-тәрбие, білім нәтижелі болмақ. Ұстаз үшін еңбегінің жемісін көруден артық бақыт жоқ!!! (С.Ғ.Тәжібаева: 2007).

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. С.Ғ.Тәжібаева. Мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастыру технологиясы. – Алматы: “Ғылым” баспасы, 2003.
2. С.Ғ.Тәжібаева. Жоғары оқу орындарында тәрбие жұмысын ұйымдастыру әдістемесі. – Алматы: “Ғылым” баспасы, 2004.
3. С.Ғ.Тәжібаева, Қалиева Г.И. Жоғары оқу орындарында тәрбие жұмысын ұйымдастыру тұжырымдамасы. – Алматы: ҚазҰПУ, 2005.
4. С.Ғ.Тәжібаева. Тәрбие жұмысын ұйымдастыру тұжырымдамасы. Алматы: “Қазақстан мектебі № 3”, 2007.

**III SINIF HAYAT BİLGİSİ DERSİNİN “AZERBAYCAN –
YURDUM BENİM” BÖLÜMÜNÜN “YERALTI VE
YERÜSTÜ SERVETLERİMİZ” KONUSUNUN
ÖĞRETİMİNİN DİYARŞÜNASLIK
(YURTŞÜNASLIK) OLANAKLARI**

**THE POSSIBILITIES OF ETHNOGRAPHIC TO TEACHING OF
THE THEME “OUR UNDERGROUND AND SURFACE
RESERVES” IN THE SECTION “AZERBAIJAN IS MY COUNTRY”
IN THE SUBJECT “HƏYAT BİLGİSİ”
FOR STUDENTS IN THIRD CLASS**

**КРАЕВЕДЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В ИЗЛОЖЕНИИ ТЕМЫ
«ПОДЗЕМНЫЕ И НАЗЕМНЫЕ БОГАТСТВА» ИЗ РАЗДЕЛА
«АЗЕРБАЙДЖАН –МОЙ КРАЙ РОДНОЙ» ПО ПРЕДМЕТУ
«ЗНАНИЕ О ЖИЗНИ» ЗА 3-Й КЛАСС**

Mehbube Asgerqızı ASGEROVA*

Özet

Makalede III. sınıf Hayat Bilgisi dersinin “Azerbaycan yurdum benim” bölümünün “Yeraltı ve yerüstü servetlerimiz” konusunun öğretimde etnografik ürünlerin kullanım olanakları araştırılmış, konunun bu tür öğretimin öğrenciler için eğitici ve öğretici yanları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayat bilgisi, eğitim, öğrenim, öğrenci, öğretmen, etnografik, Azerbaycan, Nahçıvan, yeraltı servetlerimiz, vatan, yurt

Summary

In the article investigated opportunities using ethnographic materials to the theme of “Our underground and surface reserves” of section “Azerbaijan is my country” and identified this kind of teaching of theme study and educational features for students.

Key Words: Life knowledge, study, educational, student, teacher, ethnographic, Azerbaijan, Nakhchivan, underground reserves, country, region.

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос о возможностях использования преподавателем предмета «Знание о жизни» за 3-ый класс литературы по краеведению в изложении материала по теме «Подземные и наземные

* Öğretim Elemanı. Nahçıvan/AZERBAYCAN

богатства» из раздела «Азербайджан—мой край родной» и так же исследуются воспитательные и образовательные стороны на школьников данной методики преподавания указанной выше темы.

Ключевые слова: Знание о жизни, образование, воспитание, школьник, преподаватель, краеведения, Азербайджан, Нахчыван, подземные богатства, Родина, район.

Bu gün ümumtəhsil məktəbləri qarşısında duran başlıca vəzifə yaddaşyönlü təhsildən şəxsiyyətyönlü təhsilə keçməklə vətənsəvər, azadlıqsəvər, öz xalqı və cəmiyyəti üçün faydalı olmağı bacaran gənclər yetişdirməkdir. Şagird şəxsiyyətinin bu cür təşəkkül tapıb formalaşmasında bir çox vasitələr yaxından iştirak edir. Onların arasında diyarşünaslıq materialları özünəməxsus yer tutur. Diyarşünaslıq bir bölgənin, bir diyarın (geniş mənada ölkənin) təbii coğrafi şəraitinin, tarixi və mədəniyyətinin (qədim dövrdən müasir dövrə qədər olan tarixini, dövlət quruluşunu, dövlətin iqtisadi-siyasi sahələrini, qəhrəmanlıq tarixini, görkəmli şəxsiyyətlərini, incəsənət, musiqi, ədəbiyyat, elmi-texnika, memarlığını və s.) onun sosial-iqtisadi həyatının, etnoqrafiyasının, adət və ənənələrinin öyrənilməsidir. Təlim prosesində bu materiallar əsasında biliklərin verilməsi, sözsüz ki, müsbət işdir.

Uşaqlar diyarşünaslıq materialları ilə tanışlığa kiçik yaşlarından başlayırlar. Yəni, əgər uşaq kənddə yaşayırsa, o, kənd, sonra, rayon, daha sonra paytaxt, ölkə haqqında məlumatlara yiyələnirlər. Təlim prosesi isə bu biliklərin daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Vətənə məhəbbət hissinin formalaşmasında uşaq illərinin və məktəbyaş dövrünün təəssüratları olduqca mühümdür. Bu təəssüratlar nə qədər tam və parlaq olarsa, doğma yurda, ölkəmizə sevgi, xalqımıza hörmət bir o qədər dərin xarakter alır.(3, səh. 5-6) Ona görə də ibtidai siniflərdən başlayaraq müəllimlər müxtəlif fənlərin tədrisi prosesində diyarşünaslıq materiallarından istifadəyə tez-tez müraciət etməlidirlər.

Ibtidai siniflərdə tədris olunan Həyat bilgisi fənni olduqca geniş bir sahəni əhatə edir. Bu fənn sayəsində şagirdlər təbiət, cəmiyyət, dövlət, hüquq, iqtisadiyyat, mədəniyyət, din, incəsənət, sağlamlıqla bağlı biliklərlə tanış olur, müvafiq bacarıqlara yiyələnirlər. Bu fənnin proqramında öyrədilməsi nəzərdə tutulan mövzuların bir çoxunda diyarşünaslıq materiallarına istinad etmək mümkündür. III sinif Həyat bilgisi fənnində belə mövzulara misal olaraq, “Məktəbimiz”, “Payızda”, “Atmosfer nədir?”, “Fəsillər necə dəyişir?”, “Bizdə gecə olanda”, “Yerin bitki örtüyü”, “Heyvanlar aləmi”, “Həşəratlar”, “Müstəqil Respublikamız”, “Qonşularımız”, “Vətənimizin təbiəti”, “Bol nemətli yurduumuz”, “Yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz”, “Adət-ənənələrimiz”, “Dəyərləri qorumaq hamının borcudur” mövzularını göstərmək olar. Bu mövzular müəllimə diyarşünaslığa dair məlumatlardan istifadə etmək üçün geniş imkanlar açır. Belə ki, adları sadalanan mövzuların tədrisi zamanı şagirdlər Azərbaycanın, eləcə də yaşadığı diyarın, regionun bitki örtüyünü, heyvanlar aləmini, relyefini, fəsillərin dəyişməsi ilə təbiətdə baş verən dəyişiklikləri, dövlətçiliyimizi, yeraltı, yerüstü sərvətlərimiz, adət-ənənələrimiz, dəyərlərimizi öyrənirlər. Tədris prosesində doğma diyarın təbiətinə dair materiallardan istifadə etmək ümumi anlayışların formalaşmasına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, təlim materiallarının rəngarəngliyini, maraqlılığını, dərsin emosionallıq və bütün şagirdlərin fəallığı

şəraitində keçməsinə təmin edir. Bütün bunlar isə biliklərin asan mənimsənilməsinə dərinliyinə və möhkəmliyinə səbəb olur.

Tədris prosesində diyarşünaslıq materiallarından bacarıqla istifadə edərək dərsi təşkil edən müəllimlərin dərində şagirdlərin heç vaxt zəngin tez vurulmasını istəmirlər.

Adları sadalanan mövzulardan “Azərbaycan – Yurdum mənim” bölməsinin “Yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz” (1, səh.60) mövzusunun tədrisini daha ətraflı nəzərdən keçirək. Naxçıvan şəhər 12 saylı orta məktəbin müəlliməsi Rüstəmovə Yeganə ilə bu mövzunun diyarşünaslıq materiallarından istifadə imkanlarını araşdıraraq aşağıdakı metodlarla tədrisini planlaşdırdıq və təşkil etdik.

Mövzu: Yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz.

Məzmun xətti: Təbiət və biz.

Standart:

- 1.1.1. Varlıq və hadisələr arasında əlaqələri sadə formada şərh edir.
- 1.3.2. Bitkilərin və heyvanların insan həyatında rolunu izah edir.
- 1.4.2. Təbiətimizin qorunmasında Azərbaycan dövlətinin rolunu izah edir.

Məqsəd:

1. Neft haqqında bildiklərini sadə formada şərh edir.
2. Azərbaycanın yeraltı və yerüstü sərvətlərinin əhəmiyyətini izah edir.
3. Naxçıvanın yeraltı və yerüstü sərvətlərini sadalayır.
4. Təbii sərvətlərimizin qorunmasının vacibliyini sadə şəkildə şərh edir.

Inteqrasiya: Tex. 3.1.2.

Dərsin tipi: Yeni bilik və bacarıq formalaşdırın.

İş formaları: Kollektivlə iş, qruplarla iş.

İş üsulları: Cədvəllərlə iş, müzakirə.

Resurslar: Dərslik, iş dəftəri, iş vərəqləri, elektron lövhə.

DƏRSİN GEDİŞİ.

Motivasiya: Müəllim elektron lövhədə bir tərəfdə yeraltı sərvətlərimiz, digər tərəfdə yerüstü sərvətlərimiz təsvir olunmuş şəkilləri şagirdlərə göstərdi.

Mineral su Kömür Meşə Ceyran

Bulaq Neft Nərə balığı İtburnu

Palçıq vulkanı Qızıl filizi Dəmir ağac Dağ

Nalbənd

Onlara belə bir sual verdi:

- Sağ və sol tərəflərdə təsvir olunan şəkillər bir-birindən nə ilə fərqlənir? Şagirdlər suala aşağıdakı cavabları verdilər:
- Sağ tərəfdə bitki və heyvanların şəkli var, digər tərəfdə isə yox.
- Sol tərəfdə yerin altından çıxarılan məhsullar var.
- Sol tərəfdə şəkilləri asılmış neft, qaz, sirab mineral suyu Azərbaycanda yerin altından çıxarılan məhsullardır.

Tədqiqat sualı: Müəllimə qeyd etdi ki;

- Deməli sol tərəfdəki şəkillərdəki məhsullar torpağın altından çıxarılır, sağ tərəfdəki şəkillərdəkilər isə torpağın üstündə olur. Yəni, sol tərəfdəki şəkillər

yeraltı, sağ tərəfdəki şəkillər yerüstü varlıqları əks etdirir. Bu gün tədqiqat sualımız belədir.

- Hansı yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz var?

Tədqiqatın aparılması: Müəllim şagirdləri dörd qrupa ayırdı. Hər qrupa üzərində tapşırıq yazılmış iş vərəqi verdi. Cədvəl formasında olan iş vərəqlərində aşağıdakı tapşırıqlar yazılmışdı:

1. Azərbaycanın yerüstü sərvətləri haqqında yazın.
2. Azərbaycanın yeraltı sərvətlərinin əhəmiyyəti haqqında yazın.
3. Naxçıvanın yerüstü sərvətləri haqqında yazın.
4. Naxçıvanın yeraltı sərvətləri haqqında yazın.

Dərslik üzərində iş: Şagirdlər 60 və 61-ci səhifədəki mətni oxudular, müzakirə etdilər. Mətnin sonundakı sualları cavablandırıdılar.

İnformasiya mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar tapşırıqları yerinə yetirdilər və hər qrupdan bir şagird cavablarını təqdim etdi və iş vərəqini lövhədən asdı. Sonra cavablar müzakirə edildi. Şagirdlərin cavabları aşağıdakı kimi idi:

I QRUP: Azərbaycanın yerüstü sərvətləri haqqında yazın.

Yerüstü sərvətin adı	Yerüstü sərvətin əhəmiyyəti
Nərə balığı	Xəzər dənizində, Azərbaycanın çayların-da, göllərində müxtəlif balıqlar yaşayır. Balıq bizim üçün xeyirli qidadır. Balığı yedikdə bizim boyumuz artır, gözümüz üçün xeyirlidir. Balığın yağında yod var.
Meşələr	Meşələr olmasa havada oksigen də olmaz, adamlar və heyvanlar məhv olar. Meşələr bəzi heyvanların məskənidir.
Dağlar	Dağlarda şəfalı bitkilər olur. Şəfalı bitkilər bunlardır: zirə, cırə boymadərən, kəklikotu. Bu dərman bitkilərini dəmləyərək xəstə olan adamlara verirlər ki, onlar tez sağalsın.

II QRUP: Azərbaycanın yeraltı sərvətlərinin haqqında yazın.

Yerüstü sərvətin adı	Yerüstü sərvətin əhəmiyyəti
Neft	Azərbaycan nefti Xəzər dənizindən çıxarılır. O adamlar üçün çox lazımlıdır.
Bulaqlar	Bulaqlar da yerin altından çıxır. Onun insanlar üçün əhəmiyyəti odur ki, insanlar susuz yaşaya bilməz. Həç bir canlı susuz yaşaya bilməz.

Duz	Duz da Azərbaycanın yeraltı sərvətlərindən biridir. Duz qida məhsuludur. Duzun tərkibindəki bəzi maddələr insan orqanizmi üçün çox xeyirlidir.
-----	--

III QRUP: Naxçıvanın yerüstü sərvətləri haqqında yazın.

Yerüstü sərvətin adı	Yerüstü sərvətin əhəmiyyəti
İlanlı dağ	İlanlı dağda yazda lalələr açır, çox gözəl görsənir. Bundan başqa dağlarda bəzi dərman bitkiləri də olur. Məsələn, kəklikotu, itburnu, boymadərən.
Xal-xal meşəsi	Meşədə çoxlu ağaclar olur. Xal-xal meşəsi Naxçıvanda olan meşələrdən biridir. Meşələrdə bəzi heyvanlar yaşayırlar. Ağaclar havaya oksigen buraxır ki, meşələr, ağaclar olmasa havada oksigen azalar və insanlar, heyvanlar məhv olar.

IV QRUP: Naxçıvanın yeraltı sərvətləri haqqında yazın.

Yerüstü sərvətin adı	Yerüstü sərvətin əhəmiyyəti
Sirab mineral suyu	Sirab mineral suyu qazlı sudur və insanlar üçün çox xeyirlidir. O, yerin altından çıxarılaraq qablara doldurulur və dükanlarda satılır.
Duz	Duz Naxçıvanın yeraltı sərvətlərindən biridir. Duzu analarımız xörək bişirəndə xörəyə tökür ki, o, dadlı olsun.

Müəllimə şagirdləri dinlədikdən sonra qeyd etdi ki;

- Azərbaycan zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malikdir. Vətənimizin hər bir bölgəsinin özünəməxsus yeraltı və yerüstü sərvətləri var. Eləcə də Naxçıvan diyarının.

Sizin aranızda elə bir nəfər olmaz ki, o, Sirab, Badamlı suyu içməsin. Bax Sirab, Badamlı mineral sularıdır və Naxçıvan MR-də biri Babək rayonun Sirab kəndində, digəri isə Şahbuz rayonunun Badamlı kəndində çıxır. Bundan başqa, diyarımızın Vayxır mineral suyu, filiz, daş duz kimi yeraltı sərvətləri də var. Naxçıvanda çıxarılan daş duz tərkibinə görə xeyirli duz kimi şöhrət tapmışdır.

Siz xəstə olanda ananızın, nənəniz sizin üçün itburnu, kəklikotu, çobanyastığı dəmləyir. Bu dərman bitkiləri Naxçıvan MR-in Ordubad, Şahbuz, Sədərək, Culfa rayonlarında, xüsusilə, dağlıq ərazilərdə kifayət qədərdir. Bundan başqa Naxçıvan diyarının palıd, söyüd, göyrüş, yemişan ağacları bitən meşələri, nalbəndi, sazan, dağ fareli kimi qiymətli balıqları, dadlı meyvəsi, bəbir, qaya keçisi, boz kəklik və başqa heyvanların qorunduğu Ordubad Milli parkı, zəngin bitki, örtüyünə malik Batabat yaylağı kimi yerüstü sərvətləri vardır.

Bütün bu məhsullar ona görə bizim sərvətlərimiz adlanır ki, onlar bizim sağlam böyüməyimizi təmin edir, bir sıra xəstəliklərin müalicəsində onlardan istifadə edirik, onların varlığı bizim yurda başucalığı gətirir. Bundan başqa onları istehsal etməklə

başqa rayonlara, ölkələrə aparıb orada satıb pul qazanırıq və bu da insanlarımızın, dövlətimizin varlanmasına, inkişafına səbəb olur. Məsələn, Azərbaycan nefti və qazını digər ölkələrə satmaqla böyük gəlir əldə edir. Hansı ki, bu gəlir hesabına da inkişaf edir – insanların əmək haqqları artırılır, sizin yaxşı təhsil almanız üçün məktəblər təmir edilir, müasir, yeni avadanlıqlarla təchiz edilir, yeni məktəblər tikilir. Naxçıvanın yeraltı sərvətlərindən Sirab, Badamlı mineral suları, duzu, meyvələri, balığı Rusiya və başqa ölkələrə aparılaraq orada satılır. Ona görə Allahın bizə bəxş etdiyi bu nemətlərin qədrini bilməliyik. Həm öz sağlamlığımız, həm də dövlətimizin inkişafı üçün onları qorumalıyıq. Təbiətin zibillənməsi, israfçılıq, qanunsuz ov etmək, meşələrin qırılması təbii sərvətlərə zərər vuran əməllərdir. Bu kimi hərəkətləri həm özümüz etməməliyik, həm də başqalarını çəkəndirməliyik. Təbii sərvətləri qorumaq hər birimizin borcudur.

Tətbiiqetmə: Müəllimin izahından sonra şagirdlər iş dəftərinin 44-45-ci səhifələrindəki tapşırıqları icra etdi, müəllim yoxladı.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Müəllim dərslərin sonunda ümumiləşdirmə apararaq qeyd etdi ki, Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə malikdir. Bunlardan xüsusilə neft və qaz böyük əhəmiyyətə malikdir. Naxçıvan diyarının da özünəməxsus yeraltı və yerüstü sərvətləri var. Doğma diyar, onun təbii sərvətləri hamımızın olduğundan onu sevmək, inkişafı, tərəqqisi, şöhrət tapması qayğısına, yaşından asılı olmayaraq, hər bir kəs qalmalıdır.

Ev tapşırığı: Müəllimə şagirdlərə ev tapşırığı olaraq Naxçıvanın yeraltı və ya yerüstü sərvətlərindən biri haqqında ətraflı məlumat toplamağı tapşırırdı.

Qiymətləndirmə: Sonda isə müəllimə şagirdləri əvvəldən müəyyənləşdirdiyimiz aşağıdakı meyarlarla qiymətləndirdi:

Qiymətləndirmə meyarları	Kafi	Yaxşı	Əla
Azərbaycanın yeraltı və yerüstü sərvətlərinin əhəmiyyətini izah edir.			
Naxçıvanın yeraltı və yerüstü sərvətlərini sadalayır.			
Neft haqqında bildiklərini sadə formada şərh edir.			
Təbii sərvətlərimizin qorunmasının vacibliyini sadə şəkildə şərh edir.			

Bu mövzu öz-özlüyündə diyarşünaslıq materialları ilə zəngindir. Belə ki, mətnə Azərbaycanın hansı yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olduğu şagirdlərə bildirilir. Lakin zənnimizcə mövzunun yuxarıda göstərilən metodika ilə tədrisi nəticəsində bu biliklər zəminində şagirdlərə onların yaşadığı region – Naxçıvan diyarının da yeraltı və yerüstü sərvətləri haqqında biliklər verildi, mövcud biliklərin daha da dərinləşməsinə, şagirdlərin mövzuya marağının artmasına nail olundu.

Eyni zamanda şagirdlər sahib olduğumuz bu sərvətlərin necə qorunması haqqında da məlumat əldə etdilər. Mövzunun diyarşünaslıq materialları ilə əlaqələndirilərək tədrisi şagirdlərdə sahib olduğumuz nemətlərə görə fəxr hissi yaradır. Bu da Vətənə məhəbbət hissini alovlandırır. Yəni, mövzu nəinki

təhsilləndirici, həm də tərbiyələndirici xarakter daşımağa başlayır. Müəllim şagirdlərdə belə bir inam, əqidə yaradır ki, bitkilərin, heyvanların, Vətənimizin yeraltı və yerüstü sərvətlərinin mühafizəsi, ətraf aləmin qorunması təkcə yaşlıların deyil, həm də şagirdlərin, o cümlədən kiçikyaşlı məktəblilərin işidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. G.Mehdiyeva, F.Bayramova, “Həyat bilgisi” (ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün dərslik), Bakı, “Aspoliqraf”, 2010.
2. G.Mehdiyeva, F.Bayramova, “Həyat bilgisi”, III sinif, (müəllim üçün metodik vəsait), Bakı, “Aspoliqraf”, 2010.
3. O.Q.Həsənlı, “Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində diyarşünaslıq materiallarından istifadənin sistemi”, Bakı, “Elm”, 2002. 312 səh.
4. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Pespublikası-50 il, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1975.
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, “Naxçıvan ensiklopediyası” Bakı, 2002.
6. A.Səfərov. “Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikasından konspektlər”, (dərs vəsaiti), Naxçıvan, “NÖU Dizayn və Poliqrafiya mərkəzi”, 2010, 348 səh.